

**Қ.А. ЯССАУИ АТЫНДАҒЫ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚАЗАҚ-ТҮРІК
УНИВЕРСИТЕТІ**

Әлеуметтік ғылымдар факультеті

Қолжазба құқығында

Қайбар Мәлік Сұнғатұлы

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ
ЖҮЙЕСІНДЕГІ АҢДУ (СТАЛКИНГ) ПРОБЛЕМАЛАРЫН АНЫҚТАУ**

«7M04222 – Құқық»

«7M04222 – Құқық» білім беру бағдарламасы бойынша заң
ғылымдарының магистрі дәрежесін алу үшін магистрлік диссертация

Ғылыми жетекшісі:

Битемиров Қайрат Тұрлыбайұлы
заң ғылымдарының кандидаты,
(PhD), қауым. профессор

Магистрлік диссертация қорғауға жіберілді « ____ » _____ 2021 ж.

Кафедра меңгерушісі

Есеналиев Асхат Ералыұлы
з.ғ.к., доцент

Түркістан, 2021 ж.

БЕЛГІЛЕР МЕН ҚЫСҚАРТУЛАР

АК – Азаматтық кодекс
АХЖ – Аурулардың халықаралық жіктемесі
АҚШ – Америка Құрама Штаттары
БАҚ – Бұқаралық ақпарат құралдары
БҰҰ – Біріккен Ұлттар Ұйымы
БАҚ – Бұқаралық ақпарат құралдары
ДСҰ – Дүниежүзілік сауда ұйымы
ЕК – Еуропа Кеңесі
ҚК – Қылмыстық кодекс
ҚР – Қазақстан Республикасы
ҒЗЖ – Ғылыми-зерттеу жұмыстары
РФ – Ресей Федерациясы
СІМ – Сыртқы істер Министрлігі
ТМД – Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығы
ШЫҰ – Шанхай Ынтымақтастық Ұйымы

Мазмұны

Белгілер мен қысқартулар	3
Кіріспе	4
1 Сталкинг (аңду) қылмыстық құқықтағы психикалық зорлық-зомбылық түрі ретінде	
1.1 Қылмыстық құқықтағы психикалық зорлық-зомбылық ұғымы	11
1.2 Сталкинг (аңду) девианттық мінез-құлық нысаны ретінде	27
1.3 Шет мемлекеттерінде сталкингті (аңду) құқықтық реттеу	40
2 Қазақстан Республикасының Қылмыстық құқығы бойынша сталкингті қылмыстық-құқықтық реттеудің кейбір проблемалары	
2.1 ҚР ҚК Ерекше бөлігіндегі сталкингті қылмыстық-құқықтық бағалау мәселелері	52
2.2 Қазақстандық қылмыстық заңнаманы сталкинг (аңду) үшін жауапкершілікті регламенттеу бөлігінде жетілдірудің негізгі бағыттары	64
Қорытынды	76
Пайдаланылған әдебиеттер тізімі	79

Кіріспе

Зерттеу тақырыбының өзектілігі. Қазіргі жағдайда қылмыстық зорлық-зомбылыққа қарсы күрес кез-келген мемлекеттің маңызды міндеттерінің бірі болып табылады. Бұл туралы Мемлекет Басшысы Қ.Тоқаев 2020 жылғы 1 қыркүйектегі «Жаңа жағдайдағы Қазақстан: іс-қимыл кезеңі» атты Қазақстан халқына Жолдауында: «Заңнаманың барлық қарама-қайшылықтары мен түсініксіздіктері азаматтардың пайдасына түсіндірілуі керек. Біз шамадан тыс репрессиялық шаралардан және сот төрелігінің қатаң жазалау тәжірибесінен бас тарттық. Сонымен бірге, елде әлі де көптеген ауыр қылмыстар бар. Біз заңнаманы ізгілендірумен айналысып, азаматтардың негізгі құқықтарын ескермедік. Жыныстық зорлық-зомбылық, педофилия, есірткі тарату, адам саудасы, әйелдерге қатысты тұрмыстық зорлық-зомбылық және жеке адамға, әсіресе балаларға қатысты басқа да ауыр қылмыстар үшін жазаны шұғыл түрде қатайту қажет» – деді [1].

Аталған міндет әртүрлі құралдармен, соның ішінде қылмыстық-құқықтық нормаларды қолдану арқылы жүзеге асырылады. Отандық қылмыстық заңнама әдетте оны адамға әсер етудің сыртқы (физикалық) нысаны ретінде түсіне отырып, қылмыстық зорлық-зомбылықтың дәстүрлі түрлерін (кісі өлтіру, денсаулыққа зиян келтіру, зорлау және т.б.) егжей-тегжейлі сипаттайды. Сонымен бірге зорлық-зомбылық дуалистік сипатта болады. Ол физикалық формада ғана емес, сонымен қатар адамға деструктивті (деструктивті) әсер ететін психологиялық әсерде де көрінуі мүмкін.

Қолданыстағы қылмыстық заңнамада психикалық зорлық-зомбылықтың кейбір түрлерін қылмыстық-құқықтық бағалаудың нақты алгоритмі жоқ, кейде оны көрсетудің кейбір түрлері мен тәсілдерін мүлдем ескерусіз қалдыратынын мойындау керек. Бүгінгі таңда адамды қудалаудың бір түрі - "сталкинг" (stalking). "Сталкинг" ұғым ретінде жаңалық болып табылады және қазіргі отандық заңнамада қолданылмайды. Сонымен қатар, бұл термин көптеген зерттеушілерге заңтану саласында ғана емес, сонымен қатар психология мен психиатрия саласында да белгілі.

Бұл мән-жай Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінде толық көлемде көрініс таппайды және криминологтар белгілейтін әлеуметтік-психологиялық салаға Ықпал етудің зорлық-зомбылық нысандарының айтарлықтай ығысуы, адамға әлеуметтік қауіпті психологиялық ықпал етудің жаңа түрлерінің пайда болуы жағдайында ерекше мәнге ие болады. Осыған байланысты қазақстандық қылмыстық заңнаманың психикалық зорлық-зомбылықты көрсету бөлігіндегі статикалық сипаты тұтастай алғанда зорлық-зомбылыққа және атап айтқанда оның көрінуінің психикалық нысандарына қарсы күрес тұрғысынан оның тиімділігін төмендетеді.

Өз кезегінде, бұл нормативтік кемшілік көбінесе психикалық зорлық-зомбылыққа қарсы қылмыстық-құқықтық мәселелердің теориялық тұрғыдан әлсіз зерттелуіне байланысты. Отандық қылмыстық-құқықтық доктринада осы психологиялық-құқықтық санатты айқындауға байланысты мәселелер әлі де

шешілген жоқ, сталкингтің белгілері нақтыланбаған және маңызы айқындалмаған, оның қылмыс құрамының құрылымындағы рөлі мен орны анықталмаған, жеке адамға психологиялық ықпал ету нәтижесінде туындайтын салдардың қылмыстық-құқықтық мәні және т. б. нашар зерттелген.

Бұл қазіргі құқық қорғаушы үшін қиындықтар туғызады, өйткені психикалық зорлық-зомбылықты қолдану арқылы жасалған әрекеттерді саралаудың көптеген мәселелері шешілмей қалады (зорлық-зомбылықтың аяқталу сәтін белгілеу, зорлық-зомбылықтың аражігін ажырату, байланысты әрекеттерді қылмыстық-құқықтық бағалау және т.б.).

Қазіргі заманғы технологиялардың дамуы, нәтижесінде адамдар арасындағы онлайн-коммуникациялардың кең таралуы, виртуалды кеңістікке "көшу" (әсіресе кәмелетке толмағандар мен жастарға тән), сондай-ақ тұлғааралық өзара әрекеттесу параметрлерінің күрделенуі адамға қауіпті психикалық әсердің жаңа формаларының пайда болуына әкеледі. Мұндай жағдайларда отандық қылмыстық-құқықтық ғылым жеке адамды өз-өзіне қол жұмсауға "арандату", жыныстық қудалау және психикалық әсердің басқа да әлеуметтік қауіпті көріністері арқылы жасалған қол сұғушылықтан қылмыстық-құқықтық қорғау проблемаларын іс жүзінде зерттемейді.

Осылайша, қазіргі жағдайда сталкингті қылмыстық-құқықтық түсіндіру мәселелерін зерттеу өте өзекті және маңызды болып табылады.

Зерттеудің мақсаты сталкингтің (ізге түсу) мәні мен қылмыстық-құқықтық маңыздылығын ашатын, сондай-ақ оған қарсы қылмыстық-құқықтық күрес тетіктерін жетілдіруге мүмкіндік беретін жаңа ғылыми ережелерді дәлелдеу болып табылады.

Осыған сүйене отырып, зерттеудің келесі міндеттері анықталды:

- сталкинг ұғымы мен белгілерін нақтылау;
- қылмыс құрамының құрылымындағы қақтығыстың орнын анықтау;
- сталкингті саралау кезінде туындайтын өзекті мәселелерді айқындау, олардың шешімдерін ұсыну;
- сталкингпен күрестің қылмыстық-құқықтық шараларын жетілдіру бойынша авторлық ұсыныстар даярлау.

Зерттеудің объектісі. Зерттеу объектісі - сталкингпен қылмыстық-құқықтық күрес саласындағы қоғамдық қатынастар.

Зерттеу пәні психикалық зорлық-зомбылық қылмыстық-құқықтық санат ретінде; зорлық-зомбылықпен жасалатын қылмыстар үшін жауапкершілікті көздейтін қазақстандық және шетелдік қылмыстық заңнаманың нормалары; сталкингтің қылмыстық көріністері; сталкингті криминализациялауға шетелдік тәсілдер; сталкингті қылмыстық-құқықтық бағалауға байланысты құқық қолдану проблемалары құрады.

Зерттеудің тәжірибелік құндылығы. Зерттеудің практикалық маңыздылығы ондағы ережелер мен тұжырымдар психикалық зорлық-зомбылықты қолдана отырып жасалған қылмыстарды саралаудың әдістемелік негізі ретінде, сондай-ақ қылмыстық заңнаманы жетілдірудің ақпараттық негізі ретінде пайдаланылуы мүмкін екендігінде көрінеді. Көрсетілген ережелер мен

тұжырымдар оқу процесінде пайдаланылуы мүмкін және сталкингке қарсы қылмыстық-құқықтық проблемалардың кейінгі ғылыми әзірлемелері үшін бастапқы материал ретінде қызмет етуі мүмкін.

Тақырыптың зерттелу деңгейі. Ізге түсу сияқты іргелі проблеманың құқықтық табиғаты мен қылмыстық-құқықтық ерекшеліктерін түсінуге тырысу отандық ғылымда бірнеше рет жасалды. Осы тақырыпты зерттеуге елеулі үлес қосқан мамандардың ішінде Ю.М. Антонян, Л.Д. Гаухман, И. Я. Козаченко, Н. В. Иванцова, А. Б. Кирюхин, Э. Ф. Пегайло, Н. И. Панова, Р. Д. Шарапова және т. б. есімдерді бөліп көрсету керек.

Қылмыстық зорлық-зомбылықтың психикалық түріне Ф.Б. Гребенкин, Р. А. Левертова, Л. В. Сердюк өз еңбектерін арнады. Олардың XX ғасырдың екінші жартысында дайындалған еңбектері қылмыстық-құқықтық ғылымдағы психикалық зорлық-зомбылық мәселелерін зерттеудің теориялық негізін қалады.

Бұл мәселенің жекелеген аспектілері В.Г. Зарипов, О.И. Коростылев, А. А. Крашенинников, М. В.Кроз, О.Р. Онищенко, Н. А. Ратинова, О. Р. Рузевич, М. А. Фомичева, А. Д. Чернявский, Л. В. Шадрина және басқа ғалымдардың зерттеулерінде көрініс тапты. Осы авторлардың еңбектерінде ізге түсу, әдетте, қылмыстың жеке құрамына сипаттама ретінде, мәжбүрлеу немесе қорқыту нысаны ретінде және т.б. талданады. Атап айтқанда, қылмыс құрамындағы ізге түсудің (сталкинг) мәні әлі анықталған жоқ, Қылмыстық зорлық-зомбылықтың осы түрі тұжырымдамасының мазмұны туралы мәселе даулы болып қала береді, оның түрлік сипаттамаларын, психикалық және физикалық зорлық-зомбылықтың арақатынасын, психикалық әсерді қолдана отырып жасалған әрекеттерді саралау мәселелерін нақтылауды қажет етеді. және т. б.

Отандық ғалымдар арасында ізге түсу (сталкинг) мәселесінің жекелеген тұстарын Қ.Т.Битемиров, Б.И.Нақыпов, А.Е.Паридинова, Е.С.Шалхаров зерттеген. Алайда, Қазақстан Республикасының құқық жүйесіндегі ізге түсу (сталкинг) мәселелері кешенді түрде әлі тыңғылықты зерттелмеген.

Зерттелмеген және нашар зерттелген мәселелердің белгіленген спектрі сталкинг мәселелерін ғылыми іздеу және дамыту бағыттарын алдын-ала анықтады.

Зерттеудің ғылыми жаңалығы. Диссертацияның ғылыми жаңалығы оның міндеттерін шешу нәтижесінде алынған нәтижелердің жиынтығымен анықталады, бұл қылмыстық қақтығыстың құқықтық табиғатын жаңа бағалауға және қылмыстық-құқықтық қарсы іс-қимылды жетілдіру шараларын ұсынуға мүмкіндік береді. Атап айтқанда, жұмыстың жаңалығы: сталкингтің объектісі мен нысанын, оның қылмыс құрамындағы орнын анықтау, сталкингтің авторлық анықтамасы, қылмыстық сталкинг нысандарын бағалаудың теориялық тәсілдерін қайта қарастыру, қудалау мен қауіп үшін қылмыстық жауапкершілікті белгілеу бөлігінде заң шығару және құқық қолдану сипатындағы ұсыныстар, сондай-ақ сталкингке қарсы іс-қимылдың нормативтік-құқықтық базасын жетілдіру бағыттарын және сталкингті қылмыстық-құқықтық бағалау ережелерін анықтау арқылы анықталады.

Қазіргі жағдайда адамға теріс психикалық әсер ету жағдайларының көбеюі, жаңа сталкинг формаларының жетілуі және пайда болуы жеке тұлғаны осындай жағымсыз тәжірибелерден қорғаудың қылмыстық-құқықтық параметрлерін қайта қарау қажеттілігін туындатады. Қылмыстық заңмен тәуелсіз іс-әрекеттер ретінде реттелмеген жаңа сталкинг түрлері анықталды, сталкинг үшін қылмыстық жауапкершілікті белгілеу туралы ұсыныстар негізделді және алдын-алу бағыттары белгіленді.

Жұмыстың жаңалығы, сондай-ақ Қазақстан Республикасының құқықтық жүйесіндегі қақтығыстың орнын анықтау проблемаларын зерттеу жаңа әлеуметтік-құқықтық жағдайларда орындалғаны және психологиялық категорияларды олардың қылмыс құрамы туралы қылмыстық-құқықтық оқумен өзара байланысын ескере отырып жүзеге асырылғаны болып табылады.

Зерттеу әдістері. Қылмыстық құқықтағы психикалық зорлық-зомбылық мәселелерін ғылыми зерттеудің негізгі әдіснамалық құралы ретінде ғылыми танымның әмбебап диалектикалық әдісі қолданылды, оған шындықтың жүйелілігі, жан-жақтылығы, объективтілігі және нақтылығы тән. Диссертацияны дайындау барысында бірқатар жеке ғылыми әдістер қолданылды, мысалы: формальды-логикалық, салыстырмалы-құқықтық, статистикалық сандық талдау әдісі, жіктеу, сараптамалық сауалнама әдісі, құжаттарды талдау әдісі және т. б.

Қорғауға ұсынылатын қорытынды-тұжырымдар.

1. Қылмыстық заңнамада физикалық және психикалық зорлық-зомбылықты қылмыстық-құқықтық бағалау арасындағы айқын теңгерімсіздік байқалады. Нәтижесінде адам психикасына заңсыз әлеуметтік қауіпті әсердің әртүрлі формалары қылмыстық заңда тәуелсіз қылмыс ретінде өзінің барабар көрінісін таба алмайды, тек басқа объектілерге: жыныстық бостандыққа, меншікке, сот төрелігіне және т. б. қылмыстық қол сұғудың тәсілдері ретінде айтылады. Сонымен бірге, адам туралы конституциялық-құқықтық догматты, оның құқықтары мен бостандықтарын жоғары құндылық ретінде ескере отырып, мұндай жағдай қолайсыз болып табылады, ол адамның психикалық денсаулығын (әл-ауқатын) сталкингтен қылмыстық-құқықтық қорғау шекарасын кеңейтуді талап етеді.

2. Қылмыстық заңнама қылмыстың әртүрлі құрамдарындағы қақтығысты оның көрінуінің нақты жағдайларына байланысты және қылмыс жасау әдісі ретінде, сондай-ақ жасалған жағдайдың сипаттамаларының бірі ретінде және қылмыстың салдары ретінде түсіндіруге мүмкіндік береді. Дәл осындай ерекшелік құқық қолдану деңгейінде көрінеді.

Қылмыстық заңның әртүрлі ережелерінің мазмұнында бір терминді түсіндірудегі мұндай сәйкессіздік заңдылық принципмен толық байланысты емес.

Сталкингтің функционалды маңыздылығын және осы тұжырымдаманың этимологиялық сипатын ескере отырып, зорлық-зомбылықтың бұл түрін дұрыс түсіндіру тек әрекеттің сипаттамаларын сипаттау арқылы ұсынылуы керек.

3. Қылмыстық жазаланатын сталкинг - тікелей ниетпен жасалатын және оған психикалық, физикалық немесе материалдық зиян (залал) келтіруге қабілетті немесе келтіретін басқа адамның (немесе адамдар тобының) психикасына оның (олардың) еркінен тыс немесе оған қарсы құқыққа қарсы қоғамға қауіпті әсер ету (іс-әрекетті орындау тәсілі).

4. Сталкинг нәтижесінде пайда болатын салдарды әлеуметтік қауіпті зорлық-зомбылық психикалық әсерден туындаған деп анықтауға болатын психикалық зиян мен залал белгілері арқылы қарау керек. Жеке тұлғаның (адамдар тобының) психикалық құбылыстарындағы жағымсыз өзгерістер. Оның (олардың) қалауынан тыс немесе ол үшін саналы түрде пайда болады.

Психикаға арналған бұл салдар (бірінші деңгейдегі салдар немесе тікелей салдар) қылмыстық психикалық зорлық-зомбылық нәтижесінде адамның белгілі бір әрекеттерді орындауына (оларды орындаудан бас тартуға) әкеледі, нәтижесінде физикалық, мүліктік немесе басқа ұйымдастырушылық зиян келтіруге (екінші деңгейдегі салдар) әкеледі, оларды әдетте заң шығарушы қылмыстық-құқықтық нормаларды құру кезінде ескереді.

5. Әлеуметтік қауіпті сталкингтің нақты көріністері бүгінгі күні қылмыстық заңда көрсетілгендерге қарағанда біршама кең. Осыған байланысты олар келесі түрде ұсынылуы мүмкін: қылмыстық-релевантты (қауіп-қатер және өзге де психикалық әсер ету) және криминализацияланбаған психикалық зорлық-зомбылық (көрінуінің неғұрлым кең таралған нысандарының арасында түрлі қорқыту мен бопсалау түрлері анықталған).

6. Мұндай психикалық зорлық-зомбылықтың обсессивті қудалау, оның теріс салдары сияқты әлеуметтік қауіптілігінің жоғары деңгейі, сондай-ақ мұндай әрекеттердің таралуының жоғары деңгейі, әрекеттерді криминализациялаудың басқа критерийлерімен бірге, сталкинг (қудалау) үшін қылмыстық жауапкершілікті белгілеу қажеттілігін көрсетеді, бұл көбінесе зорлық-зомбылықты қылмыстық-құқықтық бағалаудағы сәйкессіздікті өзгертуге мүмкіндік береді.

Мұндай құбылысқа қарсы тұрудың шетелдік тәжірибесін (Австрия, Бельгия, Ұлыбритания, Германия, Үндістан, Италия, Канада, Франция, Жапония және т. б.) ескере отырып, сталкинг (күштеп қудалау) үшін жауапкершілік туралы қылмыстық-құқықтық норманың авторлық редакциясы беріледі. ҚР ҚК 3-тарауындағы "Сталкинг" 147.1-бабын мынадай редакцияда көрсету ұсынылады:

... бап Сталкинг (ізге түсу)

1. Жәбірленушіге психикалық әсер етуден көрінетін, жүйелі түрде қорлау, бопсалау, агрессияны немесе өзге де әрекеттерді көрсету арқылы жасалатын және жәбірленушіге адамгершілік азап келтірген қудалау, -

бір жылдан екі жылға дейінгі кезең үшін айлық есептік көрсеткіштің бес жүзден бір мыңға дейінгі мөлшерінде немесе сотталған адамның жалақысы немесе өзге де табысы мөлшерінде айыппұл салуға, не бір жылға дейінгі мерзімге түзеу жұмыстарына, не сол мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады.

2. Дәл сол әрекеттер:

а) көпшілік алдында не байланыс құралдарын немесе ақпараттық-телекоммуникациялық желілерді, оның ішінде "Интернет" желісін пайдалана отырып;

б) саяси, идеологиялық, нәсілдік, ұлттық немесе діни өшпенділік немесе дұшпандық не белгілі бір әлеуметтік топқа қатысты өшпенділік немесе араздық себептері бойынша;

в) адамдар тобының алдын ала сөз байласуы бойынша;

г) қызмет бабын пайдалана отырып жасалса, –

екі жылдан төрт жылға дейінгі кезең үшін айлық есептік көрсеткіштің бір мыңнан екі мыңға дейінгі мөлшерінде немесе сотталған адамның жалақысы немесе өзге де табысы мөлшерінде айыппұл салуға, не екі жылға дейінгі мерзімге түзеу жұмыстарына, немесе үш жылға дейінгі мерзімге бас бостандығын шектеуге немесе сол мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады.

3. Осы баптың бірінші және екінші бөліктерінде көзделген, дәл сол әрекет:

а) кәмелетке толмаған адамға;

б) екі және одан да көп адамға қатысты жасалса, -

екі жүз қырық сағатқа дейінгі мерзімге қоғамдық жұмыстарға, немесе үш жылдан бес жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады.

8. Ізге түсуді (сталкингті) қылмыстық-құқықтық бағалаудың осы іс-әрекетті қылмыстың аралас құрамдарынан (кісі өлтіру немесе денсаулыққа ауыр зиян келтіру қатері, сот төрелігін жүзеге асыруға немесе алдын ала тергеу жүргізуге байланысты қатер, өзін-өзі өлтіруге жеткізу, өзін-өзі өлтіруге көндіру немесе өзін-өзі өлтіруге жәрдемдесу, азаптау) ажыратуға мүмкіндік беретін ерекшеліктері айқындалған.

Айырмашылық олардың белгілері заңда қалай сипатталғанына байланысты жасалуы керек. Қудалау, оның ішінде жәбірленушіні өлтіру немесе оның денсаулығына ауыр зиян келтіру қатері түрінде көрсетілген жағдайларда, жасалған әрекет қылмыстардың жиынтығын жоққа шығармайды. Жәбірленушіні қорқыту, оған қатыгездікпен қарау немесе оның адамдық қадір-қасиетін жүйелі түрде қорлау жолымен жасалған қудалау нәтижелері оның өзін-өзі өлтіруі немесе өзіне-өзі қол жұмсауға оқталуы болған жағдайларда, кінәлінің осындай зардаптарға тиісті субъективті қатынасы болған кезде, жасалған әрекет ҚР ҚК 105-бабымен толық қамтылады және ҚР ҚК 147-бабы бойынша қудалау ретінде бағалауды талап етпейді.

Эмпирикалық зерттеулер. Жүргізілген диссертациялық зерттеу осы мәселе бойынша халықаралық-құқықтық актілерді, Қазақстан Республикасының және шет мемлекеттердің заңнамасын, сталкингпен күрес саласындағы халықаралық құқық субъектілері қызметінің тәжірибесін зерделеуге және талдауға негізделеді.

Зерттеу нәтижелерінің сыннан өтуі. Диссертацияның негізгі теориялық және тәжірибелік мәні бар нәтиже-тұжырымдары автордың жарық көрген 2 ғылыми мақаласында жарияланған:

1. Сталкинг (ізге түсу) қылмыстық-жазаланушылық әрекеттің жаңа түрі ретінде// «Егемен мемлекет ретінде Қазақстан республикасының дамуы: қазіргі заман шындығы, жаңа идеялар, құқықтық тәжірибе» атты халықаралық ғылыми-практикалық конференция материалдары. – «Фараби әлемі» атты студенттер мен жас ғалымдардың халықаралық ғылыми конференция материалдары. Алматы, Қазақстан, 6-8 сәуір 2021ж.

2. Қазақстан Республикасында ізге түсу (сталкинг) үшін жауаптылық жайында// «Әуезов оқулары-19: тәуелсіз Қазақстанға– 30 жыл» атты Халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференциясының еңбектері – Шымкент: М. Әуезов ат. ОҚУ, 2021 ж.

Жұмыстың құрылымы мен көлемі. Диссертация кіріспеден, екі бөлімнен, бес бөлімшеден, қорытындыдан және пайдаланылған әдебиеттер тізімінен тұрады.

1 Сталкинг (анду) қылмыстық құқықтағы психикалық зорлық-зомбылық түрі ретінде

1.1 Қылмыстық құқықтағы психикалық зорлық-зомбылық ұғымы

Кез-келген ғылыми тұжырымдаманы анықтау қиын міндет болып табылады, оны шешу нақты заңнамалық параметрлер болмаған кезде әрдайым күрделене түседі. Бұл әсіресе психикалық зорлық-зомбылық санатына қатысты. А. М. Подгайный дұрыс атап өткендей, бұл ұғымды анықтау мәселесі оның қылмыстық-құқықтық және криминологиялық белгілерін белгілеудің күрделілігімен түсіндірілген[2, 26 б.]. Сонымен қатар, А. Н. Классен мен А. Ю.Анохин атап өткендей, психикалық зорлық-зомбылық мазмұнын орнатумен байланысты теориядағы проблемалардың бірі. Анохин оны көріністің физикалық формаларымен сәйкестендірумен, кейде оның тәуелсіз қылмыстық-құқықтық маңыздылығын мойындамаумен байланысты. Психикалық және физикалық зорлық-зомбылық, олар жазады, қылмыстық заңда біріктірілген, тығыз байланысты ұғым ретінде зерттеледі[2, 28 б.]. Егер жекелеген ғылыми еңбектерде психикалық зорлық-зомбылық (қылмыс жасау әдісі ретінде) оның көрінісінің физикалық формаларымен теңестірілген[3, 22 б.], онда көптеген еңбектерде мұндай "формалар бір-бірімен араласады, бір-бірімен бірге жүреді, өзара сүйемелдеу немесе бірыңғай мінез-құлық актісінің әр түрлі жақтары" деген нұсқау бар. Бұл туралы Н. И. Панов пен Б. В. Шур, психикалық зорлық-зомбылық, іс жүзінде қылмыс жасаудың ең көп таралған тәсілдерінің бірі бола отырып, түсініксіз себептермен қылмыстық-құқықтық цикл ғылымдары назардан тыс қалады[4, 30 б.].

Психикалық зорлық-зомбылықтың мәні көбінесе оның сыртқы белгілерімен анықталады. Сондықтан, психикалық зорлық-зомбылықтың бірыңғай анықтамасы болмаған кезде (жалпы зорлық-зомбылық сияқты), алдымен психикалық зорлық-зомбылық актісінің анықтайтын компоненттерін сипаттайтын индукция әдісін қолдана отырып, оны анықтауға ыңғайлы. Басқаша айтқанда, қалаған тұжырымдаманы оның объективті және субъективті сипаттамаларын анықтау арқылы анықтауға болады.

Алайда, алдымен "зорлық-зомбылық" термині не екенін білу керек. Сөздіктер оны әдетте "тұтқындау" (В. И. Даль), "қысым көрсету, күш қолдану, заңсыздық" (Д. Н. Ушаков, С. И. Ожегов, Н. Ю. Шведова) деп түсіндіреді. Құқықтық әдебиеттерде зорлық-зомбылық көбінесе бостандықты басу, еркін таңдауды шектеу ретінде түсіндіріледі[5, 20 б.], бұл зорлық-зомбылық адамның мінез-құлқының сыртқы жағымсыз сипаты және оның басқа адамның еркіне жол бермеу әдісі екенін көрсетеді.

Бұрын айтылғандай, зорлық-зомбылықтың психикалық әсерінің ажырамас белгісі-бұл адамның психикасына немесе топтағы адамдардың психикасына әсер ету. Бұл ретте көрсетілген құбылыстарға әсер ету мақсаты аралық та, түпкілікті де болуы мүмкін. Айырмашылығы күшпен психикалық әсер етудің басқа түрлерінен күшпен әсер белгіленеді белгісі бойынша қатар,

қандай пән ол жіберілді. Соңғысын анықтау үшін зорлық-зомбылықтың мақсатын белгілеу қажет. Зорлық-зомбылықты сипаттаудағы "психикалық" термині қылмыс тәсіліне емес, әсер ету нысаны мен объектісіне қатысты, сонымен қатар физикалық және психикалық зорлық-зомбылық тақырып бойынша әр түрлі болатындығын Л.В. Сердюк[6, 28 б.] өз еңбектерінде егжей-тегжейлі атап өтті. Атап айтқанда, ол: "зорлық-зомбылықтың бұл түрі адам психикасына қарсы бағытталғандықтан, ол психикалық зорлық-зомбылықтың тақырыбы мен объектісі туралы сұраққа жауап іздеу керек"[6, 30 б.].

Психикалық зорлық – зомбылық, - дейді Е.Г. Веселов, - бұл адамның психикасына кез-келген мақсатты деструктивті әсер[7, 102 б.]. Бұл ауқымды анықтаманы қылмыстық-құқықтық мағынада сәтті деп тану қиын, өйткені онда психикалық зорлық-зомбылықты білдірудің заңды нысаны (заңды рөлі) көрсетілмеген. Егер сіз жоғарыда аталған автордың логикасын ұстанатын болсаңыз, онда қолданыстағы қылмыстық заңмен Қылмыстық санатқа жатпайтын көптеген әрекеттер қылмыстық жазаланатын психикалық зорлық-зомбылық белгілеріне жатуы керек (мысалы, баланы дұрыс тәрбиелемеу немесе азаматтар арасындағы тұрмыстық қақтығыстар және т.б.). Алайда, Е.Г. Веселов ұсынған анықтаманың артықшылықтарының бірі-бұл зорлық-зомбылық тақырыбын анықтауға мүмкіндік береді.

Психикалық зорлық-зомбылықтың мәні-адамның психикасы, адамның объективті әлемді белсенді түрде бейнелеуінен, осы дүниенің адамнан бөлінбейтін бейнесін құрудан және оның мінез-құлқы мен іс-әрекеті негізінде Өзін-өзі реттеуден тұратын жоғары ұйымдастырылған материяның жүйелік қасиеті.

Осыған сүйене отырып, адам психикасының қауіпсіздігін қамтамасыз етумен байланысты қоғамдық қатынастарды психикалық зорлық-зомбылық объектісі деп тану керек.

Жоғарыда айтылғандарға сүйене отырып, психикалық зорлық-зомбылық қоғамдық қатынастардың біртектес тобына қол сұғатындығын және, демек, қылмыскердің мінез-құлқын сипаттайтынын анықтауға болады. Бұл басқа адамның (тұлғалардың) психикасына қатысты сыртқы ынталандыру, тиісті психикалық реакцияны тудырады. Осыны ескере отырып, психикалық зорлық-зомбылық іс жүзінде зорлық-зомбылық жасау әдісінің рөлін атқарады және оған сәйкес келетін әрекеттің сапалық сипаттамасы болып табылады деп болжауға болады. Мысалы, психикалық зорлық-зомбылық-бұл жәбірленушіге зиян келтіру қаупін білдірген кезде, ол нақты қабылдаған және оған ақпараттық әсер ететін қылмыс жасау тәсілі.

Айта кету керек, көптеген заманауи зерттеушілер бұл тұжырымға келеді[8, 89 б.].

Алайда, егер ол қылмыс жасау әдісін іс-әрекеттің біртұтас кешені ретінде түсінсе ғана әділетті деп танылады, адам қылмыс жасау үшін қолданатын әрекеттер жүйесі.

Т. А. Стельмах дұрыс атап өткендей, қылмыстың жасалу тәсілі, әрекеттің объективті сипаттамасы ретінде әрекет ету және оның ажырамас белгісі бола

отырып, оған ұқсас бола алмайды. Бұл әдіс көлемі мен мазмұны бойынша әрекетке тең емес. Сондықтан қылмыс жасау әдісі мен қылмыстық әрекетті орындау әдісін ажырату керек[9, 36 б].

Осылайша, психикалық зорлық-зомбылықты сипаттау кезінде кісі өлтіру қаупі немесе денсаулыққа ауыр зиян келтіру (ҚР ҚК 110-бабы) және зорлау кезінде ұқсас қауіп (ҚР ҚК 120-бабы 2-бөлігінің "б" тармағы) арасында тең белгі қоюға болмайды. Әлбетте, бұл қылмыстардағы қауіп-бұл әрекетті орындау тәсілі, бірақ зорлау кезінде бұл жыныстық қылмыс жасау тәсілі емес.

Осыған байланысты көптеген ғалымдар қылмыстық құқықтағы психикалық зорлық-зомбылықты тек қылмыс жасау әдісі ретінде ғана білдіруге болмайды деп санайды. Сонымен, қылмыстың жекелеген түрлерін жасау кезінде оны көбінесе мамандар қылмыс жасау құралы деп атайды. А.А. Пионтковский зорлық-зомбылық пен бопсалауды сипаттайтын психикалық зорлық-зомбылық нысаны ретінде зорлық-зомбылықты қолдану қаупіне дәл осындай сипаттама береді.

Кейбір жағдайларда психикалық зорлық-зомбылық қылмыс жасау ортасы ретінде сипатталады. В. В. Векленко мен Е. Н. Бархатовты бағалау ұсынылады, қарақшы артында мылтығы бар немесе белбеуінің артында тапаншасы бар, жәбірленушіге тікелей қарумен қорқытпай, түнде оны оқшауланған жерде тоқтатады және одан мүлікті беруді талап етеді[10, 134 б.]. Бұл тұрғыда тәжірибешілердің пікірлері әртүрлі. Сонымен, психикалық зорлық – зомбылық қылмыс құрамының қандай белгілеріне жатады деген сұраққа жауап бере отырып, респонденттердің 54%-ы бұл қылмыс жасау тәсілінің сипаттамасы, респонденттердің 33%-ы психикалық зорлық – зомбылық қылмыстық әрекеттің сипаттамасы, 10%-қылмыс жағдайын анықтайды, 3% - қылмыс жасау құралы.

Осылайша, қылмыстық құқықтағы психикалық зорлық-зомбылық оның сыртқы белгілері бойынша, оның көрінуінің нақты жағдайларына байланысты қылмыс жасау әдісі немесе құралы бола алады, сонымен бірге тыйым салынған және қылмыстық әрекетті орындау тәсілдерін анықтайтын әрекеттің жағдайын сипаттай алады.

Осы тұжырымды ескере отырып, психикалық зорлық-зомбылықтың объективті белгілерін егжей-тегжейлі қарастыруға болады. Сонымен, психикалық зорлық-зомбылық қылмыс жасау әдісі немесе құралы ретінде әрекет ететін жағдайларда, ол, әдетте, әрекет түрінде көрінеді (мысалы, кісі өлтіру қаупі, тонау немесе қарақшылық). Алайда, егер қылмыс жасау жағдайы туралы айтатын болсақ, онда психикалық әсер әрекетсіздікте де көрінуі мүмкін. Мысалы, кәмелетке толмаған баланы тәрбиелеу жөніндегі міндеттерді орындамаған кезде (ҚР ҚК 140-бабы), ата-ана балаға немқұрайлы және қорлайтындай қарайды, оның өтініштерін елемейді, қажетті медициналық көмек көрсетуден бас тартады немесе жалтарады және т.б. бұл жағдайға, атап айтқанда, ҚР Жоғарғы Соты назар аударады, бұл балаларға қатаң қарау ата-аналардың оларға физикалық және психикалық зорлық-зомбылық жасауында көрініс табуы мүмкін екенін көрсетеді.

Балаларға қолданылатын психикалық зорлық-зомбылықты бағалау тұрғысынан қазіргі заманғы тәжірибе, өкінішке орай, консервативті көзқарасты ұстанады және негізінен балаға физикалық немесе жыныстық зорлық-зомбылық жағдайларын Қылмыстық деп санайды. Сарапшылардың пікірінше, балаларға психикалық зорлық-зомбылық жағдайлары көбінесе қылмыстық істер материалдарында көрініс табады, бірақ олар, әдетте, жәбірленушіге мұндай психикалық зорлық-зомбылық физикалық зорлық-зомбылықпен байланысты жағдайларда қылмыстық-құқықтық маңызға ие болады[11, 92 б.].

Әрекетсіздіктен көрінетін психикалық зорлық-зомбылықтың тағы бір мысалы Р.Д. Шараповтың еңбектерінің бірінде келтірілген. Атап айтқанда, автор жоғары сот инстанциясының парақорлық туралы істер бойынша сот практикасы туралы қаулысына сілтеме жасай отырып (қазіргі уақытта өзінің Күшін жойған), параны қорқытып алу лауазымды адамның азаматтың заңды мүдделеріне зиян келтіруі мүмкін әрекеттерді жасау қауіпімен пара беру туралы тікелей талабы түрінде ғана емес, сонымен бірге соңғысын оның құқық қорғау мүдделеріне зиянды салдардың алдын алу үшін пара беруге мәжбүр болатын жағдайларға қою түрінде де көрінетіндігін көрсетеді. Бұл жағдайда Р.Д. көрсетеді. Шарапов, параны бопсалау жасырын болып табылады, әрекетсіздік арқылы жасалады, осылайша психологиялық қысым жағдайын тудырады. Жоғарыда айтылғандарды ескере отырып, Р.Д. Шарапов келтірген әрекетсіздік мысалы, адам жасаған қылмыс жасау жағдайы ретінде ұсынылуы мүмкін, бұл параны бопсалау кезінде әрекетті орындау әдісін сипаттайды.

Осылайша, объективті шындықта психикалық зорлық-зомбылықты қылмыскердің белсенді әрекеттерінде де, әрекетсіздікте де білдіруге болады деп қорытынды жасауға болады. Сонымен қатар, егер ол қылмыс жасау тәсілі болса, онда негізінен кінәлінің белсенді әрекеттері туралы айту әділетті.

Айта кету керек, психикалық әсердің белгілі бір түрін қылмыстық зорлық-зомбылық санатына жатқызу үшін оның қылмыстық ықпал ету критерийіне сәйкес келуі және зорлық-зомбылық болуы қажет. Басқаша айтқанда, қылмыстық психикалық әсер белгілі бір қасақана мазмұнмен сипатталатын заңсыз және әлеуметтік қауіпті мінез-құлықтан тыс көрінуі керек. Бұл, біздің ойымызша, оның мәні.

Әдетте қылмыстық-құқықтық контексте зорлық-зомбылық оның әлеуметтік қауіптілігінің белгісімен байланысты. Алайда, Заң әріпіне сәйкес психикалық зорлық-зомбылықтың барлық көріністері Қылмыстық деп танылмайды. Мысалы, адам өлтіру қауіпі түріндегі психикалық зорлық-зомбылық, егер ол қажетті қорғаныс кезінде қорғаныс шарасы ретінде әрекет етсе, сондай-ақ қылмыс жасаған адамды ұстау кезінде денсаулыққа зиян келтіру қауіпінде көрсетілген психикалық зорлық-зомбылық сияқты заңды әрекеттер қылмыстық зорлық-зомбылық әсеріне жатпайды. Бұл жағдайды әдетте ғалымдар психикалық зорлық-зомбылықты сипаттау кезінде елемейтін сияқты.

Психикалық зорлық-зомбылықтың ерекшелігі, оның мәні туралы идеяны ескере отырып, белгілі бір зиян келтіру мақсатында жәбірленушінің еркіне заңсыз әсер етеді.

Психикалық зорлық – зомбылық-бұл зиянды (психикалық, физикалық, материалдық) мақсат ететін психикалық әсер сияқты. Бұл мақсат белгілі бір зорлық-зомбылық қылмысының құрамынан тыс болуы мүмкін және А.И. Парог атап өткендей, бұл жағдайда ешқашан қылмыстық салдардың белгісімен анықталмайды[12, 143 б.]. Бұл жағдайда мақсат қылмыскердің кінәлі көзқарасын белгілі бір зиян келтіргісі келетін түрінде сипаттауға мүмкіндік береді. Осыған байланысты көптеген ғалымдар (Л.В. Сердюк, В. Г. Громов, Е. А Гамаюнова, С. И. Табакова, Н.В. Иванцова, Р. Д. Шарапов және т.б.) қылмыстық психикалық зорлық-зомбылықты алдын-ала ескерту белгісімен байланыстырады. Шынында да, Р.И. Михеев жазғандай, композициядан тыс нәтижеге бағытталған мақсат ниеттің бағытын сипаттайды[13, 115 б.]. Демек, психикалық зорлық-зомбылық - бұл мақсатқа жетудің тәсілі. Бұл жағдайда психикалық әсердің өзі субъект саналы түрде таңдаған және өзінің мінез-кұлқының қалаған үлгісі ретінде қарастырылуы керек.

Сонымен қатар, психикалық зорлық-зомбылықтың тек қасақана сипаты туралы қорытынды заң шығарушы оны сипаттау кезінде қолданатын терминдердің лексикалық мағынасынан туындайды (қауіп, мәжбүрлеу және т.б.)[14, 179 б.].

Психикалық зорлық-зомбылықтың субъективті белгілерін қарастыруды жалғастыра отырып, оны жүзеге асыру субъектісінің сипаттамаларына байланысты аздап нақтылау қажет. Зорлық-зомбылық қылмысының белгілі бір құрамының субъектісінің заңды маңызды сипаттамаларының әрқайсысы белгілі бір жолмен адамның қылмыс жасаудың белгілі бір әдісін таңдауына әсер етуі мүмкін екендігі белгілі.

Сарапшылардың пікірінше, заңмен белгіленген жасқа жеткенде, адам нақты белгілерді ғана емес, сонымен бірге тиісті іс-қимыл әдістерінің әлеуметтік маңыздылығын да біле алады[9, 75 б.]. Осыған байланысты, жеке қылмыстар үшін қылмыстық жауапкершілік, психикалық зорлық-зомбылық болуы мүмкін әрекеттерді орындау әдісі он төрт жастан басталады (Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 120, 121, 191, 192, 194-баптары). Бұл дегеніміз, осы жастан бастап адам осы жыныстық және өзімшілдік қылмыстарды жасау кезінде психикалық зорлық-зомбылықтың заңсыздығы мен әлеуметтік қауіптілігін түсінеді. Басқа жағдайларда, мысалы, кісі өлтіру немесе денсаулыққа ауыр зиян келтіру қауіпі бар (Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 105-бабы), Өзін-өзі өлтіру кезінде 16 жасқа дейінгі адам жасаған психикалық зорлық-зомбылықтың қылмыстық мәні жоқ. Бұдан шығатыны, бұл тұжырымдаманың қылмыстық-құқықтық негіздері көбінесе қылмыс субъектісінің сипаттамаларына байланысты.

Жоғарыда айтылғандардың негізінде қылмыстық психикалық зорлық-зомбылықтың жалпы анықтамасын ұсынуға болады. Қылмыстық жазаланатын психикалық зорлық – зомбылық-бұл тікелей ниетпен

жасалатын және психикалық, физикалық немесе материалдық зиян (нұқсан) келтіруге немесе келтіруге қабілетті, басқа адамның (немесе адамдар тобының) психикасына оның (олардың) еркінен тыс немесе оған қарсы құқыққа қарсы қоғамға қауіпті әсер ету (іс-әрекетті орындау тәсілі).

Бұрын психикалық зорлық-зомбылық көбінесе құқықтық әдебиеттерде қылмыстық мінез-құлықтың салдары ретінде түсіндірілетіні анықталды. Бұл көзқарастың ақиқаты қосымша зерттеуді қажет ететін сияқты. Алайда, психикалық зорлық-зомбылықтың салдары туралы психология мен құқықтану үшін психикалық әсер және психикалық зиян сияқты маңызды ұғымдардың мазмұнын түсіну арқылы ғана айтуға болады.

Біз психикалық әсер ету нәтижесінде пайда болатын зиянды салдарды жіктеуге тырысамыз. Айта кету керек, қылмыстық құқық ғылымында психикалық зорлық-зомбылықтың салдарын түсіндіруде "психикалық зиян" және "психологиялық зиян" ұғымдары бірдей қолданылады. Психологиялық ғылымның қалыптасқан дәстүрлерін ескере отырып, психикалық ықпал ету (зорлық-зомбылық) салдарын түсіндіруде оларды қылмыстық-құқықтық шеңберде "психикалық зиян" деп түсіндіру әділетті деп санаймыз.

Қылмыстық құқық саласындағы мамандар психикалық залал (зиян) қылмыстық құқықта арнайы кешенді зерттеу нысаны болмағанына назар аударады⁷⁸. Сонымен бірге, егер қылмыстық заңда жазаны дараландыру болса, онда жәбірленушіге келтірілген зиянды анықтауға жеке көзқарас болуы керек, өйткені әр жәбірленушінің "өзіндік ауыруы және өзіндік тәжірибесі" бар. Әрине, әр түрлі адамдарда бірдей психикалық әсер бірдей және мүлдем басқа реакцияларды тудыруы мүмкін: бір адамға психикалық зиян келуі мүмкін (мысалы, тәжірибе түрінде), ал екіншісіне зиян келтірмеуі мүмкін, өйткені адамдарда тек жалпы ғана емес, сонымен қатар жеке психологиялық ерекшеліктері және қоршаған әлемді қабылдаудың ерекше белгілері бар.

Бұл жерде жәбірленушінің ішкі қылмыстық құқық үшін қайталама рөлінің жалпы проблемасы туралы айту мүмкін емес. И.А.Фаргиев Қылмыстық кодекстің нормаларын қолдану тәжірибесінде жақсы дамымайды және кейбір жағдайларда қылмыстық құқықты қорғауға қойылған қоғамдық қатынастардың ерікті түрде кеңеюіне, ал басқаларында шамадан тыс тарылуға әкеледі, бұл қылмыстық – құқықтық қорғау субъектілерінің құқықтары мен заңды мүдделерін қамтамасыз етуге және тұрақты сот практикасының болуына ықпал етпейді[15, 5 б.].

Психикалық зиянды анықтау мәселесі жәбірленушіні қылмыс құрамының элементі немесе белгісі деп тану идеясына байланысты өзекті болып табылады. Бұл идея жеке байыпты зерттеуді қажет етсе де, қысқаша айтқанда, ол әдетте екі тезисті басшылыққа ала отырып негізделгенін атап өтуге болады:

1) жәбірленушіні қылмыс құрамының басқа элементтеріне немесе белгілеріне келтіру дұрыс емес. Егер қоғамдық қатынастар қылмыстың объектісі болып саналса, онда жәбірленуші (тиісті қоғамдық қатынастардың құрамдас бөлігі бола отырып) қылмыстың құрамы шегінде, кез-келген басқа қылмыс объектісі сияқты, қылмыс объектісінің құрамдас бөлігі (белгісі) болып

табылады. Егер қылмыстың объектісі тек тиісті әлеуметтік қатынастардың мазмұны болып саналса, онда жәбірленуші, кез-келген басқа қылмыс объектісі сияқты, қылмыс құрамындағы қылмыстың жеке элементі ретінде әрекет етеді.

2) жәбірленуші адам құқықтары тұрғысынан қылмыс құрамының жекелеген құрамдас бөлігі болып табылады, өйткені жәбірленушінің рөлін қылмыс құрамының дербес белгісі немесе дербес элементі ретінде тану зардап шеккендерге, олардың құқықтары мен заңды мүдделеріне назардың артуына ықпал етуге тиіс.

Шынында да, жәбірленуші ұғымының ерекше семантикалық жүктемесін мойындай отырып, қылмыстық-құқықтық ғылымда қабылданған, құқықтары мен заңды мүдделері қылмыспен бұзылған адам ретінде түсіндірумен келісу керек. Сонымен қатар, соңғы уақытта жеке тұлғаларды, заңды тұлғаларды, жалпы қоғамды және мемлекетті осындай тұлғалардың қатарына жатқызу ұсынылады. Осы анықтамаға сүйене отырып, психикалық зиян тек жеке адамға ғана емес, адамдар тобына да, қоғамға да әсер етуі мүмкін.

Бұл мәселені толығырақ зерттеуге жүгінейік.

Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымының анықтамасына сәйкес психикалық денсаулықты әл-ауқат жағдайы деп анықтауға болады, онда әр адам өзінің әлеуетін жүзеге асыра алады, өмірлік стрессті жеңе алады, өнімді және жемісті жұмыс істейді, сонымен қатар өз қоғамына үлес қосады. Психикалық зорлық-зомбылық объектісі адамның психикалық денсаулығына құқығы, ал объект – адам психикасының құбылысы деп саналуы керек.

Психикалық зиянның пайда болуы заңды фактінің пайда болуын жақындатады, қылмысты заңды түрде аяқталған деп санауға болатын сәтті бағалауға мүмкіндік береді. Детерминизм ілімі тұрғысынан психикалық зиян іс жүзінде психикалық әсердің салдары болса да, нақты қылмыстар аясында психикалық зиян тек осы рөлді ғана атқара алмайды.

Психикалық зиян (қылмыстың құрамы туралы ілімнің мағынасы бойынша), мысалы, азаптау кезінде (ҚР ҚК 110-бабы). Алайда, алдау жағдайында болу түріндегі психикалық зиян қылмыс жасау тәсілін сипаттайды, мысалы, алаяқтық кезінде (ҚР ҚК 190-бабы). Қылмыстық-құқықтық норманың мәтініне бір жағдайда (ҚР ҚК 110-бабында психикалық азап келтіру) және басқасында аталмаған (ҚР ҚК 190-бабында) енгізіле отырып, психикалық зиян әртүрлі қылмыстық-құқықтық мәнге ие болады.

Сонымен қатар, бағыну күйі сияқты эмоционалды күй де психикалық зиян болып табылады. Ол орындаушының айдап салушының қауіп-қатерімен жасаған қылмысының субъективті жағын сипаттайды (ҚР ҚК 28-б. 4-б.).

Әсер ету жағдайында жасалған кісі өлтіру (ҚР ҚК 101-бабы) және әсер ету жағдайында денсаулыққа ауыр немесе орташа ауырлықтағы зиян келтіру (ҚР ҚК 113-бабы) сияқты қылмыстарда психикалық зиян (қатты жан толқуы) қылмыстың субъективті жағына жатады, өйткені ол адамның аффективтік ниетін сипаттайды. Аталған қылмыстарды жасаған адамдардың жәбірленушіні өлтіру немесе денсаулығына зиян келтіру ниеті кенеттен туындайды, алайда, қылмыстық-құқықтық ұйғарымдардан көрініп тұрғандай, жәбірленуші

тарапынан ауыр қорлауға, зорлық-зомбылыққа және т.б. жауап ретінде. Бұл жағдайда психикалық зиян әлеуметтік қауіпті әрекеттерде көрінетін реакцияны тудырады.

Психикалық зиян әлеуметтік қауіпті зорлық-зомбылық психикалық әсер ету кезінде пайда болуы мүмкін және ол аяқталғаннан кейін де жалғасады, сонымен қатар ол аяқталғаннан кейін де пайда болады (мысалы, зорлау құрбандарына тән).

Психикалық зиян қасақана әрекеттер нәтижесінде де, абайсызда да туындауы мүмкін. Алайда, жоғарыда айтылғандай, қылмыстық зорлық-зомбылық психикалық зиянды тек қасақана психикалық әсер ету арқылы тануға болады. Зерттеу жүргізу барысында сұралғандар да осыны көрсетеді. Тәжірибе өкілдерінің 98% - ы жәбірленушіге кездейсоқ келтірілген психикалық зиянның тәуелсіз заңды мәні жоқ екенін көрсетті.

Осылайша, әртүрлі қылмыстардағы психикалық зиян әрекеттің сипаттамасы (әрекет ету тәсілі) және психикалық әсердің (зорлық-зомбылықтың) салдары ретінде әрекет етуі мүмкін деген аралық қорытындыға келуге болады. Сонымен қатар, ол белгілі бір қылмыстық-құқықтық норманың мәтінінде тікелей көрсетілген кезде немесе оны жасау мүмкіндігі болған кезде ғана тәуелсіз қылмыстық-құқықтық маңызға ие болады. Мысалы, Л. А. Андреева жазғандай, өнердегі нұсқау психикалық зиянды зорлаудың ықтимал салдары ретінде сипаттайды. ҚР ҚК-нің 120-сы физикалық зиянды қолдану қауіпінің белгілері, автор психикалық зорлық-зомбылық (зорлау әдісімен) деп танитын. Бұдан шығатыны, қылмыс нәтижесінде пайда болатын психикалық зиян белгілі бір жағдайларда жасалған әрекетті түпкілікті қылмыстық-құқықтық бағалауға әсер етуі мүмкін.

Осылайша, әртүрлі қылмыстардағы психикалық зиян әрекеттің сипаттамасы (әрекет ету тәсілі) және психикалық әсердің (зорлық-зомбылықтың) салдары ретінде әрекет етуі мүмкін деген аралық қорытындыға келуге болады. Сонымен қатар, ол белгілі бір қылмыстық-құқықтық норманың мәтінінде тікелей көрсетілген кезде немесе оны жасау мүмкіндігі болған кезде ғана тәуелсіз қылмыстық-құқықтық маңызға ие болады.

Психикалық зиянның моральдық зиянмен арақатынасы мәселесі ерекше назар аударуға тұрарлық. Дәстүр бойынша моральдық зиян туралы мәселе азаматтық құқықта зерттеледі. Қазақстан Республикасы Азаматтық кодексінің 89-бабының 951-бабында моральдық зиян ұғымы бар. Моральдық зиян, Қазақстан Республикасының қолданыстағы азаматтық заңнамасында түсінілгендей, қылмыстық маңызды психикалық зиянның барлық жағдайларын қамтымайды. Қазақстандық конституциялық-құқықтық доктринада жеке басына тиіспеушілік түрлерінің арасында моральдық қол сұғылмаушылықты (Ар-намыс, қадір-қасиет, адамгершілік еркіндік) және психикалық қол сұғылмаушылықты (психикалық процестердің қалыпты жүріп-тұруы) бөлек бөліп көрсеткенін еске түсірген орынды.

Р. Д. Шарапов қылмыстық-құқықтық мағынада физикалық азап сияқты моральдық зиянның мұндай түрін (ҚР АҚ 951-бабы) психикалық зиянға

жатқызуға болмайды[16, 79 б.]. Алайда, физикалық азап моральдық зиянның бір түрі ретінде эмоциялар мен сезімдерді түсіну керек, сондықтан осы бөлімдегі моральдық зиянды психикалық зиянның бір түрі деп те тануға болады.

"Моральдық зиян" ұғымы "психикалық зиян" ұғымына қатысты тар деп ойлау дұрыс емес. Бұл ұғымдардың арасында қиылысудың формальды-логикалық қатынасы бар: бір уақытта қылмыстық психикалық және моральдық зиян бар (бұл жағымсыз эмоциялар), сонымен бірге психикалық зиян тек моральдық зиян емес[17, 17 б.].

Әрі қарай, психикалық және физикалық зиянның айырмашылықтары туралы мәселеге жүгіну керек. Осы аспектідегі негізгі мәселелердің бірі-психикалық зиянды сатып алынған психикалық аурулармен байланыстыру.

Мысалы, Н.П. Шевченко психикалық зорлық-зомбылық түрлерін денсаулықтың психикалық бұзылыстарымен байланысты және олармен байланысты емес деп бөледі, осылайша психикалық зиянды ауыр және ауыр емес деп жіктейді. Н. П. Шевченко Б. С. Волковты қарсы алып, психикалық зиян мен психикалық аурудың арасындағы айырмашылық психикалық аурудың мидың зақымдануымен және оның қызметінің бұзылуымен сипатталатындығында екенін атап өтті.

Оныншы қайта қарау ауруларының халықаралық жіктемесі түріндегі нозология (бұдан әрі - АХЖ-10), ол аурулардың тізбесі мен симптомдарын қамтиды және Қазақстан Республикасының медициналық мекемелері қолданады.

АХЖ-10-ға енгізілген мәліметтерге сүйене отырып, сонымен қатар зерттеудің бірінші бөлімінде адам психикасының табиғаты туралы тұжырымдарды ескере отырып, біз психикалық зиянның өзіндік жіктелуін ұсынамыз.

Психикалық зиянды түрлерге бөлудің негізі ретінде біз осындай зиянның психикалық табиғатының ерекшеліктеріне жүгінеміз. Осыны ескере отырып, біздің ойымызша, қасақана да, абайсызда да келтірілген психикалық зиянның келесі түрлері (қылмыстық емес зиян):

- 1.1. Теріс эмоциялар, яғни эмоционалды күйдегі жағымсыз өзгерістер.
- 1.2. Жағымсыз сезімдер, яғни сезім күйіндегі жағымсыз өзгерістер.
- 1.3. Психикалық күйдегі теріс күрделі өзгерістер.
- 1.4. Психикалық процестердегі теріс өзгерістер.
- 1.5. Топтағы немесе байланысты адамзат қауымдастықтарындағы психикалық байланыстарға зиян.

1.6. Уақытша психикалық дәрменсіздік.

Зиянның осы түрлерінің әрқайсысын қарастырайық.

1.1. Теріс эмоциялар, яғни эмоционалды күйдегі жағымсыз өзгерістер. 1979 жылы Л. В. Сердюк қауіптің жәбірленушінің психикасына зиян тигізетінін атап өтті. Ширек ғасырдан кейін Р.Д. Шараров психикалық зиянды қылмыстың әлеуметтік қауіпті салдарының бір түрі ретінде анықтады, бұл психикалық ауру емес теріс психикалық күйлер түрінде адамның эмоционалды саласындағы

зиянды өзгерістер. Сонымен қатар, автор психикалық зиянды эмоционалды стресс деп атайды және оның қылмыстық қауіптен қорқу және осындай қорқыныштан туындаған көңілсіздік, кенеттен пайда болған қатты эмоционалды толқу (эсер ету), эсер ету дәрежесіне жетпейтін жағымсыз эмоционалды күйлер, психикалық азап сияқты түрлерін келтіреді [17, 35 б.]. Жоғарыда айтылғандай, Ф.Б. Гребенкин ақпараттық эсердің салдары ретінде қорқыныш сезімдері туралы жазады. Эмоцияны психикалық зиянның кейбір түрлерінің мәні ретінде көрсетудің дұрыстығы психология ұғымдарын келесі талдаумен расталады.

Жәбірленушіде қылмыстық жазаланатын әрекет (психикалық эсер ету) салдарынан туындауы мүмкін психикалық реакциялардың бірі өзінің танымдық және аффективті компоненттері бар ерекше жағдай болып табылады. Бірінші компонент екіншісінің себебі болып табылады. Танымдық компонент (ақпаратты қабылдауға байланысты) аффективті компонент болып табылатын теріс реакцияның алғышарттарын қамтиды (осы ақпаратты түрлендірумен байланысты). Қорқыныш қауіпті, психикалық зорлық-зомбылықты нақты қабылдаудың белгісі ретінде қарастырылады [18, 26 б.], психикалық зиянды осы компоненттердің екіншісі аясында қарастыру керек, яғни оны психикалық эсердің салдары ретінде бағалау керек.

Қылмыс жасау нәтижесінде жәбірленушіде пайда болатын психикалық реакцияларға эмоциялар (тәжірибе, алаңдаушылық, қорқыныш), эсерлер мен сезімдер (жеккөрушілік, антипатия, дәрменсіздік, бағыну) жатады. Мұнда психология тұрғысынан психикалық зиянды анықтайтын компонент не екенін анықтау керек. Ол үшін берілген компоненттердің арақатынасын белгілеу керек.

Психологиялық әдебиеттерде келесі анықтамалар бар. Сезім-бұл рецепторларға тікелей эсер еткен кезде пайда болатын объективті әлемнің компоненттерінің қасиеттерінің көрінісі. Эмоциялар-бұл әлемнің тәжірибесі түріндегі психикалық құбылыстар. Эсер ету эмоционалды күй ретінде де анықталады. Сезім – адамның шындыққа деген эмоционалды қатынасының ең жоғары формасы [19].

Жоғарыда келтірілген анықтамалар эмоциялар психикалық эсердің әртүрлі түрлерімен келтірілген психикалық зиянды анықтайтын психикалық құбылыс екенін көрсетеді. Ерекшелік-бұл эмоциялар сезіммен үйлесетін дыбыс, жарық, иістер арқылы адамның (адамдардың) сезім мүшелеріне әртүрлі эсер ету, сондай-ақ химиялық заттарды қолдану арқылы адамның (адамдар тобының) психикасына эсер ету (денеге физикалық күшпен енгізбестен) немесе эмоциялар пайда болмауы мүмкін подсознанияға психикалық эсер ету.

Осылайша, жоғарыда айтылғандар бірқатар зерттеушілердің психикалық зорлық-зомбылық, оның ішінде химиялық заттар, электр-магниттік сәулелену және т.б. көмегімен психикаға қасақана эсер ету туралы тұжырымдарын түзетуге мүмкіндік береді. құралдар.

Сонымен қатар, ескереміз, бұл эмоциялар емес, дербес болып табылады (толымды) психикалық актілермен реттеледі. Оның орнына, олар сезім сияқты

психикалық актілердің аффективті (яғни эмоционалды) компоненті ретінде әрекет етеді.

Алайда, бұл анықтамалар психикалық зиян қорқынышпен, қорқынышпен, алаңдаушылықпен, үмітсіздікпен, дүрбелеңмен, апатиямен және басқа эмоциялармен шектелмейтінін көрсетеді.

Қылмыстық-құқықтық мағынада психикалық зиянның қаралып отырған түрі кісі өлтіру немесе денсаулыққа ауыр зиян келтіру қаупін туғызатын әрекеттер жасау нәтижесінде туындайды (ҚР ҚК 115-б.).

Жеке кіші топта бір-бірімен тығыз байланысты емес адамдар тобына келтірілген психикалық зиянды бөліп көрсету керек. Адамдар тобына психикалық зорлық-зомбылық арқылы зиян келтіру мүмкіндігін А.Д. Чернявский, сонымен қатар В.Г. Громов және Е. А. Гамаюнов[20, 7 б.]. Зиянның бұл түрін адамдардың қылмыс жасау қаупінен қорқуы деп сипаттауға болады. Кейде оны белгілеу үшін "жаппай психоз"термині қолданылады.

Айта кету керек, топтық психикалық зиян эмоционалды салаға (теріс эмоциялар) зиян келтірудің мысалы болып табылады. Сонымен қатар, оның белгілі бір ерекшелігі бар, сондықтан ол жеке талдау мен түсіндіруді қажет етеді. Мұндай зиянның құрбандары бір уақытта көптеген адамдар болады, әдетте, күнделікті өмірдегі әлеуметтік-психологиялық факторлармен тікелей байланысты емес.

Біз психикалық зиянның бұл түрін террорлық әрекеттен қорқу мысалында қарастырамыз. Терроризмнен ұжымдық қорқыныштың ерекшелігі - қорқыныш тасымалдаушылары оның таралуын біледі, бір нәрседен қорқады. Сондықтан қорқыныш тек жеке ғана емес, сонымен бірге әлеуметтік сипатта болуы мүмкін деген пікірді қолдауға барлық негіз бар.

Терроризмнен қорқудың қоғамдық сипаты туралы тұжырымды террористік актінің жасалу қаупі үшін қылмыстық жауапкершілікті (ҚР ҚК 255-бабы) және терроризм актісі туралы көрінеу жалған хабарламаны (ҚР ҚК 273-бабы) белгілеген заң шығарушының өзі де растайды деп болжауға болады. А.Б. Коновалова жазғандай, бұл қылмыстардың қаупі әлеуметтік зиянды салдарлардың пайда болу қаупін көрсетеді[21, 8 б.].

1.2. Жағымсыз сезімдер, яғни сенсация саласындағы жағымсыз өзгерістер. Олар, эмоциялар сияқты, өзін-өзі қамтамасыз ететін психикалық мемлекет емес, тек сезімге әсер ету нәтижесінде туындайтын күрделі процестің ажырамас бөлігі болып табылады. Сезімдерге сонымен қатар танымдық және аффективті компоненттер және физиологияға негізделген сезімдер компоненті кіреді. Бұл физикалық ауырсынудың қылмыстық-құқықтық табиғаты туралы күрделі сұраққа жауап.

Р. Д. Шарапов физикалық ауырсынуды физикалық зиян деп санайды, өйткені физикалық ауырсыну физикалық зорлық-зомбылықтың салдары болып табылады, ал медициналық тұрғыдан физикалық ауырсыну денсаулыққа зиянмен тікелей байланысты. Сонымен бірге, ол ауырсынудың жағымсыз сезімдерден тұратындығын дұрыс көрсетеді[22, 120 б.].

Медицина ғылымында ең танымалларының бірі – ауырсынуды зерттеудің Халықаралық қауымдастығы (Н. Merskey, N. Bogduk) ұсынған ауырсыну анықтамасы: ауырсыну-бұл тіндердің бар немесе ықтимал зақымдалуына байланысты пайда болатын жағымсыз сезім мен жағымсыз эмоционалды әсер. Бұл жағдайда дәрігерлер ауырсынудың дәл психикалық жағдай екенін атап өтеді.

1958 жылы психикалық зорлық-зомбылық туралы алғашқы кеңестік заңды жарияланымдардың бірі ауырсыну дененің жасушалары мен тіндеріндегі терең өзгерістермен байланысты және сонымен бірге биологиялық жарақат (дене жарақаты) және психикалық жарақат болып табылады. Егер сіз ДДҰ ұсыныстарына сәйкес соңғысын түсінсеңіз, ауырсыну денсаулыққа зиян тигізеді, яғни аурудың болмауы ғана емес, адамның қалыпты жағдайы ретінде ғана емес, сонымен бірге адамның жан-жақты жайлылығы ретінде де.

Осылайша, психикалық ауырсыну адамның физикалық (физиологиялық) әл-ауқатының жай-күйіндегі белгілі бір өзгерістерді білдіреді, олар психикалық зиянның құрамдас бөлігі болып табылады және тек физиологиялық процестермен шектелмейді.

Айта кету керек, отандық ғылымда психикалық ауырсынуды адамның физикалық әл-ауқатымен анықтауға талпыныс жасалды. Алайда, бұл тәсіл кең қолдау таппады және қазіргі құқықтық әдебиеттерде физикалық ауырсыну дәстүрлі түрде тек психикалық күй ретінде қарастырылады.

Осылайша, ауырсыну-бұл адамның психикалық денсаулығына зиян келтіретін түрі, ол ауыртпалықсыз психикалық зиян түрінде болады.

Қылмыстық заңның ережелеріне қатысты психикалық зиянның мұндай түрі, біздің ойымызша, жасағаны үшін жауапкершілік ҚР ҚК-нің 110-бабында көзделген қылмыстарға тән, өйткені оларда ауырсынудың қандай психикалық компоненттері ұрып-соғу мен азаптаудың құрамына кіретіні нақтыланбаған.

1.3. Психикалық күйдегі теріс күрделі өзгерістер. Оларға жүйке сарқылуы, жәбірленушінің психикалық жағдайын тұрақсыздандыру, азаптан психикалық зиян, сондай-ақ эмоционалды белгісіздік, өзін қорғай алмау сезімі жатады.

Сонымен қатар, сарапшылар депрессия, ұялу, дәрменсіздік сезімі, әлсіздік, үмітсіздік, әлсіздік, қауіпсіздік туралы алаңдаушылық, кінә сезімі, депрессия, түнгі қорқыныш, кең мағынада сенімнің жоғалуы, обсессивті естеліктер, мазасыздық, фобия, қайғы, өзін-өзі өлтіру туралы ойлар, өзін-өзі айыптау, рухани күмән, қоғамдық өмірге қатысудан бас тарту, кек алу ниеті және т. б.

Зиянның бұл түріне сананың өзгерген күйлері, сондай-ақ қоздырғыштың қауіп-қатерімен әрекет ететін Орындаушыға тән бағыну күйі жатады. А. Д. Чернявский бөлген сенімсіздік жағдайы психикалық зиянның бұл түрін де көрсетеді.

Сонымен қатар, әдебиеттегі психикалық зиянның бұл түрі жәбірленушінің қате күйде болуын (манипуляцияны) қамтиды. В. П. Шейнов атап өткендей, бұл жағдай жәбірленушіге жасырын психикалық әсер ету

нәтижесінде қол жеткізіледі, оған қолданыстағы қылмыстық заңнамада, өкінішке орай, тиісті көңіл бөлінбейді[23, 5 б.].

Қарастырылған психикалық зиян түрі, бұрын аталған түрлерден айырмашылығы, адам психикасында болатын өзгерістер тұрғысынан көп қырлы; оған эмоциялар ғана емес, сонымен бірге адам психикасының жалпы сарқылуы, психикадағы басқа да жағымсыз күрделі өзгерістер кіреді.

1.4. Психикалық процестердегі теріс өзгерістер. Психикалық зиян психиканың табиғи-қалыпты жұмыс істеу сапасының нашарлауы, сезім мүшелерінің функцияларын уақытша немесе тұрақты жоғалту, есте сақтау қабілетінің, қиялдың, адам қабілетінің нашарлауы (атап айтқанда, ақыл-ой қабілеттері, қабылдау қабілеттері), мінез-құлық деформациясы, өмірге деген қызығушылықтың жоғалуы сияқты бұзылулардан, психикалық ауытқулардан тұруы мүмкін. позитивті көзқарастардың жоғалуы, жеке бағдардағы жағымсыз өзгерістер, құндылық бағдарлары, қызығушылықтар.

Психология, мысалы, истериалық, шизоидтік сипаттағы түрлерін қамтитын жағымсыз кейіпкерлердің бар екенін мойындайды (бұл әр түрлі уақытта А.Адлер, А. Бандура, М. Боуэн, А.В. Петровский, В. Сатир, И. А. Фурманов және т. б.). Сондай - ақ, "мінез-құлықтың екпіні" (К. Леонхард, А.Е. Личко, с. Смишек көрсетеді), "психопатия-социопатия" (В. Н. Бехтерев, П. Б. Ганнушкина) ұғымдары ескеріледі, олар қоршаған адамдардың мінез-құлық белгілері бекітілген жағдайларды жасау себептерінен туындайды. Яғни, Н. В. жазғандай. Майсак, эндогендік факторлар девиантты және қылмыстық тұлғалардың қалыптасуына қатысады[24, 26 б.].

Бұл ретте нормадан ауытқудың болуы немесе болмауы тарихи кезеңді ескере отырып белгіленеді. Егер бұрын екпіндер жеке тұлғаның аномалиясы болып саналса, қазір олар норма өлшемдеріне енеді, өйткені жасөспірімдердің 90% - ға тән, бұл осындай салдардың қауіптілігі мен зияндылығын бағалау кезінде ескерілуі керек.

Психикалық жағдайлар мен психикалық процестердегі теріс өзгерістерге психикалық әсердің кез-келген түрі (тікелей немесе жанама) әкелуі мүмкін.

Психологиялық залалдың осы және алдыңғы түрлерінің арасындағы шекара әрдайым айқын бола бермейді. Сондықтан, виктомологиялық әдебиеттердегідей психикалық зиянның суретін жан-жақты қарастырған жөн, қылмыс құрбанында жағымсыз естеліктер арқылы жарақаттанудың қайталанатын тәжірибесі, жарақаттануды еске түсіретін ынталандырулардан аулақ болу, психогендік амнезия, маңызды іс-шараларға деген қызығушылықтың төмендеуі, қозу белгілері, кем дегенде бір айға созылатын әлеуметтік бейімделу, бұл жарақаттан кейінгі синдромның болуын білдіреді.

1.3-тармақтарда талданған зиян түрлері және 1.4. бұл жіктеу ҚР ҚК-де сирек айтылады. Мысалы, егер ҚР ҚК 140-бабын (кәмелетке толмағанды тәрбиелеу жөніндегі міндеттерді орындамау) қарастыратын болсақ, онда осы баптың диспозициясында көрсетілген әрекеттер кәмелетке толмағанның хабардар болмауы, қоршаған әлемде бағдарланудың болмауы сияқты залал келтіруге әкелуі мүмкін. 1.3-тармақтарда көзделген психикалық зиян және 1.4.

бұл жіктеу баланы күту және тәрбиелеу жөніндегі міндеттердің орындалмауымен байланысты: психикалық аурудың көрінісі болып табылмайтын (мысалы, адамның эмоционалды-моральдық және коммуникативті саласындағы жағымсыз өзгерістер), баланың мінез-құлқы мен оның мектептегі оқуының теріс сипаттамасы, өз-өзіне күмәндану, осалдықтың жоғарылауы және эмоционалды-қолайлы қатынастарға деген ұмтылыс және басқалар.

1.5. Топтағы немесе байланысты адамзат қауымдастықтарындағы психикалық байланыстардың зияны, мысалы, топтық қатынастардың нашарлауы немесе халықаралық қатынастардың салқындауы. Зиянның бұл түрі, алдыңғы түрлерден айырмашылығы, механикалық ұжымдық емес, тұлғааралық сипатқа ие. Бұл вирус тәрізді инфекцияның терроризмге қарсы қорқынышымен тізбектік реакциясынан да ерекшеленеді, өйткені соңғысы бұл қорқыныш тасымалдаушылары арасындағы қарым-қатынасқа зиян тигізбейді.

Психикалық зиянның бұл түрі, сондай-ақ жеке адамға келтірілген психикалық зиян адамдар тобындағы әлеуметтік-психологиялық құбылыстарға тікелей әсер еткенде де, оларға жанама әсер еткенде де туындауы мүмкін. Әлеуметтік-психологиялық құбылыстар әлемі адамның жеке психикалық құбылыстары әлемі сияқты әр түрлі.

Сапалық-мазмұндық ерекшеліктеріне сәйкес бұл құбылыстар өзара қарым-қатынас, қарым-қатынас, өзара іс-қимыл және бұқаралық әлеуметтік-психологиялық құбылыстар (топтық мақсаттар, көзқарастар және т.б.) болып бөлінеді.

Зиянның осы түрінен белгілі бір әлеуметтік-психологиялық байланыстары бар адамдар тобы зардап шегеді. Психикалық зиянның бұл түрінің ерекшелігі-бұл күрделі әлеуметтік-психологиялық зиянның бір бөлігі, өйткені біз адамдар немесе олардың топтары арасындағы тығыз байланысты әлеуметтік-психологиялық қатынастардағы теріс өзгерістердің салдары туралы айтып отырмыз.

Мұндай залал ҚР ҚК 440-бабының 3-бөлігінде (бағыныштылық қатынастары болмаған кезде әскери қызметшілер арасындағы өзара қарым-қатынастардың жарғылық қағидаларын бұзу) және ҚР ҚК 161-бабында (басқыншылық соғысты тұтандыруға жария түрде шақыру) көзделген әрекеттерді жасау нәтижесінде келтірілуі мүмкін деп ойлаймыз. Бұдан басқа, мұндай залал азаматтардың нәсілдік, ұлттық немесе әлеуметтік қатыстылығына байланысты тең құқылығы бұзылған кезде келтірілуі мүмкін (ҚР ҚК 145-б.).

1.6. Уақытша психикалық дәрменсіздік. Психикалық зиянның бұл түріне, атап айтқанда, бейсаналық басқару, яғни теріс бағдарламалау (әрекеттер жасау, теріс көзқарастар және т.б.) жәбірленушінің психикасының бейсаналық саласына әсер ету нәтижесінде. Әдебиеттерде адамдарға гипноздық әсер ететін эксперименттерге арналған көпжылдық бағдарламалардың жалпы қылмыстық тәжірибеде мұндай зиянның таралуы туралы айтуға болатындай нәтижелері жоқ екендігі айтылған, дегенмен сот практикасында мұндай мысалдарды кейде кездестіруге болады. Мәселен, мысалы, сот шешімдерінің бірінде оған

қолданылған гипноздың әсерінен зорлау құрбанында пайда болған дәрменсіз жағдайға сілтеме жасалды. Мұндай мысалдар шетелдік сот практикасында да кездеседі.

Н.Н. Амосов адамның ерік-жігерін кибернетикалық көзқарасты ескере отырып түсіну керек, оған сәйкес адамның іс-әрекеті сыртқы және ішкі ынталандырулармен ауысатын бағдарламалар арқылы жүзеге асырылады. Көрсетілген бағдарламалауды жәбірленуші мойындамайды. Сонымен, әсердің ерекшелігі адамның сана-сезімінің бұлдырлануында ғана емес, сонымен бірге ол басқарылатын болады. Көрсетілген басқарылу бұрын 1.3-тармақта сипатталған іске асырылатын басқарудан айырмашылығы жәбірленуші тарапынан танылмайтын болып табылады.

Бағдарламалаудың негативтілігі оның қоғамдық қатынастардың әртүрлі субъектілеріне зиян келтіретінін білдіреді: жәбірленушінің өзі (оң құндылықтар теріс мәндерге өзгерген кезде), меншік иелері – оларға қарсы мүліктік қылмыстар үшін бағдарламаланған кезде және т.б. яғни, бұл негативтілік міндетті түрде жәбірленушіге (бағдарламаланған адамға) психикалық зиян келтіреді, кейде басқа да әртүрлі зиян түрлерін, соның ішінде қылмыстық мәнді зиян келтіру қаупін қамтуы мүмкін. Сонымен, гипноз кезіндегі болжамды әсердің нәтижесінде адам заңсыз мақсаттарда қолдануға болатын жаулап алуға қабілетті болады: адамды қылмыс жасауға, мүлікті негізсіз иеліктен шығаруға және т.б. бағдарламалауға болады. Бұл зиянның қылмыстық-құқықтық мәні оның көмегімен қылмыс жасауды қамтамасыз етуге болатындығында, яғни психикалық бағдарламалау қылмыс жасау әдісі болып табылады.

Жоғарыда айтылғандар психикалық зорлық-зомбылық салдарының мазмұнына қатысты кейбір аралық қорытындыларды ұсынуға мүмкіндік береді.

Қылмыстық құқықтағы психикалық әсердің (зорлық-зомбылықтың) салдарын психологиялық ғылымда қалыптасқан дәстүрлерді ескере отырып, мұндай салдарды түсіндіруде "психикалық зиян" ретінде қарастырған жөн.

Қазіргі заманғы қылмыстық-құқықтық доктринада тек жеке тұлға ғана емес, сонымен бірге заңды тұлға да, жалпы қоғам да қылмыс құрбаны бола алады деген идеяны мойындау психикалық зиян тек жеке адамға ғана емес, сонымен бірге адамдар тобына да, бүкіл қоғамға да әсер етуі мүмкін деп болжайды. Қылмыстық-құқықтық тыйымдарды тұжырымдау кезінде ескерілмеген бұл мән-жай жәбірленуші туралы қылмыстық-құқықтық ілімді одан әрі дамыту және қылмыстық заңның әрпін жетілдіру бағыттарын айқындауға мүмкіндік береді.

Психикалық зиянды бағалау бөлігінде қылмыстық-құқықтық ұйғарымдарға жүргізілген талдау қолданыстағы қылмыстық заңнамада психикалық зиян әртүрлі қылмыстық-құқықтық мәнмен толтырылады деген қорытындыға келуге мүмкіндік берді. Мысалы, ҚР ҚК 110-бабының мағынасы бойынша (азаптау) психикалық зиян кінәлі адам жасаған әрекеттердің салдары ретінде қарастырылады. Алаяқтық құрамына қатысты (ҚР ҚК 190-бабы) психикалық зиян қылмысты жасау тәсілінің сипаттамасы болып табылады. Бұдан басқа, психикалық зиян туралы айдап салушының тарапынан қауіп төніп

тұрған қылмыстың субъективті жағын сипаттағанда (ҚР ҚК 28 – бабының 4-бөлігі), сондай-ақ психикалық зиян кері реакцияны-қоғамдық қауіпті әрекеттерді тудыратын аффективті қылмыстардың себептерін түсінгенде (ҚР ҚК 101, 111-баптары) айтуға болады.

Алайда, психикалық зиян белгілі бір қылмыстық-құқықтық норманың диспозициясында оған немесе оны келтіру мүмкіндігіне тікелей көрсетілген кезде ғана дербес қылмыстық-құқықтық мәнге ие болады.

Уақытша психикалық зиян жеткілікті ұзақ болуы мүмкін. Әдетте, бұл әлеуметтік қауіпті зорлық-зомбылық психикалық әсер ету кезінде пайда болады және ол аяқталғаннан кейін де жалғасады және ол аяқталғаннан кейін де пайда болуы мүмкін (мысалы, зорлау құрбандары). Психикалық зиянның бұл ерекшелігі қылмыстық-құқықтық зорлық-зомбылық қылмыстарына айтарлықтай әсер етуі мүмкін, олардың білікті құрамы басқа ауыр зардаптардың туындау мүмкіндігін көрсетеді.

"Психикалық зиян" және "моральдық зиян" ұғымдары бір-біріне сәйкес келеді: бір уақытта қылмыстық маңызды психикалық және моральдық (жағымсыз эмоциялар) болып табылатын зиян бар, сонымен бірге психикалық зиян тек моральдық зияннан тұрады.

Психикалық зиянды сатып алынған психикалық аурулармен салыстыру бөлігінде психикалық және физикалық зиянды ажырату оныншы қайта қарау ауруларының халықаралық жіктелмесінде (АХЖ-10) белгіленген формальды критерийлер негізінде жүргізілуі керек. Онда "психикалық бұзылулар және мінез-құлық бұзылыстары" V класы және "жүйке жүйесінің аурулары" VI класы бар.

АХЖ-10-ға енгізілген мәліметтерді қолдана отырып және адам психикасының табиғаты туралы бұрын келтірілген қорытындыларды ескере отырып, психикалық зиянды жіктеу ұсынылады.

Психикалық зиянды түрлерге бөлудің негізі ретінде мұндай зиянның психикалық сипатының ерекшеліктері таңдалды. Осыны ескере отырып, қасақана да, абайсызда да келтірілген психикалық зиянның мынадай түрлерін бөліп қарастыруға болады (қылмыстық емес зиян):

- 1.1. Теріс эмоциялар, яғни эмоционалды күйдегі жағымсыз өзгерістер.
- 1.2. Жағымсыз сезімдер, яғни сезім күйіндегі жағымсыз өзгерістер.
- 1.3. Психикалық күйдегі теріс күрделі өзгерістер.

Уақытша психикалық зиян жеткілікті ұзақ болуы мүмкін. Әдетте, бұл әлеуметтік қауіпті зорлық-зомбылық психикалық әсер ету кезінде пайда болады және ол аяқталғаннан кейін де жалғасады және ол аяқталғаннан кейін де пайда болуы мүмкін (мысалы, зорлау құрбандары). Психикалық зиянның бұл ерекшелігі қылмыстық-құқықтық зорлық-зомбылық қылмыстарына айтарлықтай әсер етуі мүмкін, олардың білікті құрамы басқа ауыр зардаптардың туындау мүмкіндігін көрсетеді.

"Психикалық зиян" және "моральдық зиян" ұғымдары бір-біріне сәйкес келеді: бір уақытта қылмыстық маңызды психикалық және моральдық

(жағымсыз эмоциялар) болып табылатын зиян бар, сонымен бірге психикалық зиян тек моральдық зияннан тұрады.

Психикалық зиянды сатып алынған психикалық аурулармен салыстыру бөлігінде психикалық және физикалық зиянды ажырату оныншы қайта қарау ауруларының халықаралық жіктемесінде (АХЖ-10) белгіленген формальды критерийлер негізінде жүргізілуі керек. Онда "психикалық бұзылулар және мінез-құлық бұзылыстары" V класы және "жүйке жүйесінің аурулары" VI класы бар.

АХЖ-10-ға енгізілген мәліметтерді қолдана отырып және адам психикасының табиғаты туралы бұрын келтірілген қорытындыларды ескере отырып, психикалық зиянды жіктеу ұсынылады.

Психикалық зиянды түрлерге бөлудің негізі ретінде мұндай зиянның психикалық сипатының ерекшеліктері таңдалды. Осыны ескере отырып, қасақана да, абайсызда да келтірілген психикалық зиянның мынадай түрлері (қылмыстық емес зиян):

1.1. Теріс эмоциялар, яғни эмоционалды күйдегі жағымсыз өзгерістер.

1.2. Жағымсыз сезімдер, яғни сезім күйіндегі жағымсыз өзгерістер.

1.3. Психикалық күйдегі теріс күрделі өзгерістер.

1.4. Психикалық процестердегі теріс өзгерістер.

1.5. Топтағы немесе байланысты адамзат қауымдастықтарындағы психикалық байланыстарға зиян.

1.6. Уақытша психикалық дәрменсіздік.

Баяндалғанның негізінде зорлық-зомбылық психикалық зиян деп жеке тұлғаның (адамдар тобының) психикасының құбылыстарындағы әлеуметтік қауіпті зорлық-зомбылық психикалық әсерден туындаған, оның (олардың) қалауынан тыс немесе ол (олар) үшін бейсаналық түрде туындайтын және болатын жағымсыз өзгерістерді түсіну ұсынылады.

1.2 Сталкинг (анду) девианттық мінез-құлық нысаны ретінде

Қылмыс - әлеуметтік құбылыс. Қылмыс жасаған адамдар және мүдделері мен қатынастарына қол сұғушылық жасалған адамдар қоғам мүшелері болып табылады. Демек, қылмыс қоғамның даму динамикасымен дамиды деп қорытынды жасауға болады. Ол орнында тұрмайды, бірақ қоғаммен, ондағы қажеттіліктер мен мүдделермен бірге өзгереді. Сондықтан қоғамда болып жатқан өзгерістер қылмысқа да әсер етеді. Мұны қылмыстың жаңа түрлерінің пайда болуымен байқауға және байланыстыруға болады. Әлемдік криминологияда мұндай қылмысқа "сталкинг" (stalking) жатады. Алайда, бұл қылмыстың жаңа түрі қазақстандық заң шығарушыға белгісіз дегенді білдірмейді. Қазіргі қоғамда "сталкинг" қылмыстанған емес. Алайда, бұл қылмыстың жаңа түрі қазақстандық заң шығарушыға белгісіз дегенді білдірмейді. Қазіргі қоғамда "сталкинг" (ізге түсу) қылмыстанбаған.

Ізге түсудің әлеуметтік қауіптілігі айқын нәтиже - физикалық немесе психикалық зиян келтіреді, бұл жағдайда объект адам денсаулығы, ал кейбір жағдайларда адам өмірі болып табылады. Сондықтан ҚР-ның Қылмыстық кодексіндегі құрылымдық ережені анықтай отырып, сталкинг үшін жауапкершілікті белгілейтін қылмыстық-құқықтық норманы қарастыру қажеттілігі туындауда.

Әлеуметтік қауіпті құбылыс – сталкинг (ізге түсу) қоғамда ұзақ уақыт бойы қалыптасқан, бірақ қудалауды құқық бұзушылық ретінде түсіну жақында пайда болды. Әлемнің барлық жерінде, дамыған және дамымаған елдерде адам құқығын бұзатын, жеке адамдарға үлкен зиян мен азап әкелетін сталкинг сияқты жағымсыз құбылыс бар. "Сталкинг" терминінің ағылшын тамыры бар. Ол аң аулау үйірмелерінде қолданыла бастады, бұл "ұстану", "аң аулау", "қыдыру" дегенді білдіреді. Қазіргі заманғы нұсқада "Slalking" "ізге түсу, аңду" деп аударылады. Терминнің бұл түсіндірмесі бізге сталкердің мінез - құлқының түрі туралы нақты түсінік береді - аңдушының жәбірленушінің жасырын қудалауы ізіне түсуі, онда аңдылған адамның мүдделері ескерілмейді, сонымен қатар жәбірленушіде қорқыныш тудыратын бірқатар қажетсіз коммуникацияларды көрсетеді.

Сталкинг - бұл біреудің өміріне, оның ішінде қалаусыз қарым-қатынасқа, байланыстарға, соның ішінде ізге түсуге, бақылауға үнемі және қайталанатын әрекеттермен сипатталатын мінез-құлық [27, 1244 б.].

Сталкингті анықтаудың басқа тұжырымдамасын табуға болады, бірақ бұл құбылыстың мәні өзгеріссіз қалады - бұл оны мүлдем қаламайтын адамға назар аударудың обсессивті көрінісі [28, 17 б.].

Бұл термин қашан пайда болды? "Сталкинг" терминін ғылыми қолданысқа 1921 жылы француз психиатры, медицина докторы Гаэтан Гас-Ян де Клерамбо (Gaëtan Gatian de Clérambault) енгізген, ол оны "Махаббат психозы" ("Les Psychoses Passionnelles") трактатында сипаттаған. Де Клерамбо келтірген тарихи фактілердің бірі-ағылшын королі Джордж V-ге ғашық болған елуден астам француз асыл әйелінің ісі. Мұндай сенімділіктің себебі оның пікірінше, сарайдың терезелеріндегі перделерді көтеру және түсіру арқылы жасалған белгілер болды, оны ханым махаббаттың жұмбақ хабарлары ретінде түсіндірді. Сүйіктісіне жақын болу үшін ханым Букингем сарайының жанына шатыр орнатты, күн сайын сарайдың қақпасында Патшаны күзетіп, осылайша француз және ағылшын полициясына үлкен қиындықтар туғызды.

Кейінірек британдық жазушы Иэн Макьюэн (Ian Russell McEwan) сталкинг оқиғасын алғаш рет де Клерамбодан идея алу арқылы сипаттады. Ол бұл идеяны "өлмес махаббат" романында бейнелеген, онда басты кейіпкерді Клерамбо синдромы бар жас жігіт құған (эротикалық делирий - бұл басқа адамның оған деген сүйіспеншілік сезімін сезінетініне обсессивті және негізделмеген сенімі бар бұзылыстың бір түрі). Сталкинг, мінез-құлық түрі ретінде әрдайым болған және Біз жаңа құбылыстармен айналыспаймыз, бірақ қазіргі уақытта біз мінез-құлықтың осы түріне төзімділіктің төмендегенін байқаймыз. Біз ежелгі әдебиеттерден сталкингтің мысалдарын таба аламыз:

эллиндік поэзияны, мысалы, "циклоптар" Теокритінің идилін еске түсіру жеткілікті, мұнда өрескел каннибалды бақташы Галатеяның нимфасына ғашық болған, оның мінез-құлқында сталкинг элементтері бар.

Бұл құбылыстың қылмыстануына не себеп болды? XX ғасырдың 80-ші жылдарында АҚШ-тағы Спорт және шоу жұлдыздарын қудалау жағдайлары сталкинг құбылысына көпшіліктің назарын аударды. Әйгілі құрбандар актрисалар Джоди Фостер, Шарон Стоун, Николь Кидман, Режиссер Стивен Спилберг, әнші Мадонна, теннисшілер Моника Селис және Мартин Хингис болды. Өкінішке орай, сталкерлердің екі актрисаға қатысты екі ауыр оқиғасы болды: Тереза Салданға шабуыл және Лос-Анджелесте болған Ребекка Шафферді өлтіру. Бұл жағдайлар психологтар мен әлеуметтанушылардың мінез-құлықтың бұл түріне деген қызығушылығын оятты, өйткені ол жеке адамның мүдделеріне әсер етті, қоғамның назарын аударды және оған азаматтардың толеранттылығын көрсетпеді. 90 - шы жылдары істерді сот қарауынан бастап, белгілі адамдар - қудалаушылардың құрбандары, бұл құбылыстың қылмыстануы болды.

Сталкинг туралы заңдардың көпшілігі бұл құбылысты басқа адамды қудалау мен қудалау үшін жасалған қасақана зиянды және қайталанатын әрекет ретінде анықтайды. Сталкерлер мен олардың құрбандары ғылыми зерттеуді қажет ететін топ ретінде қарастырыла бастады. Қазіргі уақытта бұл құбылыс кең таралған популяцияларда кездеседі және әдеттегіден гөрі жиі кездеседі. Антисталкингтік заңның қабылдануы қоғамның осы тақырыпқа деген назарын арттырды және қудалау құрбандары мен қоғамға осындай жағымсыз мінез-құлықты ашық жариялауға мүмкіндік берді.

Сонымен, сталкинг дегеніміз не? Әрине, сталкинг-девиантты мінез-құлықтың бір түрі. Сталкингтің табиғатын түсіну мұндай девиантты мінез-құлықтың себептерін анықтауға және алдын-алу шараларын жасауға әсер етеді. Кейбір авторлардың сталкингті түсіну тәсілдерін қарастырайық.

Сталкингтің ықтимал және нақты құрбандары бір кездері жақын адамдар болуы мүмкін (бұрынғы әйелі, бұрынғы күйеуі, балалары, ата-аналары, бұрынғы достары және т.б.), әріптестері, жұмыстағы әріптестері, сыбайластары. Қол сұғу объектісінің мәніне сүйене отырып, "сталкинг" — бұл жеке дұшпандыққа негізделген қудалау деп қорытынды жасауға болады. Мұнда дәл «басқа» емес, «жеке» екенін түсінуіңіз керек [29, 5 б.].

Кейбір авторлар сталкинг құрбандарды қудалау мен қорқытудың бір түрі деп санайды. Қылмыстың бұл түрінің әдеттегі тән белгісі-қудалау, жәбірленушіні бақылау. Сталкерлердің әдеттегі мінез-құлқына телефон арқылы үнемі қоңырау шалу және қорлау, қалаусыз сыйлықтар мен электрондық пошталарға хабарламалар жіберу, бақылау және тыңшылық және Интернеттегі қорлаудың басқа түрлері, сондай-ақ қорқыту немесе қорқыту әрекеттері кіреді. Сталкерлердің төрт түрін бөліп көрсету ұсынылады: 1. Қабылданбаған-олар бұрынғы жақын достарын татуласу үмітімен немесе кек алу мақсатымен немесе екеуін біріктіру арқылы қудалайды. 2. Жақын қарым-қатынасты іздеушілер-олардың сенімі бойынша олар жақсы көретін және оларға жауап беретін

адамды іздейді. Сәтсіз жанкүйерлер бірдей түрге жатады — олар әдетте кездесуге немесе қысқа жыныстық қатынасқа қол жеткізе отырып, өздерін адамға заңсыз жүктейді. 3. Кекшіл - олар өздерінің құрбандарын қандай да бір нақты немесе қабылданған жарақат үшін кек алу үшін қуып жетеді. 4. Сталкерлер-жыртқыштар-олардың қудалау компоненті бар мінез-құлқы жыныстық қылмыстың бір бөлігі болып табылады [30, 10 б.].

Сталкингтің объектілері әйелдер де, ерлер де болуы мүмкін. Алайда, зерттеулерге сәйкес, ер адамдар арасында құрбан болғандардың саны 83%, ал әйелдер құрбан болғандардың үштен екісін құрайды. Сталкерлердің шамамен 50% - ы ажырасқаннан кейін қудалауды бастайтын бұрынғы серіктестер. Егер мотивация туралы айтатын болсақ, онда сталкерлер құрбанға деген сүйіспеншілік пен тартымдылықты тудырады деп мәлімдейді. Олар оған қамқорлық жасағысы келеді және оны ешкіммен бөліскісі келмейді. Көбінесе, осы қатынастардағы серіктестер немесе сталкинг нысаны бұл назар аударудан бас тартады, бұл сталкерге одан әрі әсер етеді және оны қылмыс жасауға итермелейді. Психологтар сталкерлердің шынайы мотивациясы жәбірленушіге жалпы бақылауды орнату деп санайды. Сталкерлердің мінез-құлқы әдетте циклдік сипатқа ие және бұл үйдегі зорлық-зомбылыққа ұқсас: жәбірленушіге хаттар, гүлдер немесе сыйлықтар жіберу арқылы "өз махаббатыңызды дәлелдеуге" тырысудан бастап, сталкер кейіннен орындалуы мүмкін қорлау мен қауіптерге көшеді. Қиындық-сталкингті тану. Бір әрекеттен тұратын қарапайым қылмыстармен салыстырғанда, бұл түр уақыт өте келе таралған бірқатар әрекеттерден тұрады.

Бастапқыда мұндай әрекеттер тұрмыстық зорлық — зомбылықтың бір түрі ретінде қарастырылды, өйткені көп жағдайда оларды бұрынғы ерлі-зайыптылар немесе серіктестер жасайды, бірақ қазіргі уақытта сталкинг әр түрлі формаларға ие болды - қудалау, порнография (revenge porn), фанатизм, моббинг және т.б. ақпараттық және телекоммуникациялық технологиялардың дамуымен сталкингтің ең көп таралған түрі кибершабуыл болды (cyberstalking-Интернетте біреуді бір адаммен немесе адамдар тобымен қудалау), ол жеке адамның ақпараттық қауіпсіздігіне төнетін қауіптердің бірі ретінде танылады.

Ізге түсу көптеген қоңырауларда, әлеуметтік желілердегі және мессенджерлердегі хабарламаларда, компьютерлік ақпаратқа заңсыз қол жеткізуде, күш қолдану қатерлерінде, қорлауларда, нәпсіқұмарлық сипаттағы іс-әрекеттерге мәжбүрлеуде, жала мен құпия сипаттағы мәліметтерді таратуда (мысалы, Интернет желісінде жәбірленушінің келісімінсіз нәпсіқұмарлық сипаттағы материалдарды орналастыру), порнографиялық сипаттағы заттарды қоса алғанда, жасырын сыйлықтар таратуда, мүлікті жоюда, бүлдіруде және бүлдіруде, үйдің жанында немесе жұмыс күтіп, порнографиялық сипаттағы материалдарды, тұрғын үйге заңсыз кіру және т. б. көрініс табады.

Сталкерлерді бірнеше топқа бөлуге болады: 1) бұрынғы ерлі-зайыптылар, таныстар, сыныптастар, әріптестер, жұмыс берушілер, клиенттер құрбан болатын кек алу себептерін басшылыққа алатын тұрмыстық маньяктар; 2)

әдетте танымал тұлғалар ретінде әрекет ететін пұттарын қуған жанкүйерлер; 3) қудалау объектісімен жыныстық қатынасқа түсетін жыртқыштар (эротомандар).

Сталкинг-бұл көптеген оқиғалардан тұратын ұзақ процесс. Бұл психологиялық зорлық-зомбылықтың бір түрі, онда зорлаушы саналы түрде, табандылықпен, құрбанның әлеміне қайта-қайта енеді, онымен қарым-қатынас жоқ (мүлдем жоқ немесе жоқ). Көп жағдайда сталкинг әрекеттерінің бөлінген компоненттері психологиялық зорлық-зомбылыққа әкелуі мүмкін емес, бірақ бірге қабылданған-зорлық-зомбылықтың ауыр актісі және адамға қарсы қылмыс. Біз сталкинг мәселесі оны заңнамамен реттелмеген деп санаймыз.

Сталкинг психикалық зорлық-зомбылықтың бір түрі ретінде, сөзсіз, жазасыз қалмауы керек, оның ішінде қылмыстық-құқықтық тәртіпте. Көбінесе, сталкинг — ауыр қылмыс жасаудың алдын-ала кезеңі-денсаулыққа ауыр зиян келтіру, зорлау, кісі өлтіру.

Әлемнің көптеген елдерінде сталкинг - бұл қылмыс (ГФР, Австрия, Польша, Англия, Уэльс, Бельгия, Шотландия, Голландия) [31]. Қазақстандық заңнама мұндай ұғымды білмейді және бұл олқылықты жою керек. Мәселе мынада, сталкинг маңызды емес. Көбісі бұл жай назар аудару, сүйіспеншілік немесе тіпті басқа адамға қамқорлық жасау деп санайды. Зардап шеккендердің жартысы оларды параноидтар деп атады және достарына немесе әріптестеріне қысым көрсету туралы сөйлесуге тырысқанда өте сезімтал болды. Зардап шеккендердің 57% - ы қудалау мәселесі оларды қорқыта бастаған кезде полицияға жүгінбегендерін айтты, өйткені олардың шағымдары байыпты қабылданбайтынына немесе мазақ болатынына сенімді болды[30]. Алайда, іс жүзінде, кейбір зерттеушілер сталкингті жәбірленушіні іздеуде көрінетін сериялық өлтірушінің мінез-құлқының кезеңдерінің бірі ретінде анықтайды. Осы кезеңдегі қылмыскердің сипаты, ұзақтығы және басқа да Мінез-құлқы оның тілегінің күші мен шыдамсыздық дәрежесіне, сондай-ақ қылмыскердің өзі де, таңдаған құрбаны да жеке қасиеттеріне байланысты. Сталкинг кезеңінде қылмыскерлерде жәбірленушіні иесіздендіру жағдайы пайда болады: бақылаудың басында (аң аулау, аң аулау) ол олар үшін тірі адамнан жай ғана олардың белсенділігіндегі жансыз мақсатқа айналады[32].

Біздің заң шығарушы ауыр зардаптарды күтеді деген сезім пайда болады. Көптеген жағдайларда сталкинг физикалық азап әкеледі және мұндай жағдайларда жәбірленушіні құтқаруға кеш болады. Сонымен қатар, ешкім сталкинг объектісінің психикалық азаптары туралы ойламайды.

Зерттеулерге сәйкес, сталкинг нәтижесінде зардап шеккендер қорқынышпен мазасыздықты сезінеді, дүрбелең шабуылдарынан, түнгі қорқыныштан, ұйқысыздықтан, депрессиядан зардап шегеді. Сондай-ақ, зардап шеккендер еңбекке қабілеттіліктің төмендеуімен, өзін-өзі қорғауға арналған тауарларды мәжбүрлеп сатып алумен, жұмыс орнын немесе тіпті тұрғылықты жерін мәжбүрлеп ауыстырумен байланысты экономикалық шығындарға ұшырауы мүмкін. Бұрынғы серіктес сталкинг жағдайында қудалау көбінесе физикалық зорлық-зомбылықпен, соның ішінде жәбірленушіні өлтіруге дейін жүреді. Зерттеуге сәйкес, нақты немесе бұрынғы серіктесі өлтірген әйелдердің 76% - ы

өлтірілгенге дейін бір жыл ішінде өлтірушілері тарапынан қудаланған. Жоғарыда келтірілген фактілер заңнамаға сталкинг үшін жауапкершілікті енгізу үшін жеткілікті деп санаймыз. Егер біз шетелдік тәжірибеге жүгінетін болсақ, онда сталкинг үшін жауапкершілікті енгізу енді бір адамның екінші адамға сәл көбірек назар аударуы қылмыстық жауапкершілікке тартылады дегенді білдірмейді. Мүлдем олай емес. Қылмыстық психология маманы Йенс Хофман (Jens Hoffmann) атап өткендей: "Істі сотқа жеткізудің қажеті жоқ. Әдетте, жәбірленушіге оның қудалауға шыдамайтынын көрсету жеткілікті. Ресми шағым беру фактісі немесе полицияның түсіндіру әңгімесіне келуі көптеген адамдарда жәбірленушінің ізіне түсу ниетін жояды". Біз психологтың пікірімен ортақпыз және көптеген қылмыстардың алдын алуға болады деп санаймыз, сталкерлерге жасалған әрекет үшін жауапкершілік жүктеледі. Сталкер құрбандары оларға қауіп төндіретін қауіпті бағаламауы керек, өйткені бұл адамдар өздерінің қудалау объектісін жоюға жасырын дайындығымен ерекшеленеді. Көбінесе зардап шеккендер көмекке жүгінуден ұялады және ыңғайсыз болады, бірақ егер заң шығарушы сталкингті тиісті нормамен реттесе, онда бұл енді көмек сұрау және өтініш емес, жәбірленушінің құқығы және құқық қорғау органдарының қажетті шараларды қабылдау міндеті болады. Бірақ әзірге мұндай жағдайды реттеу жоқ, және біз тек "суға батушыларды құтқару — суға батқандардың өз қолдарының жұмысы" қағидатын ұстанып, заңнамадағы осы олқылықты жоюға үміттенеміз. Жоғарыда айтылғандардан сталкинг әлеуметтік қауіпті әрекет ретінде криминализацияны қажет етеді деп қорытынды жасауға болады.

Дж. Бор Рейд (J. Reid Meloy) сталкингті осы мінез-құлыққа қауіп төндіретін адамның ізіне түсу мен аңдудан тұратын обсессивті және қайталанатын мінез-құлық ретінде анықтайды.

Мюллен (Муллен) және т.б. сталкингті іздеу, қарым-қатынас жасау немесе қалаусыз адаммен байланыс орнатуға бағытталған көптеген қайталанатын және ұзақ әрекеттер ретінде анықтайды (жәбірленушіге жақындағанда, оны алып жүру және үнемі бақылау кезінде).

Сталкинг ұғымынан басқа, мысалы, ежелгі грек драматургі Еврипидтің "Электра" трагедиясынан табуға болатын тұжырымдама бар. Контрсталкингтің мысалы-басты кейіпкерге үйленетін және тек әйеліне берілетінін түсінетін шаруаның фигурасы. Осы анықтамаларды қорытындылай келе, сталкинг ұғымы мінез-құлық элементтерін біріктіреді, оның ішінде қайталанатын және жалғасатын әрекеттер (кем дегенде бір ай) басқа адамға таныс емес және/немесе байланыс орнатуға тырысады. Белгілері қайталану және ұзақтығы белгілі бір адамға бағытталған мұндай мінез-құлық белгілі бір әсер ету циклі деп айтуға мүмкіндік береді. Сталкерлердің мінез-құлқын талдау сталкердің визуалды және сенсорлық байланыс пен жәбірленушімен қарым-қатынас қажеттілігін көрсетеді. Бірақ сталкер өзінің қолайсыз мінез-құлқымен жәбірленушінің интимдік саласын бұзады, бұл көбінесе оны түсінбейді.

Девиантты мінез-құлықтың формасы мен сипаты, криминологиялық теория бізге айтқандай, биологиялық, психологиялық және әлеуметтік

элементтердің әртүрлі комбинацияларын құрайды. Әрбір практикалық жағдайда элементтердің өзіндік, ерекше құрылымы қалыптасады, ол сталкерлердің түрлері пайда болатын мінез-құлықтың негізгі себептерін анықтайды.

Сталкерлердің мінез - құлқын түсіндіруге тырысу үшін біз Джоанна Скоттың (J. Scott) гендерді зерттейтін ілімінен екі тұжырымды аламыз: біріншісі - гендер үстемдік пен репрессия жүйесі, оның негізі "жыныс" - "күш" екі категориясының байланысы болып табылады; екіншіден, бұл байланыс үстемдікке деген көзқарас әрқашан оң болатын және норма болып табылатын қатынастардағы үстем иерархияны құру негізіне айналады және керісінше бағыну нормадан ауытқу ретінде қарастырылады [33, 27 б.]. Тиісінше, жәбірленушіге қатысты девиантты мінез-құлық гендерлік иерархияларды бекіту және көбейту тәсілі болады.

Бұл құбылыс қашан көрінеді? Тұлғааралық қатынастарды тоқтатқаннан кейін (көбінесе сентименталды қатынастар туралы) серіктестердің бірі сталкинг ұғымын құрайтын жеке кеңістікке араласумен байланысты мінез-құлықты көрсетеді. Бұл мінез-құлық жағдайдан өзгеше болуы мүмкін, бірақ әрқашан зардап шеккендер үшін үлкен қолайсыздықты тудырады (көбінесе әйелдер). Жәбірленушілер көбінесе өмірлік әдеттерді түбегейлі қайта қарауға, ал кейбір жағдайларда тіпті тұрғылықты жерін немесе жұмысын өзгертуге мәжбүр болады. Криминологиялық алаңдаушылық, әсіресе, бұрынғы серіктесі қудалаған әйел сталкингтің құрбаны болған жағдайларда, сталкингтің кідірісінің жоғары деңгейін тудырады. Мұндай әйелдер қайталама виктимизациямен сипатталады (жағдайға ұят пен кінәлі сезім, себебі ол өзін оның себебі деп санайды).

Мәселе сондай-ақ анду, қорлау, қудалау, қорқыту және басқа да сталкинг көріністері жәбірленушінің жеке (жеке) тәжірибесі болып табылады. Сталкингтің құрбаны көбінесе құқық қорғау органдарын мәселені шешуге шақырмай, тек отбасына немесе достарына жүгінеді. Бұл таңқаларлық емес, өйткені қазіргі уақытта біздің заңнамада сталкинг құрбандарын қорғау үшін жеткіліксіз құралдар бар, дегенмен, жақында қарапайым интрузивтілік кісі өлтіруге дейін зорлық-зомбылыққа айналған жағдайлар жиі анықталуда. Сталкинг құрбандарының құқық қорғау органдарына өтініштерінің төмен деңгейінің себебі де осы құбылыс туралы халықты хабардар етудің жеткіліксіздігі болып табылады.

Сталкердің портреті қандай? Бұқаралық ақпарат құралдары бізге көбінесе шындыққа сәйкес келмейтін қудалаушы (сталкер) туралы түсінік береді: көп жағдайда ол бейтаныс, психопатиялық және зорлық-зомбылыққа бейім адам ретінде сипатталады. Бірақ іс жүзінде сталкинг достар арасында өтеді. Сонымен қатар, кез-келген адам сталкер бола салады. Бірақ көбінесе сталкер қабылданбаған адам болады. Бұл ұстанымдар бізге тек сталкерлерге немесе психиатриялық бұзылуларға ғана тән, қолайлы белгілердің жоқтығын көрсететін зерттеулермен расталады. Сталкер психикалық сау адам, сондай-ақ құқық бұзушылық жасайтын адамдардың негізгі бөлігі бола алады. Біздің

елімізде бұл мәселені заңнамалық реттеу бар ма? Әлемнің көптеген елдеріндегі сталкинг - бұл қылмыс, бірақ біздің еліміздің құқық қорғау органдары бұзылған шындықпен айналысады, өйткені осы саладағы нормативтік құралдардың болмауы олардың құрбандарын қудалайтын адамдарды қылмыстық қудалауға жол бермейді. Қазіргі уақытта біздің заңнамада сталкинг үшін қудалайтын нормалар жоқ, сондықтан сталкинг құрбанына құқық қорғау органдарының көмегін толық есептеу мүмкін емес.

Сталкингтің алдын-алу жағдайы қалай? Қылмыстың алдын-алудың криминологиялық тәжірибесі-зардап шеккендерге көмек көрсетудің, девиантты мінез-құлықтың алдын-алудың, қоғам мен құқық қорғау құрылымдарының проблемаларына назар аударудың, мемлекеттік құрылымдар тарапынан проблемаға жауап берудің модельдерін құрудың әртүрлі формалары. Сталкинг, девиантты мінез-құлық нысаны ретінде, күрделі мәселе болып табылады, оның шешімі көбінесе қудалау құрбандарына уақтылы көмек көрсету үшін қолданылатын әдістер мен технологиялардың сипаттамаларына байланысты. Қазіргі уақытта біздің елімізде сталкерлерге қарсы алдын-алу шараларын құруға заңнамалық негіз жоқ. Тіпті жәбірленушіге қатысты ең ауыр қылмыстар жасау құқық қорғау жүйесіне бірлесіп тұруға тыйым салу, жәбірленушіге жақындауға тыйым салу, телефон қоңыраулары, электрондық және пошта хаттары және т. б. сияқты алдын-алу шараларын қабылдауға мүмкіндік бермейді.

Заңнаманың жетілмегендігі, бұл мәселеде алдын-алу бағдарламаларының болмауы зардап шеккендерге уақтылы кәсіби кешенді көмек алмайтындығына әкеледі. Әрекет етудің жалғыз құралы әкімшілік санкциялар болып табылады, олар, өкінішке орай, алдын-алудың тиімді шаралары болып табылмайды. Осыған байланысты сталкинг құрбандары жағдайдың одан әрі нашарлауынан қорқып, қиындықтар мен полицияға сенімсіздікпен бетпе-бет келеді. Сондықтан, қазіргі жағдайда тиімді әдіс девиантты мінез - құлыққа ықпал ететін әлеуметтік және мәдени ортаның бөлігі болып табылатын және қуғыншыларды тануға және қауіпті жағдайларға араласуға жұмылдырылатын көптеген сыртқы бақылаушыларға-ерлер мен әйелдерге назар аудару болады.

Бұл құбылысты криминологиялық зерттеу мүмкіндігі бар ма? Біздің елімізде сталкинг проблемасының болуы және осы құбылыстың өсуі бізге сұрақтарға жауап беруге және осы мәселеге қарсы әрекет жасауға мүмкіндік беретін талдау құралдарын бере алатын криминологиялық зерттеулердің маңыздылығын білдіреді. Бірақ біздің елімізде девиантты мінез-құлықтың осы түріне толық криминологиялық талдау жүргізу өте қиын, өйткені бұл мәселені реттейтін заңнама және онымен байланысты қылмыстар мен әкімшілік құқық бұзушылықтарды есепке алудың бірыңғай жүйесі жоқ. Бұл жағдайға халықтың осы проблемаға сезімталдығының артуы, сондай-ақ мұндай әрекеттердің көлемі мен ауырлығының артуы әсер етуі мүмкін.

Алғашқы антисталкингтік заң 1990 жылы АҚШ-та, Калифорнияда қабылданды. Ізге түсуге қарсы заңда алғаш рет оның анықтамасы берілген:" саналы, зиянды ниетпен жасалған және басқа адамға қайталанатын қудалау мен

алаңдаушылық " [32, 29 б.]. Бұл мәселеде АҚШ-тың ізбасарлары Канада мен Австралия болды. Еуропалық Одақта сталкинг үшін жауапкершілік Ұлыбритания, Бельгия, Ирландия, Голландия, Австрия, Германия, Польша және Италияда қарастырылған.

Сталкинг 2007 жылы Германияда қылмыстық жазаланушылық әрекетке айналды. Бұл қылмыс келесідей анықталады: қалаусыз физикалық жақындық, әртүрлі байланыс құралдарын, соның ішінде үшінші тұлғалардың көмегімен, жеке деректерді пайдалану, осы адамның атынан тапсырыс беру, жағымсыз сыйлықтар, жәбірленушінің немесе оның туыстарының немесе басқа жақын адамдарының өміріне, денсаулығына немесе бостандығына зиян келтіру қаупі; қалыпты өмір салтына айтарлықтай зиян келтіретін басқа әрекеттер. Жаза айыппұлдан бас бостандығынан айыруға дейін қарастырылады. Жүйелілік сталкингтің белгісі ретінде әрекет етеді. Ұқсас істер бойынша практикадан сталкингтің көрінісі ретінде қарастырылуы мүмкін екі әрекет жеткілікті.

1993 жылы Канаданың Қылмыстық кодексінде күш қолдану қатерін төндіру (264.1-б.), мәжбүрлеу (423-б.), 264-б. сияқты қылмыстармен қатар қудалау бекітілген. 25 ақпан 2011 ж. сталкинг Польша Республикасында қылмыстық жазаланушылық әрекет ретінде белгіленді [34, 95 б.].

Кейбір елдер қудалау үшін әкімшілік жауапкершілік белгілейді. 2016 жылы Молдова Республикасының құқық бұзушылық туралы Кодексіне 782-бап "қудалау актілері" деген атпен енгізілді. Көптеген елдерде қудалауға ұшыраған адамдарға көмек көрсетуге мамандандырылған ұйымдар бар. Мысалы, Ұлыбританияда мұндай ұйым "the Suzy Lamplugh Trust", АҚШ – та - "Stalkind Resource center" деп аталады.

Италияның орталық статистика бюросының әйелдердің қауіпсіздігі туралы жүргізген зерттеуі қызығушылық тудырады, оның аясында сталкерлерден зардап шеккен әйелдер зерттелді.

Италияда, 2006 жылы, сталкинг туралы заң қабылданғанға дейін, 2 миллионнан астам әйел бұрынғы серіктесінің қудалауының құрбаны болғандығы анықталды. Ал 2014 жылы экс-серіктестер жүзеге асыратын сталкингтен басқа, сталкинг басқа адамдар — нағыз серіктестер, достар, әріптестер, туыстар, таныстар немесе белгісіз адамдар тарапынан да өзекті болды.

Қудалаудың 85,9 %-ын ер адамдар, 14,1%- ын әйелдер жасайды. Көптеген жағдайларда (58,8 %) қудалау бөлінгеннен кейін бірден басталып, бірнеше айға созылды, ал 20,4% жағдайда бір жылдан астам уақытқа созылды. 78 % құрбан болған азаматтар арнайы институттар арқылы. Сұралғандардың тек 15%-ы ғана құқық қорғау органдарына жүгінген; 4,5% - ы адвокаттан, 1,5%- ы зорлық-зомбылық және сталкинг кезінде көмек көрсету орталықтарына жүгінген.

Мамандандырылған органдарға көмек сұрағандардың 48,3% - ы қылмыс туралы арыз берген. Олардың 9,2% - ы шағым түсірді; 5,3% - ы қудалаушыға ескерту жасауды сұрады, 3,3% - ы Азаматтық іс қозғады. Сонымен қатар, 40,4% бәрін салдарсыз қалдырды. Мамандандырылған органдардан көмек сұрамаған әрбір екінші әйел жағдайды өзі шешкенін айтады. Зардап шеккендердің

пікірінше, қабылданған шаралар нәтижесінде қудалау жағдайларының 59,8% — ы тоқтатылады, жағдайлардың 21,6% - ы өзгеріссіз қалады, 16,6% - ы азаяды және жағдайлардың 2% - ы артады [34, 145 б.].

Бұрынғы серіктестерден қудалаудың ең көп таралған түрлері-сөйлесуге, хабарламалар, электрондық пошталар жіберуге, телефон қоңырауларына немесе қажетсіз сыйлықтарға, көптеген кездесулерге, үйде немесе жұмыс орнында күтуге, құпия бақылауды орнатуға, мүлікке зиян келтіруге немесе әйелдерге, олардың балаларына, басқа жақын адамдарға қауіп төндіреді. Бұрынғы серіктес пен басқа адамдардың қудалауынан зардап шеккен әйелдер өздерінің сипаттамалары бойынша айтарлықтай ерекшеленбейді, дегенмен кейбір ерекшеліктері бар.

Екі жағдайда да, 25 пен 34 жас аралығындағы әйелдер ең көп кездеседі, олардың білім деңгейі жоғары және белсенді әлеуметтік өмірі, әлеуметтік-экономикалық мәртебесі жоғары. Әйелдер арасында ең көп құрбан болғандар-басшылар, кәсіпкерлер және тәуелсіз табысы, жоғары білімі, белсенді бос уақыты (кино, театрлар, мұражайлар, спорт, волонтерлік қызмет және т.б.) бар шығармашылық кәсіптегі әйелдер. Алдыңғы серіктес тарапынан қудалаудың ерекшелігі-зардап шеккендердің кедейлігі. Сондай-ақ, бұл санатта сенетін ешкім жоқ, оларды қорғауға қабілетті достары мен туыстары жоқ жалғызбасты әйелдердің пайызы жоғары. Бұрынғы серіктестердің құрбандарының денсаулығы, ауыр немесе созылмалы аурулары жиі кездеседі. Бірақ бұл жерде көптеген аурулар осындай қудалаудың салдарынан пайда болып, дамып келе жатқанын ескеру қажет.

Кішкентай немесе үлкен елді мекенде тұру әйелдердің құрбан болуына ерекше әсер етпейді. Шетелдіктер шетелдіктердің қол сұғуынан, ал италяндықтар басқа адамдардың (достар, достар, жұмыс берушілер) қудалауынан көп зардап шегеді. Көптеген жағдайларда қудалау физикалық және жыныстық зорлық-зомбылық эпизодтарымен бірге жүреді. Зардап шеккендердің бір бөлігі әртүрлі формаларда психологиялық және экономикалық зорлық-зомбылыққа ұшырады, олардың ішінде әйелдер өмірді үнемі бақылауда деп атады-65,2 % (серіктеске киіну, үнемі сүйемелдеу, бақылау, жалғыз жүре алмау); құнсыздану-57,6 % (ауызша қорлау, қорлау, сыртқы келбетті сынау және т. б., соның ішінде көпшілік алдында); оқшаулау-55,8 % (туыстарымен және достарымен қарым-қатынасты, жұмыс пен оқуды шектеу); қауіптер- 53,6% (балаларды алып кету, жақын адамдарға, мүлікке, Үй жануарларына зиян келтіру); экономикалық зорлық-зомбылық -18,8% (отбасылық табыс туралы деректерді ұсынбау, шоттарға ие болуға немесе оларды пайдалануға тыйым салу, өз кірістеріне билік етуге тыйым салу, шығыстарды үнемі бақылау). Зерттелген әйелдер санатының ішінде 2016 жылы әйелдердің 38,3%-ы ауыр сталкингтен, ал 61,5%- ы орташа ауырлықтан зардап шекті.

Сталкингтің ауырлығы екі негізгі критерий бойынша анықталады-қолданылатын қудалау нысандарының саны және оның ұзақтығы. Ауыр сталкинг жағдайында көмекке жүгінбейтін әйелдердің үлесі 10%-ға төмендейді

және құқық қорғау органдарына жүгінгендердің пайызы артады -19%, жасалған қылмыс туралы мәлімдеме жасады-50,2%, адвокатқа жүгінді -6,3% немесе мамандандырылған антисталкинг орталығына - 3,0 %.

Өкінішке орай, ауыр жағдайға тап болған және қудалаушыға ескерту жасауды талап еткен әйелдердің 35,5% - ы үшін ештеңе өзгерген жоқ. Сталкерге, әдетте, әйелге жақындауға тыйым салынады - 26,1%, 12,2% жағдайда белгілі бір қашықтықта болу тағайындалады; 8,6%-ы ескерту жасайды және қудалаушы серіктестердің тек 4,5% - ы қамауға алынып, 4,6%- ы сотталды. Құқық қорғау органдарына жүгінбеген әйелдерге себептерін анықтау үшін сауалнама жүргізілді. Көптеген адамдар өздерінің туындаған жағдайды өздері шешкендерін қалайтындарын мәлімдеді, олар мұндай қудалаудың ауырлығын білмеді, сондай-ақ серіктес (негізінен шетелдіктер) қорқыныштан бас тартты. Ауыр қудалау жағдайында олар көбінесе өздері үшін және балалары үшін қорқыныш туралы айтты. Жағдайды өз бетінше шешуге тырысқан әйелдер, қорғаныс шараларының ішінде полицияға жүгіну, телефон нөмірін, электрондық поштаны ауыстыру, тұрғылықты жерін, жұмысын өзгерту, басқа қалаға көшу, әлеуметтік желілердегі профильді жою сияқты қудалаушыларға қауіп төндірді. Жоғарыда айтылғандар зерттелетін мәселені айтарлықтай өзекті етеді.

Жақында норма болғандар әртүрлі мәдени өзгерістердің нәтижесінде қазіргі қоғам үшін қолайсыз болып, заңды рұқсатты талап етеді. Қазіргі уақытта Қазақстанда қудалау құрбандарын тиісті түрде қорғауға қабілетті заңдар жоқ.

ҚР ҚК 115-бабы "Қорқыту" бар, ол сталкингке қатысты қолданылуы мүмкін. Бірақ, біріншіден, сталкер барлық жағдайда жәбірленушіге қауіп төндірмейді және өлтіру немесе денсаулыққа зиян келтіру әрқашан оның ниетіне кірмейді. Екіншіден, барлық қудалаушылар объектіні оны өлтіру ниетін тікелей білдіре бермейді. Үшіншіден, жәбірленуші әрдайым осы қауіптердің шындығын біле бермейді немесе керісінше, құқық қорғау органдары қылмыстық іс қозғаудан бас тартады, өйткені адам өлтіру немесе денсаулыққа ауыр зиян келтіру ниетін дәлелдеу өте қиын.

Сондай-ақ ҚР ҚК 147-бабы бар, ол жеке өмірге қол сұғылмаушылықты және Қазақстан Республикасының дербес деректер және оларды қорғау туралы заңнамасын бұзғаны үшін жауапкершілікті белгілейді. Істердің осы санаты бойынша сот практикасы ҚР ҚК 147-бабы бойынша сараланатын қылмыстардың көп санын бұрынғы серіктестер (ерлі-зайыптылар, ғашықтар, достар, бірге тұратын адамдар) кек алудан жасайтындығын куәландырады.

Бұл сталингтің көріністерінің бірі болуы мүмкін, бірақ бұл бап барлық қудалау құрбандарын қорғай алмайды, өйткені барлық сталкерлер жеке деректерді заңсыз жинауға немесе таратуға жүгінбейді. Олар барлығына қол жетімді ақпарат көздерінен ақпарат ала алады: әлеуметтік желілер, мекен-жай кітаптары, жұмыс орындары сайттары, достар, туыстар және т.б. Көптеген сталкерлер жәбірленуші туралы ақпарат жинауға тырыспай, олар мүлдем таныс емес адамдарды қуып жетеді. Хат жазысу, телефон арқылы сөйлесу, пошта, телеграф немесе өзге де хабарлар құпиясын бұзудан қорғайтын ҚР ҚК-нің 148-

бабы және тұрғын үйге қол сұғылмаушылықты бұзғаны үшін жауапкершілікті белгілейтін ҚР ҚК-нің 149-бабы туралы да осыны айтуға болады.

Түрлі Интернет-сайттарда ҚР-да сталкинг бұзақылық үшін жауапкершілікті белгілейтін ҚР ҚК 293-бабымен сипатталады деген тұжырым кездестіруге болады. Бірақ бұған ешқандай практикалық растау табылмады. Сонымен қатар, егер сіз осы мақаланы талдайтын болсаңыз, онда ол сәл өзгеше мағынаға ие болады. ҚР Жоғарғы Сотының нормативтік қаулысына сәйкес қылмыстық жазаланатын бұзақылық деп қоғамдық тәртіпті бұзатын, кінәлінің қоғамға және мораль нормаларына айқын құрметтемеушілік танытатын, оның өзін айналасындағыларға қарсы қою, оларға өзінің немқұрайлы көзқарасын көрсету ниетімен негізделген, азаматтарға күш қолданумен не оны қолданамын деп қорқытумен, сол сияқты бөтеннің мүлкін жоюмен немесе бүлдірумен не ерекше цинизммен ерекшеленетін әдепсіз әрекеттер жасаумен ұштасқан қасақана жасалған әрекеттер танылуы мүмкін [35].

Қоғамды айқын құрметтемеушілік деп кінәлінің өзгелерге қарсы тұруға, оларға немқұрайдылық танытуға деген ұмтылысынан туындаған жалпыға бірдей танылған нормалар мен мінез-құлық ережелерін демонстрациялық бұзу деп түсіну керек". Мағынасына сүйене отырып, бұл әрекет көпшілік алдында жасалуы керек немесе оның салдары кем дегенде бірнеше адамға (тікелей немесе жанама) қатысты болуы керек, әйтпесе оны қоғамды құрметтемеу деп түсіндіруге болмайды. ҚР ҚК 293-бабы бойынша жауапкершілік - егер бұзақылық актісінде адам психикалық немесе физикалық зорлық-зомбылық жасауға арналған қаруды немесе заттарды пайдаланса не белгілі бір жек көрушілік немесе араздық (бір адамға емес, адамдар тобына қатысты) себептері бойынша әрекет етсе туындайды.

Барлық сталкерлердің қоғамға қарсы тұру ниеті жоқ. Олардың әрекеті белгілі бір объектіні қудалауда көрінеді. Негізінен олар өз ниеттерін басқаларға көрсетпей, ҚР ҚК 293-бабында көзделген әрекетке жүгінбей, жасырын әрекет етеді. Ұсақ бұзақылық үшін әкімшілік жауапкершілік белгіленеді. ҚР ӘҚБтК-нің 434-бабына сәйкес объективті жағы екі элементтің қосындысымен сипатталады. Ең бастысы-қоғамды құрметтемеуді білдіретін қоғамдық тәртіпті бұзу және қосымша бірі-азаматтарға әдепсіз сөйлеу немесе қорлау, немесе біреудің мүлкін жою немесе бүлдіру. Осы мақаланы талдаудан ол басқа семантикалық жүктемені көтереді және сталкингті сипаттай алмайды. Теориялық тұрғыдан қудалаушыны жауапқа тартуға болады, бірақ сирек жағдайларда ғана. Мысалы, егер қудалаушы жәбірленушінің жеке басына қатысты және әдепсіз өрнектері бар ғимараттың қабырғасына жазба қалдырса.

Егер сталкер қудалау кезінде басқа қылмыстардың белгілері бар әрекеттер жасаса, онда ол жоғарыда аталған тізіммен шектелмеуі мүмкін белгілі бір баптар бойынша жауап береді. Іс жүзінде құқық қорғау органдары жәбірленушіге белгілі бір салдар туындаған кезде, сталкер жәбірленушіге зорлық-зомбылық қолданған кезде ғана көмек көрсетеді және оның әрекетін ҚР ҚК-нің қолданыстағы баптары бойынша анықтауға болады. Ал кейбір жағдайларда және жәбірленуші қайтыс болғаннан кейін, егер сталкердің әрекеті

осындай салдарға әкелсе. Мысалы, денсаулыққа зиян келтіргені үшін жауапкершілік қылмыстардың жиынтығы үшін жауапкершіліктен гөрі әділетсіз шара болады (сталкинг үшін және оның салдары үшін). Денсаулыққа, өлімге, зорлауға және басқа да зардаптарға әкеп соқтырған қудалаудың қоғамдық қауіптілігі оның салдары болған қылмыстардың қоғамдық қауіптілігінен әлдеқайда жоғары. Қудалау әрдайым сталкер ҚР ҚК бойынша жауапты болуы мүмкін салдарға әкеп соқтырмайды. Жәбірленуші тұрғылықты жерін, жұмысын, оқуын, телефон нөмірін өзгертуге, оқиғалардың ең нашар нұсқасын күтіп, үнемі шиеленісте өмір сүруге мәжбүр болуы мүмкін. Жәбірленушіге қудалаушының жауапқа тартылуы үшін қанша әрекет ету керектігі белгісіз. Өйткені, сталкер зорлық-зомбылықты мүлдем қолданбауы немесе осы сәтті жылдар бойы кешіктіруі мүмкін. Мұндай кезеңде қудалау объектісінің өмірі қорқынышқа айналуы мүмкін, ал сталкердің әрекеттері жазасыз қалуы мүмкін.

Сталкингтің жалпыға бірдей танылған, ажырамас, іргелі құқықтар мен бостандықтарға бағытталуы оны қылмыстық әрекет деп тануға негіз болып табылады. Қудалау үшін қылмыстық жауапкершілікті таңдау әлеуметтік қауіптілік дәрежесі сияқты негізгі өлшемге негізделген. Ғалымдар арасында қоғамдық қауіптің барлық құқық бұзушылықтарға тән екендігі туралы консенсус жоқ.

Басқалардың пікірінше, "қоғамдық қауіп - кез-келген құқық бұзушылықтың (қол сұғушылықтың) қасиеті" [36].

Сталкингте әлеуметтік қауіптің белгісі бар, оның деңгейі жоғары. Қудалау адамға, оның конституциялық құқықтары мен бостандықтарына, оның айналасына айтарлықтай зиян келтіруі (немесе нақты қауіп төндіруі) мүмкін. Сталкинг жәбірленушінің психикалық және эмоционалды әл-ауқатына түзетілмейтін зиян келтіреді, бұл сізді тұрақты күйзеліске, өмір мен денсаулығыңыздан қорқуға мәжбүр етеді. Жиі қудалаудың нысаны өмір салтын түбегейлі өзгертуге мәжбүр. Сталкингтің салдары (өлім, зорлау, денсаулыққа зиян келтіру, мүлікке зиян келтіру және т.б.) оның қоғамдық қауіптілік дәрежесін одан әрі арттырады.

Қылмыстық кодексте баптың болуы сталкерлердің бір бөлігінде мұндай әрекеттің жасалуына жол бермейді, өйткені олардың кейбір түрлері үшін заңнамалық тыйымның болуы жеткілікті. Дәл осы бап Қылмыстық кодексте превентивті рөл атқаратын болады, өйткені әкімшілік жауапкершілікке тартылудан қорқу жоғары емес, сондықтан ҚР ӘҚБтК-не бап енгізудің болашақ сталкерді "тежейтін" ықтималдығы аз. Біріншіден, бұл ҚР ҚК - дегі қатаң жазаға байланысты. Екіншіден, адам үшін бірқатар жағымсыз салдары бар соттылық. Үшіншіден, қоғамның өзі, онда әкімшілік жауапкершілік-бұл көптеген адамдар ұшырайтын кең таралған құбылыс. Бұл құбылысқа деген көзқарас іс жүзінде бейтарап. Қылмыстық жауапкершілік теріс бағаланады, адамның беделіне өзіндік "таңба" қалдырады.

Қудалауға бағытталған әрекеттерді жасаған адамдар тек жәбірленуші үшін ғана емес, қоғам үшін де қауіпті. Қылмыстық жауапкершілікке тарту психикалық бұзылуларды анықтауға, оларды емдеуге ықпал етеді және

болашақта бұл сталкингтен өзгеше жаңа қылмыстардың жасалуына жол бермейді. Психикалық аурулардан зардап шекпейтін сталкерлер одан да қауіпті, өйткені олар өздерінің іс-әрекеттерін толық түсінеді және басқарады, бұл нақты қылмыстық жауапкершілікті белгілеу қажеттілігін түсіндіреді.

1.2 Шет мемлекеттерінде сталкингті (анду) құқықтық реттеу

Әлемнің әртүрлі елдерінде жүргізілген бірқатар зерттеулер әлеуметтік құбылыс ретінде қақтығыстың таралуы мен әлеуметтік қауіптілігін көрсетеді. Мысалы, АҚШ-тағы 7,5 миллион адам жыл сайын обсессивті қудалаудан зардап шегеді; әйелдердің 61% - ы және ерлердің 44% - ы бұрынғы ғашықтарымен қудаланады, көбінесе 18-24 жас аралығындағы адамдар қудалаудан зардап шегеді; зардап шеккендердің 11% - ы 5 жылдан астам қудалаудан зардап шегеді; 41% - ы аптасына бір рет қалаусыз хаттар, хабарламалар, қоңыраулар алады[37, 49 б.].

Еуропалық Одақтың негізгі құқықтар жөніндегі агенттігі 2014 жылғы наурызда әйелдерге қатысты зорлық-зомбылық туралы статистикалық мәліметтерді жинау мен талдауға арналған зерттеу жариялады, онда ЕО-ға мүше 28 елдегі 42000 адамның 18% - ы қудаланды; сұралғандардың 21% - ы 2 жылдан астам уақытқа созылды[38, 103 б.].

Германияда жыл сайын зардап шеккендердің полицияға жүгінуінің 25000-ға жуық жағдайы тіркеледі, алайда агенттік жүргізген зерттеуге сәйкес, әйелдердің тек 26% - ы қылмыс туралы мәлімдейді, сондықтан сталкинг жағдайлары әлдеқайда көп, қудалауға байланысты қылмыстардың кешігуі өте жоғары. Алайда, қудалаудан тек әйелдер ғана емес, ер адамдар да зардап шегетінін ұмытпаңыз. Әдетте, мұндай әрекеттердің құрбандары бұрынғы ғашықтар, әріптестер, сталкер теріс және жағымды эмоцияларды бастан кешіретін адамдар.

Қудалауға қылмыстық-құқықтық тыйым әлемнің көптеген елдерінде қолданылады, мысалы, Германия, Польша, АҚШ, Ұлыбритания, Канада, Австралия, Үндістан және т.б. 2016 жылдың шілдесінде Норвегияда сталкинг үшін қылмыстық жауапкершілік енгізілді. Демек, шет елдердің заң шығарушылары азаматтардың қажеттіліктеріне жауап береді және қоғамдағы жағдайды бақылау мен талдау негізінде қолданыстағы заңнамаға өзгерістер енгізу арқылы шешім қабылдайды, жеке тұлғаның мүдделерін қорғауды құқықтық қамтамасыз ету арқылы деформация мен девиантты мінез-құлыққа жауап береді.

Осылайша, Германияда қудалау (сталкинг) үшін қылмыстық жауапкершілік 2007 жылы §238 StGB бекітілді. Германиядағы қақтығыс деп түсініледі: әртүрлі байланыс құралдары арқылы немесе үшінші тұлғалар арқылы жәбірленушімен қалаусыз байланыс жасау әрекеттері; жеке деректерді теріс пайдалану; жағымсыз сыйлықтар; жәбірленушімен жақындықты іздеу; жәбірленушіге немесе оның туыстарына зиян келтіру қаупі, бас бостандығынан

айыру, өлтіру қауіпі; әдеттегі өмір салтына айтарлықтай әсер ететін басқа әрекеттер. Германиядағы қудалау үшін жауапкершіліктің күрделілігі теріс салдардың болуын дәлелдеу қажеттілігінде, мысалы, жәбірленушінің күнделікті өмір салтына әсер етуі (мысалы, қозғалу немесе жұмыс орнын ауыстыру).

Сталкинг-бұл психологиялық терроризм, адамды қудалау, ол жылдар бойы созылуы мүмкін, бұл әрекеттің басты белгісі-жүйелілік. Тұрақты қорқыныш пен стрессте өмір сүру физикалық және психикалық сарқылуға, қаржылық шығындарға әкелуі мүмкін (нөмірді өзгерту, психологтың кеңесі, депрессия мен стресстен әртүрлі препараттарды сатып алу, мәжбүрлі демалыс). Теріс салдардың болуын дәлелдеу қиын міндет, әсіресе қорқыныш пен қорқыныш сезімі туралы айтатын болсақ, бұл өлшем субъективті болып көрінеді.

1993 жылдан бастап Канаданың Қылмыстық кодексінде жала жабу (defamatory libel, section 300 of the Criminal Code of Canada), зиян келтіру (mischief, section 430), күш қолдану қауіпі (uttering threats, section 264.1), мәжбүрлеу (intimidation, section 423) сияқты құрамдармен қатар, 2644-бапта қылмыстық жазаланатын қудалау бекітілген. Канадада заңсыз қудалаудың белгілеріне мыналар жатады: қудалауды жүзеге асыруға заңнамалық негіздің болмауы; қудалау интрузивті, жүйелі болуы керек, бірақ егер сталкер өзінің іс-әрекетімен жәбірленушіні өміріне қауіп төндірсе, онда бір эпизод жеткілікті. Қылмыстық қудалаудың мысалдары жауаптан кейін тұрақты қоңыраулар мен қалпына келтіру, Интернеттегі кез-келген қалаусыз байланыстар (электрондық пошта, чаттар, әлеуметтік желілер және т.б.), SMS-хабарламалар, дауыстық хабарламалар, жағымсыз сыйлықтар, достар мен туыстардан ақпарат алу және т. б. болуы мүмкін[39, 35 б.].

Қазіргі уақытта Ұлыбританияда қудалауға байланысты бірнеше қылмыстық әрекеттер бар: қудалау; қудалау (сталкинг); зорлық-зомбылық сезімін тудыратын әрекеттер; зорлық-зомбылықпен байланысты қудалау, қорқыныш, алаңдаушылық және стресс сезімін тудырады; қудалауға азаматтық тыйым салуды бұзу; тыйым салу бұйрығын бұзу. Сталкингті жүйе, адамды қудалауға бағытталған, алаңдаушылық, қорқыныш тудыратын әрекеттер жиынтығы ретінде анықтауға болады. Мұндай әрекеттер қудаланған адамның мінез-құлық еркіндігін айтарлықтай шектеп, оны үнемі шиеленісте өмір сүруге мәжбүр етуі мүмкін. Көптеген елдердегідей қудалаудың заңнамалық анықтамасы жоқ[40].

Заңның 2 (А) бабы іс-әрекетті қылмыстық жазаланатын іс-әрекет ретінде саралау үшін негіз болуы мүмкін іс-әрекеттерді санамаалауды қамтиды, осы тізбе түпкілікті болып табылмайды. Мұндай әрекеттер қолайсыздықты, стрессті, олардың өміріне қауіп төндіретін жағдайда қылмыстық мінез-құлықтың мысалдары мыналар болуы мүмкін: адамды бақылау; жәбірленушімен жеке және виртуалды кеңістікте жағымсыз байланыс жасау әрекеті; әлеуметтік желілердегі бақылау, адам туралы ақпаратты, оның ішінде көпшілікке қол жетімді ақпаратты бақылау; қалаусыз қоңыраулар мен хабарламалар және т. б.[41]

1996 жылы АҚШ Конгресі қудалауды федералды қылмыс ретінде анықтады. Кейінірек заңнамаға қылмыстық қорғауды кеңейтетін түзетулер енгізілді, жаңа құрам түрлерін енгізу-елеулі моральдық зиян келтіретін қудалау; GPS5 жүйесін қолдана отырып, электрондық коммуникацияларды қолдану арқылы қудалау

Заңдар кодексінің 2261а-бабында тыйым салынған әрекеттердің тізімі келтірілген, мысалы: жәбірленушіге, оның туыстарына, туыстарына, жұбайына, жыныстық серіктесіне денсаулыққа зиян келтіруден немесе өлімнен қорқуды тудыратын әрекеттер; кінәлінің мінез-құлқы айтарлықтай моральдық зиян келтіруге бағытталған деп болжауға негіз болатын әрекеттер; стресс пен дүрбелең тудыратын әрекеттер; өлтіруге, зиян келтіруге, қудалауға немесе ұрлауға бағытталған әрекеттер; Интернет немесе басқа технологиялар көмегімен жүзеге асырылатын қудалау. Бұл әрекет федералды қарауда, егер қылмыскер бірнеше штатта қудалауды жүзеге асырса ғана. Егер әрекет бір мемлекеттің аумағымен шектелген болса, онда мемлекеттік заңнама қолданылады. АҚШ заңы бойынша қудалау-бұл физикалық ауырсыну, физикалық зиян келтірумен ғана емес, сонымен бірге алаңдаушылық тудыруға бағытталған іс-шаралар жиынтығы (сөздер, белгілі бір адамға бағытталған іс-әрекеттер, ашуландырудан басқа, алаңдаушылық сезімін тудырады), эмоционалды азап, депрессия, психикалық күйзеліс, ұят сезімі, дүрбелең, шок, ұялу, қорқыныш[42, 360 б.]. Әрекетті қылмыстық жаза деп тану үшін физикалық немесе моральдық зиян келтіру ниеті болуы керек.

Польшада қудалау үшін қылмыстық жауапкершілік 2011 жылғы 25 ақпанда енгізілді, тыйым салынған әрекеттің бұл түрі бостандыққа қарсы қылмыстар бөліміне орналастырылды (190а бабы). Польшаның заңнамасында қудалау тұжырымдамасының анықтамасы жоқ, Кодексте тыйым салынған әрекеттердің шамамен тізімі жоқ, алайда баптың нормасы "мән-жайлармен негізделген алаңдаушылық сезімі", "жеке өмірді елеулі бұзу", теріс салдардың болмауы сияқты қудалау нәтижесінде сөзсіз туындауы керек жағымсыз салдарды қарастырады. қылмыстық жауапкершілікке тартылмау үшін негіз болып табылады[43, 4659 б.]. Сондай-ақ, норма жеке адамға мүліктік немесе өзге де зиян келтіру мақсатында адамның бейнесі мен жеке деректерін пайдалануға тыйым салуды, ал жәбірленуші қылмыстық қудалаудан немесе жеке деректерін өз-өзіне қол жұмсауға әрекет жасаған жағдайда Польшаның Қылмыстық кодексінде 10 жылға дейін бас бостандығынан айыру жазасы көзделген[44, 381 б.].

Көптеген мемлекеттердің заңдары адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарына қол сұғатын қылмыстарға жатады. Орыс тіліне аударғанда "stalk" дегенді білдіреді[45, 367 б.]. Өкінішке орай, сөзбе-сөз аударма бұл тұжырымдаманың мағынасын толық аша алмайды. Сталкингке дұрыс анықтама беру үшін шет мемлекеттердің заңнамасына жүгіну қажет.

1989 жылы Лос-Анджелесте Роберт Джон Бардо, жанкүйер, бірнеше ай бойы қудалаған актриса Ребекка Шефферді өлтірді. Көп ұзамай Калифорниядағы бес әйел бұрынғы серіктестерінің қудалауы мен өліміне

ұшырады. Осы істер бойынша полиция қылмыстың жасалуына кедергі жасай алмады, өйткені қудалаушылар кісі өлтіру сәтіне дейін оларды қылмыстық жауапкершілікке тартуға болатын ештеңе жасамады. Бұл мәселені түсіне отырып, АҚШ-тың Калифорния заң шығарушысы 1990 жылы қудалауға қарсы алғашқы заңды енгізді. Осыған ұқсас оқиғалар көп ұзамай барлық елу штатта қудалау туралы заңдардың қабылдануына әкелді. Ал 1996 жылы АҚШ Конгресі сталкингті федералды қылмыс деп атады.

Көптеген мемлекеттердің заңнамасындағы қақтығыс басқа адамға нақты қауіп төндіретін қасақана, қасақана және бірнеше рет қудалау немесе алаңдаушылық деп түсініледі, бұл адамды ақылға қонымды қорқынышқа ұшырату ниетімен және оның қауіпсіздігі, сондай-ақ жақын туыстарының қауіпсіздігі. Бұл әрекет екі немесе одан да көп рет жасалуы керек, бұл қудалаушының белгілі бір адамды қорқыту мақсатының болуын көрсетеді[46].

Польшада сталкинг АҚШ-қа қарағанда жиырма жылдан кейін криминализацияланды. 190А 1997 жылғы Польша Республикасының Қылмыстық кодексінде адамды қудалау үшін қылмыстық жауапкершілікке тарту үшін белгілі бір әлеуметтік қауіпті салдардың болуы қажет, бұл жағдайға негізделген қауіп сезімін және адамның жеке өмірін едәуір бұзуды қамтиды. Бұл ретте Кодексте сталкинг ұғымының заңды анықтамасы[47].

Сталкинг Австралияның барлық штаттарында қылмыстық іс болып табылады және федералды қылмыс деп танылады. Мысалы, 1899 жылғы Квинсленд Қылмыстық кодексінде сталкинг дегеніміз-әр түрлі әрекеттер, олардың кем дегенде біреуін жасаған кезде адамға қылмыстық жауапкершілік жүктеледі. Келесі әрекеттерді ажыратады: қудалау, жақын жерде болу, адамды бақылау; адамға жақындау; адаммен байланысуға тырысу; жақын жерде болу, бақылау немесе адам тұратын, жұмыс істейтін немесе баратын жеріне жақындау; қорлау материалдарын олар табылған, жіберілген немесе қудаланған адамға жіберілген жерде қалдыру және адамды қорлау[48].

АҚШ пен Польшадан айырмашылығы, Австралияда адамды қылмыстық жауапкершілікке тарту үшін әлеуметтік қауіпті салдардың басталуы қажет емес. Заң шығарушы мазасыздық пен қорқыныш сияқты салдарларды тексеру мүмкін емес субъективті сезімдер деп тұжырымдады.

1899 жылғы Германияның қылмыстық кодексінде сталкинг ұғымы да ашылмайды, тек оның көрінісі бола алатын әрекеттерді қарастырады. Мұндай әрекеттерге мыналар жатады: қалаусыз адаммен физикалық жақындықты іздеу; әр түрлі байланыс құралдарын, соның ішінде үшінші тараптар арқылы пайдалану арқылы қалаусыз адаммен байланыс орнатуға тырысу; басқа тұлғаның жеке деректерін осы адамның атына тауарлар мен қызметтерге Тапсырыс беру немесе үшінші тұлғалардың осы адаммен байланысын ынталандыру мақсатында пайдалану; адамның бостандығына, жеке басының тұтастығына, денсаулығына немесе өміріне зиян келтіру қаупі[49].

Австралиядан айырмашылығы, мүмкін болатын әрекеттер тізімі ашық. Сталкинг деп танылуы мүмкін басқа әрекеттер адамның әдеттегі өмір салтына айтарлықтай зиян келтіруі керек. Адамды қылмыстық жауапкершілікке тарту

үшін жәбірленушінің мазасыздық пен қорқыныш сезімін сезінгенін дәлелдеу қажет. Қырық алты ел Еуропа Кеңесінің әйелдерге қатысты зорлық-зомбылықтың және тұрмыстық зорлық-зомбылықтың алдын алу және оған қарсы күрес туралы Конвенциясына қол қойды. Бұл Конвенцияда Конвенцияға қатысушы мемлекеттерді адамның өз қауіпсіздігі үшін қорқыныш тудыратын басқа адамға бағытталған бірнеше рет қауіп төндіретін әрекет түріндегі қасақана мінез-құлқының қылмыстық тәртіппен қудалануын қамтамасыз ету үшін қажетті заңнамалық немесе өзге де шараларды қабылдауға міндеттейтін бап та қамтылады[50].

Сталкинг қылмыстық іс-әрекет деп танылған мемлекеттердің нормативтік-құқықтық актілерін зерттей отырып, бұл ұғымды заңды анықтауға бірыңғай көзқарас жоқ деген қорытынды жасауға болады. Сталкинг өзін көрсете алатын әрекеттер тізімі де заңнамадан заңнамаға дейін өзгереді.

Сонымен қатар, сталингтің негізгі ерекшеліктерін атап өткен жөн, олар таңқаларлық түрде айтылады, бірақ біртұтас мағынаға ие және көптеген шет елдердің заңнамаларында көрсетілген. Оларға мыналар жатады: қудалауды жүзеге асырудың заңды негізінің болмауы; мұны қаламайтын адаммен байланыс орнатуға тырысу; іс-әрекеттің белгілі бір адамға бағытталуы; қорқыту, адамға ыңғайсыздық туғызу мақсатында әрекеттер жасау; жүйелі әрекеттер; қудаланған адамда мазасыздық пен қорқыныш сезімі түрінде жағымсыз салдардың болуы. Осыған сүйене отырып, сталкингті адамды қорқыту және оған ыңғайсыздық тудыру үшін жасалған, белгілі бір қалаусыз адаммен байланыс орнатуға бағытталған және нәтижесінде бұл адам мазасыздық пен қорқыныш сезімін тудыратын әрекеттер жүйесі деп түсіну керек.

Халықаралық ауқымда 100-ден әрбір 18-ші әйел және 100-ден әрбір 9-шы ер адам өмірінде кемінде бір рет соқтығысқан [51]. АҚШ-та, Австралияда және Еуропалық Одақ мемлекеттерінің 75% - ында сталкинг қылмыстық іс болып табылады және ақшалай айыппұлдармен және/немесе бас бостандығынан айырумен жазаланады. Ерлер де, әйелдер де, екі жыныстың да өкілдері тиісті қорғауды қажет етсе де, көптеген ірі зерттеулер сталкингті әйелге қарсы гендерлік зорлық-зомбылықтың бір түрі ретінде қарастыруға болатындығын көрсетеді [52, 174 б.]. Сталкерлердің шамамен 80% - ы ер адамдар. Кездескен әйелдердің 60% - ы бұрынғы серіктесінен қысым көреді. Ғылыми әдебиеттерде сталкингтің әйелдердің физикалық және психикалық әл-ауқатына әсері ерлерге қарағанда ауыр екендігі туралы дәлелдер бар [53, 340 б.]. 45 ел қол қойған және 33 ел ратификациялаған Еуропа Кеңесінің әйелдерге қатысты зорлық-зомбылықтың алдын алу және оған қарсы күрес туралы Конвенциясы (Стамбул конвенциясы) сталкингті Әйелдерге қарсы зорлық-зомбылықтың бір түрі деп санайды және ратификацияланған елдерді сталкингті криминализациялауға және әйелдерді одан қорғауды қамтамасыз етуге міндеттейді. Конвенцияны ратификациялаған, конвенцияның талаптарына сәйкес келмейтін мемлекеттер жауапкершілікке тартылуы мүмкін.

Зерттеулер сонымен қатар қарым-қатынас кезінде тұрмыстық зорлық-зомбылық пен сталкинг арасында байланыс бар екенін көрсетеді. Отбасылық зорлық-зомбылық авторларының бәрі бірдей ажырасқаннан кейін серіктестерін қудаламайтынын және барлық сталкерлер романтикалық және жақын қарым-қатынас кезінде зорлық-зомбылық қолданбағанын есте ұстаған жөн.

Сталкинг-бұл әртүрлі формаларда көрінетін контактіні іздеу. Олардың ішіндегі ең көп тарағандары-телефон қоңыраулары, мессенджердегі хабарламалар, SMS, электрондық пошта хабарламалары, жақын жерде болу, бақылау. Соңғы жылдары әлеуметтік желілерде жағымсыз байланыстар мен бақылау тікелей және таныс қудалау, жала жабу, жалған аккаунттарды пайдалану, интимдік мазмұндағы фотосуреттерді тарату арқылы өте кең таралды. Сталкерлер көбінесе өз желісіне көптеген адамдарды тартады: таныстар, достар, құрбандарының әріптестері. Мұқият ақпарат жинау арқылы сталкерлер әдетте қудаланушыларға оңай қол жеткізе алады, оларды үйде ғана емес, жұмыс орнында, туыстарының тұрғылықты жерінде, жұмыстан және/немесе оқудан кейін тұрақты тұратын жерлерде де алаңдатады. Сталкерлер көбінесе қудаланғандарға гүлдер мен сыйлықтар береді, интернет-дүкендерден олардың атына тауарлар тапсырыс бермейді, өлтірілген жануарлар, құстар, экскременттер сияқты қорқытатын заттарды жібереді. Зорлық-зомбылық объектісі үй жануарлары, сондай-ақ қудаланғандардың меншігі болуы мүмкін. Велосипедтің, машинаның, пәтердің алдыңғы есігінің, есік құлыптарының зақымдануы жиі кездеседі. Сталкинг ретінде анықтау қиын, бірақ сталкинг динамикасы сипатындағы қудалау нысандары зиянды шағымдар, қауесеттерді тарату, қудаланған адамды олар жасамаған әрекеттері үшін заңды жауапкершілікке тарту әрекеті (мысалы, бірлескен балалар болған жағдайда балаға зорлық-зомбылық жасады деген айыппен).

Адамдарды басқаларды қудалауға не мәжбүр етеді? Жоғарыда айтылғандай, сталкердің ең көп таралған түрлерінің бірі – бұрынғы серіктес, ол қарым-қатынастың аяқталуымен келісе алмайды, бұрынғы серіктесті басқаруға тырысады немесе оның назарын іздейді. Қарым - қатынастың жалғасуына үміт, өзін-өзі бағалаудың бұзылуы, реніш, жалғыздық, серіктессіз өмірлік перспективаның болмауы, жоғалу, белгісіздік – бұл бұрынғы серіктестің әдеттегі "қозғаушы күштері", оны "бұрынғы" бақылауға, үнемі қоңырау шалуға немесе хабарлама жіберуге, есігінің астында тұруға және әріптестері мен достарынан оның қайда екендігі туралы сұрауға мәжбүр етеді. Отбасының жоғалуы мен бірлескен балалардың қатысуымен үнемі байланыста болған ауырсыну мен қайғы-қасірет, серіктес пен әке ретінде өздерінің сәтсіздіктерін түсінген кезде ұят пен кінәнің ауыр көтеріңкі сезімдері, нәтижесінде қайтымсыз іздеуге деген құштарлық жағдайды ушықтырып, әсіресе жаппай және ұзақ қақтығысқа әкелуі мүмкін. Бұрынғы серіктестердің бір бөлігі серіктеске қатысты агрессивтілік пен қатыгездікті, одан кек алуға, жазалауға және оны ренжіткені үшін қорлауды дамытады. Ерекше ауыр жағдайларда, Сталкер бұрынғы серіктесін "енді ешкімге жетпеуі үшін" жоюға ниет білдіреді. Бұрынғы серіктес онсыз өмір сүріп, өмірден ләззат ала алатындығын түсінудің

шыдамсыздығы сталкердің өте жойқын әрекеттеріне әкелуі мүмкін. Сталкинг кейінгі интимидтің (бұрынғы серіктесті өлтіру), филицидтің (баланы немесе балаларды өлтіру) немесе кеңейтілген суицидтің (басқаларды және содан кейін өзіңізді өлтіру) болжаушысы болуы мүмкін.

Қудалаушының тағы бір түрі – кек іздеушілер, олар әділетсіз әрекет жасады, оларды ренжітті немесе айырды деп санайды. Мұндай сталкердің басты мотивациясы-кек алу, әділеттіліктің салтанатына қол жеткізу, қудаланғандарға зиян келтіру және азап шегу.

Мақсатты адамдар әдетте таныстар, соның ішінде кәсіби контексте (мысалы, әріптестер, бастық) немесе бейтаныс адамдар.

Сталкердің келесі түрі махаббат қарым-қатынасын іздейді. Бұл сталкер оның қудалаған адамы оған деген романтикалық сезімдерді сезінетініне сенімді. Қудаланған адам, әдетте, сталкерге ешқандай сезім бермейді, кейде тіпті оның бар екенін білмейді. Сталкерлердің бұл тобына ауыр психикалық бұзылулар, атап айтқанда шизофрения немесе биполярлық бұзылыстың маникалық фазасындағы психоздар аясында пайда болатын алдамшы сенім жатады.

Сталкерлердің төртінші тобына біліксіз қуғыншылар кіреді. Бұл жалғыздықтан зардап шегетін және оларды қызықтыратын адаммен үнемі байланыс іздейтін адамдар. Көбінесе олар әлеуметтік құзіреттіліктің жетіспеушілігінен зардап шегеді, әлеуметтік байланыстарды қалай құру керектігін білмейді, танымдық шектеулерге ие. Саны жағынан ең аз топ - "жыртқыштар" деп аталады: басқаларды жыныстық ниетпен қуып жүрген сталкерлер. Бұл негізінен ер адамдар. Әдетте қудалаушыларда әр түрлі парафилия (жыныстық ауытқулар) болады, мысалы, педофилия, войеризм, көрме, фетишизм және көбінесе құрбандарын жыныстық зорлық-зомбылық жасау үшін қудалайды.

Сталкер топтарының әрқайсысының сталкинг динамикасында, тәуекелдерді бағалауда және басқаруда өзіндік ерекшеліктері бар. Әрбір сталкинг жағдайына байыпты қарау керек, қауіп-қатерге тиісті баға беру керек және зардап шеккендерге көмектесу үшін шұғыл шаралар қабылдау керек! Сталкингпен жұмыс істейтін мамандар жиі кездеседі.

137 сталкердің құрылымдық клиникалық психодиагностикасы жүргізілген жақында жүргізілген зерттеу [54, 712 б.] олардың 72% – ы психикалық бұзылулардан зардап шеккенін көрсетті, кейбіреулері бір уақытта бірнеше. Сталкерлердің 10% – ында психоз анықталды, 31% – аффективті бұзылулар немесе мазасыз невроз, 46% – есірткі және/немесе алкогольге тәуелділік, 50% - дан астамы жеке басының бұзылуы. Жеке басының бұзылуының ішінде ең көп тарағандары "в" кластерінің бұзылулары болды: қоғамға қарсы, шекара, нарциссистік. Тексерілген сталкерлердің төрттен бірінен көбі (28%) психикалық бұзылыстың белгілері жоқ екенін ескеру қажет. Кейбір зерттеулер сталкинг тіркеменің бұзылуының көрінісі деп болжайды. Атап айтқанда, мазасыздыққа төзімді немесе амбивалентті, тіркеменің түрі соқтығысумен байланысты [55, 22 б.].

Австралиялық ғалымдар [56] бірінші болып сталкингті психикалық бұзылыстың белгілері болуы мүмкін немесе болмауы мүмкін проблемалық мінез-құлық ретінде қарастыруды ұсынды. Проблемалық мінез-құлық заңның бұзылуына әкелуі мүмкін немесе қарқындылығы немесе динамикасы бойынша қылмыстық қудалау шегіне жетпеуі мүмкін. Проблемалық мінез-құлықтың басты ерекшелігі оның екі жаққа да зияндылығы: зардап шеккендер үшін де, мінез-құлық авторларының өздері үшін де.

Психикалық және физикалық зорлық-зомбылықтың 30% - ында ауыр түрлерінің бірі бола отырып, сталкинг зардап шеккендерге ауыр жарақат әкеледі. Қудаланған адамдар қорқыныштан, алаңдаушылықтан, сенімсіздік пен сенімсіздік сезімдерінен зардап шегеді.

Жиі өздерінің дәрменсіздігі мен дәрменсіздігін сезіну депрессиялық симптомдардың құрбандарында, суицидтік дағдарыстарда, басқалармен проблемаларда және әлеуметтік оқшаулануда пайда болуына әкеледі. Бұл мінез-құлықтың ішінара функционалдығына қарамастан (қысқа мерзімді қанағаттану, эмоционалды белсендіру, өз күші мен бақылау сезімі), сталкингтің салдары зорлық-зомбылықтың осы түрінің авторлары үшін де қауіпті. Екі тарапқа да білікті психологиялық, заңдық және әлеуметтік көмек қажет: сталкинг құрбандарына-өздерін дұрыс қорғау үшін; өзгелерді мәжбүрлеп қудалайтын адамдар өздерінің деструктивті мінез-құлқын тоқтатып, өздері үшін қайтымсыз заңды және психоәлеуметтік салдардан аулақ болу үшін.

Бұл мінез-құлық қылмыстық сипатқа ие Еуропа елдерінде сталкинг мәселелерімен айналысатын кәсіби әлеуметтік қызметтер табиғаты мен мақсаттары жағынан әр түрлі.

Әйелдерді сталкингтен қорғауда үйдегі зорлық-зомбылық пен сталкингке қарсы қызметтер маңызды рөл атқарады. Германиядағы "ақ сақина" ("Weisser Ring") немесе Германиядағы, Голландиядағы, Даниядағы, Солтүстік Ирландиядағы "құрбандарға көмек" ("Victim Support") сияқты барлық зорлық-зомбылық құрбандарына көмек ұйымдары да өз қызметтеріне сталкингтен қорғауды қосады.

Кейбір Еуропа елдерінде (Германия, Дания, Ұлыбритания) тек сталкингке мамандандырылған және зардап шеккендерге де, зорлық-зомбылық авторларына да кеңес беретін қызметтер бар. Қызметтердің көпшілігі мемлекеттердің немесе олардың федералды немесе конфедеративті субъектілерінің ұлттық бюджеттерінен қаржыландырылады. Кейбір ұйымдар қаржыландыруды тек қайырымдылық көздерінен алады.

Полиция, прокуратура, ювеналды әділет органдары, кәмелетке толмағандар ісі жөніндегі бөлімдер, әйелдер баспаналары, зорлық-зомбылық актілерін тіркеу жөніндегі медициналық амбулаториялар, жұмыспен қамту қызметтері, көшіп келушілермен жұмыс істеу жөніндегі ұйымдар және т. б. сияқты кәсіби түрде жұмыс істейтін актерлердің желісі шеңберінде әлеуметтік қызметтердің тиімді жұмысын өзара іс-қимылсыз елестету мүмкін емес.

Мемлекеттік органдардың өкілдерімен жұмыс топтары шеңберінде тұрақты кездесулер немесе сараптамалық қорытындылар беру нысанында

өткізіледі. Әлеуметтік қызметтердің тәжірибесі зардап шеккендер мен зорлық-зомбылық авторлары олардың қызметтерін пайдаланатындығын және уақтылы кәсіби кеңес беру зардап шеккендерді дұрыс қорғауға және сталингті тоқтатуға әкелетінін көрсетеді. Әрбір елде белгілі бір елге тән заңнамалық және атқарушы сипаттағы проблемалар бар, олар шешуді, мұқият назар аударуды және зерттеуді, барлық актерлер мен билік өкілдері арасында үнемі байланыс пен алмасуды қажет етеді.

Сталкингке мамандандырылған және зардап шеккендерге де, сталкерлердің өздеріне де психоәлеуметтік және психотерапиялық кеңес беретін Берлиндегі "Стоп Сталкинг" кеңес беру орталығының тәжірибесі сталкингтен зардап шеккен әйелдермен жұмыс жасау тәжірибесінің бір мысалы болып табылады. Орталық 10 жылдан бері жұмыс істеп келеді және Германияда обсессивті қудалау/сталкинг туралы заң (§ 238 ГФР ҚК) қабылданғаннан кейін көп ұзамай құрылды. Консультативтік орталықта 3 кеңесші, 4 кеңесші* (әлеуметтік педагогтар мен психологтар, барлығы қосымша психотерапиялық білімі бар) және 1 заңгер жұмыс істейді* жыл сайын орталықта 500-ге жуық зардап шегуші мен 120 Сталкер консультация алады. Зардап шеккендердің 80% - ы әйелдер.

Сталкингке ұшыраған әйелдерге кеңес беру орталық әзірлеген модулярлық бағдарлама негізінде жүргізіледі [57]. Бағдарлама гендерлік зорлық-зомбылық құрбандарымен және атап айтқанда сталкинг құрбандарымен әлеуметтік, психологиялық және психотерапиялық жұмыстың ғылыми негізделген әдістеріне негізделген. Кеңес беру процесін тәуекелдер мен қауіптерді үнемі бағалау кезінде практикалық және психотерапиялық кеңес берудің диалектикалық өзара әрекеттесу процесі ретінде қарастыруға болады. Тәуекелдерді бағалау практикалық жоспарды құру үшін шешуші болып табылады, оны жүзеге асыру клиенттің жеткілікті психоәлеуметтік және психотерапиялық қолдауымен ғана мүмкін болады. Бағдарлама модульдері көмек сұраған әйелдің жеке қажеттіліктеріне байланысты кеңес беру процесінде қолданылады. Кеңес беру мақсаттары мен кеңес беру жоспары (сессиялар саны, олардың жиілігі, сессиялар арасындағы байланыс және т.б.) бірінші сессиялар ішінде келісіледі және құжатталады. Кеңес беру клиенттер үшін тегін және жеке құпияны жарияламау туралы заңмен қорғалады (§ 203 ГФР ҚК).

Кеңес беру бағдарламасы келесі модульдерді қамтиды:

Танысу, кеңес беру және негіздемелік шарттар мен кеңес беру мүмкіндіктерін түсіндіру.

Күнделікті өмірде клиенттің нақты биопсихоәлеуметтік жүктемесін бағалау және анамнез құрастыру.

Психикалық жүктеменің диагностикасы және қазіргі уақытқа дейін қолданылатын психиканың қорғаныс стратегиялары.

Тәуекел мен қауіпті талдау.

Ахуалды құқықтық тұрғыдан талдау, құқықтық қорғаудың ықтимал жолдары туралы хабардар ету.

Сталкермен бұрынғы қарым-қатынасты талдау, қарым-қатынастағы жүйелік заңдылықтарды анықтау (қажет болған жағдайда) (оның ішінде психикалық, жыныстық және физикалық зорлық-зомбылық эпизодтарын тексеру).

Сталкердің профилін, оның ішінде мотивацияны, жеке басының ерекшеліктерін және сталкердің мүмкін психопатологиясын (оның ішінде клиент әкелген деректі материалдарды талдау негізінде) құрастыру.

Жеке қорғаныс жоспарын әзірлеу-актерлер желісіндегі жұмыс жоспары.

Психоэдукция бар.

Психологиялық және психотерапиялық кеңес беру: шектеулі эмоциялармен, ойлармен және мінез-құлықтағы заңдылықтармен жұмыс; сталкердің қорқынышымен және дәрменсіздік пен әлсіздік жағдайымен жұмыс; тәуелділік бойынша жұмыс (сталкерден және онымен қарым-қатынастан); ұят пен кінә сезімі бойынша жұмыс; агрессиямен және онымен байланысты эмоциялар мен ойлармен жұмыс істеу; амбиваленттілікпен және онымен байланысты мінез-құлықпен жұмыс істеу; ағымдағы жағдайға әсер ететін өмірбаяндық элементтермен жұмыс істеу; ресурстарды іздеу және қолда бар ресурстарды белсендіру; ішкі қауіпсіздік моделін әзірлеу; өз мінез-құлқын өзгертуге уәждемені іздеу және қолдау; жаңа мінез-құлық үлгілерін жаттықтыру; кеңес беруді аяқтау.

Арнайы тәсілді талап ететін модульдер:

Жұмыс орнындағы сталкинг.

Ортақ балалар болған кездегі сталкинг.

Сталкингтің құрбандарымен жұмыс жасау.

Зардап шеккендерге нақты қандай ұсыныстар беруге болады? Біріншіден, қудаланған адам қудалаушыға барлық арналар арқылы байланыс іздеуді тоқтату туралы талабы туралы нақты хабарлауы керек. Бұл үшін зардап шеккен адамға бір ғана (!) қысқа хат түрінде хабарлама (пошта арқылы немесе электрондық пошта хабарына қосымшада) сталкерге. Сталкерге бірнеше рет қудаланғандар бұдан былай байланыс іздеуге жауап бермейтіндіктерін түсіндіреді және ол түсінеді деп үміттеніп, үнемі сталкерге жауап береді. Кейде қайталанатын "шекараларды сызу" қажетті нәтижеге әкеледі.

Көптеген жағдайларда, осы ұсынысты орындау зардап шеккендерге жеңілдік әкеледі: олардың айналасындағы адамдар оларға эмоционалды және нақты қолдау көрсетеді; қорғанысты ұйымдастыру, мысалы, жұмыс орнында, мектепте, балабақшада (сталкермен бірге балалар болған кезде) қарапайым болады; жақындары мен таныстары сергек болады. Алайда, кейбір жағдайларда зардап шеккендерге басқаларға соқтығысу туралы хабарлау оңай емес. Мысал ретінде қудаланғандар жұмысынан айрылу қорқынышында жұмыс берушіге сталкинг туралы хабарлағысы келмейтін жағдай болуы мүмкін. Көбінесе, әсіресе ұзақ уақыт бойы қалыптасқан қарым-қатынастың бұзылуымен, қудаланған және сталкердің таныстары бірдей. Зардап шеккендер басқаларды түсінбеушілік пен айыптаудан қорқады, қосымша айыптаулардан немесе қорлаудан аман қалады, жақындарын адалдық қақтығысына кіргізуден

қорқады, содан кейін одан зардап шегеді. Көптеген адамдар сталкингтен қорғау процесінде кездесетін психикалық және нақты жүктеменің мөлшерін бағаламайды және басқалардың көмегіне жүгінбестен жағдайды өздері шешкісі келеді. Тәжірибе көрсеткендей, ауыр қақтығыс жағдайында мұндай стратегия функционалды емес және басқаларға уақтылы хабарлау көптеген қиындықтардың алдын алуға көмектеседі.

Кімге, қалай және қандай көлемде хабарлау туралы мәселе кеңес беру процесінде әзірленген қорғаныс жоспарының бөлігі болып табылады.

Қорғаныс жоспары күнделікті әртүрлі қауіп-қатер жағдайларына арналған қадамдық қорғаныс стратегияларын қамтиды. Мүмкін болатын жағдайлар мен оларға реакция кеңес беру кезінде бірлесіп ойластырылуы керек. Мұндай стратегиялардың мысалдары мыналар болуы мүмкін: егер таңертең сталкер кіреберістің алдында тұрып, әйел мен балаларды күтіп тұрса, қалай әрекет ету керек? Егер демалыс күнінен кейін балаларды әкесімен өткізген кезде, әкесі үйде ұзақ тұру үшін әйелді жанжалға тартуға тырысса, өзін қалай ұстау керек? Балаларды әкесіне беруді қалай ұйымдастыруға болады, онымен кездесуден аулақ болу керек? Кешке клиент қараңғыда жұмыстан үйге оралған кезде өз қауіпсіздігіңізге қалай қамқорлық жасауға болады? Жоспарды әзірлеу ең кішкентай бөлшектерге назар аударуды, кеңесшінің сталкерлер қолданатын қудалау стратегияларын, қауіпті жағдайларды алдын-ала білуді талап етеді. Қарқынды және агрессивті сталкинг жағдайында "Стоп-Сталкинг" кеңесшілері бір клиентпен бірге жұмыс істейді, әдетте "кеңесші және кеңесші" жұпта. Күрделі және қауіпті жағдайлар әрдайым барлық кеңесшілермен(ками) апта сайынғы интервизияда және айына бір рет сыртқы супервизорда өткізілетін супервизияда талқылауға ұсынылады. Қажет болған жағдайда және клиенттің келісімі болған жағдайда "Стоп-Сталкинг" кеңесшілері полициямен байланысады. Берлин федералды мемлекетінің полициясында жеке қауіп-қатердің жоғарылауымен айналысатын арнайы бөлім бар. Полицияға арыз берген және аса қауіпті жағдайда жүрген клиенттерде осы бөлімнің қызметкерлерінен қажет болған жағдайда оларды жалғыз түймені басу арқылы тікелей полициямен байланыстыратын арнайы телефон алу мүмкіндігі бар, ол зардап шеккен адамның осындай телефонының бар екендігі туралы хабардар болады. Сондай-ақ, клиенттерге сталкингтің барлық жағдайларын құжаттайтын сталкинг хаттамасын жүргізуді ұсыну маңызды. Хаттамада жағымсыз байланыс қашан болғанын, дәл не болғанын, куәгерлер болған-болмағанын айту керек. Егер құжаттық куәліктер болса, олар хаттамаға қоса берілуі тиіс. Полицияға немесе сотқа байланысқа тыйым салуға және зорлық-зомбылық пен қудалаудан қорғау туралы заңға (ГФР Азаматтық кодексі) жақындауға өтініш беру үшін құжаттама қажет.

Кеңес беру барысында клиент пен консультанттар(ками) арасында қалыптасқан психологиялық байланыс үлкен рөл атқарады. Тәжірибе көрсеткендей, бұл кеңес беруде әзірленген және жоспарланған барлық нәрсені жүзеге асырудың тиімділігінің маңызды факторы. Құзыретті, сенімді, қол жетімді, мейірімді, түсінікті және қажет болған жағдайда кеңесшінің немесе

кеңесшінің атынан талап етілетін кәсіби серіктесті күрделі, жиі ауыр және ұзаққа созылған сталкингтен қорғау процесінде сүйемелдеу психологиялық түзету және ішкі күш беру факторы ретінде обсессивті қудалаудан зардап шеккендерге өте қажет.

Біздің ойымызша, Қазақстанда да адамның жеке басын, оның жеке өмірін құқықпен қорғау шекарасын кеңейтіп, қоғамдағы құбылмалы жағдайды және адам өмірінің барлық салаларында жаңа технологиялардың таралуын ескере отырып, осындай қол сұғушылықтан қорғау керек. Сталкинг, киберсталкинг сияқты жағымсыз әсерлер әлсіреуі мүмкін, адам өз өмірін өзгертуге мәжбүр болады, үнемі қорқыныш сезінеді, мүмкін физикалық зиян келтіруден немесе өлтіруден қорқу шындыққа айналуы мүмкін. Атау қиын қалыпты мінез-құлық, адам, ол жылдармен көздейді өз құрбанын, демек, тәуекел бар, ол психикалық ауытқулары бар, алкогольдік немесе есірткіге тәуелділік. Бұл өз кезегінде мұндай әрекеттердің қаупін арттырады.

Шын мәнінде, нормативтік актілерді жасаушылар нақты өмірде де, виртуалды кеңістікте де қудалау арқылы азаматтардың жекелеген санаттарына қысым көрсету проблемасының болуын мойындайды. Алайда, мәжбүрлі қудалауды заңнамалық шектеудің бірыңғай тұжырымдамасы әлі тұжырымдалған жоқ. Біздің ойымызша, елде бар шындықтың ерекшелігін ескере отырып, қылмыстық құқық нормаларының көмегімен жеке өмірге, жеке өмірге араласуды реттеу мәселесінде шет елдердің оң тәжірибесін ескеру қажет. Қылмыстық жазаланатын қудалаудың жеке құрамын, азаматтардың барлық санаттары үшін эмоционалды терроризм, қудалау, сталкинг үшін жауапкершілікке тартуға мүмкіндік беретін жалпы норманы әзірлеу керек.

2 Қазақстан Республикасының Қылмыстық құқығы бойынша сталкингті қылмыстық-құқықтық реттеудің кейбір проблемалары

2.1 ҚР ҚК Ерекше бөлігіндегі сталкингті қылмыстық-құқықтық бағалау мәселелері

Қылмыстық-құқықтық шеңберде болса да, сталкингке толық сипаттама беру өте қиын, бұл психологиялық-құқықтық құбылыстың күрделі табиғатымен түсіндіріледі. Байқағанымыздай, кейде сталкингтің белгілі бір түрі арасында ғана емес, сонымен бірге оның қылмыс құрамының қандай белгісі екенін сенімді түрде анықтау өте қиын. Қылмыстық-құқықтық және криминологиялық ғылымдағы қақтығыстың мәні мен түрлері туралы мәселенің шешілмеуі қылмыстық-құқықтық тыйымдардың қарастырылып отырған психикалық әсер ету формасына қатысты бөлігіндегі мазмұны түсініксіз болып қалуына әкеледі.

Мұндай жағдайларда, отандық қылмыстық-құқықтық доктринаның арсеналында салыстырмалы түрде теңдестірілген сталкинг тұжырымдамасы болмаған кезде, ерекше жағдай туындайды: қылмыстық заң оның көрінісінің "типтік" нысандарын ғана көрсетеді. Қазақстандық қылмыстық заңнаманың мұндай көнелігі қылмыстық құқықтың қорғау және алдын алу міндеттеріне қол жеткізуге ықпал етпейтін сияқты. Сонымен қатар, қылмыстық өмір шындығына "сәйкес келмейтін" қылмыстық заң қоғамның тенденцияларына жауап бермейді, оның үміттерін ақтамайды, жекелеген азаматтарды қылмыс жасауға итермелейді[58, 79 б.] және, сайып келгенде, мемлекеттік билікке деген құрметке нұқсан келтіреді.

Қолданыстағы қылмыстық заңнамада сталкингтің кейбір нысандарын қылмыстық-құқықтық бағалаудың нақты алгоритмі жоқ, кейде оны көрсетудің жекелеген түрлері мен әдістерін мүлдем ескерусіз қалдыратынын мойындау керек. Мұндай нормативтік "ескерілмеген" сталкингтің барлық мүмкін болатын түрлерін тізімдеу міндетін қоймастан, біз олардың ең қауіптісін неғұрлым егжей-тегжейлі бағалауға лайық деп атаймыз. Мысалы, бүгінгі таңда адам сталкингінің әртүрлі нысандары (стокинг[59, 57 б.], жыныстық қудалау және т. б.), қауіптер (мүлікті жою немесе бүлдіру, жыныстық зорлық-зомбылық, ұрлау, қорлаушы ақпаратты тарату), бопсалаудың жекелеген көріністері, ұзаққа созылған психикалық зорлық-зомбылық, басқа қылмыспен бірге жүретін психикалық зорлық-зомбылық және т. б.[60, 389 б.].

Алайда, қазақстандық заң шығарушыға қатысты бұл сөгісті қазіргі қазақстандық ғалымдарға бағыттау керек сияқты, олардың еңбектерінде аталған проблема өте қарапайым сипатталған, кейде тіпті үнсіз. Қажетті теориялық негіз болмаған жағдайда нақты қылмыстық-құқықтық шекараларды анықтау іс жүзінде мүмкін емес, сондықтан тиісті қылмыстық-құқықтық тыйым салуды жасауға кез-келген әрекет (егер біз оларды соңғы жылдарға тән "заң шығару тәжірибелері"[61, 45 б.] ретінде емес, қылмыспен күресудің тиімді тетіктері ретінде қарастыратын болсақ) бекер болады.

Айта кету керек, қылмыстық құқықтағы қақтығысты егжей-тегжейлі реттеуге назар аудармау мәселесін алыс емес деп атауға болмайды, немесе бір қарағанда, бұл нақты жұмысты жаңалықпен толтыру үшін "тереңдіктен" көтерілген сияқты. Сталингтің біліктілігі мен қылмыстық-құқықтық регламенттелуінің белгіленген мәселелерін зерделеудің объективті қажеттілігі бірқатар мән-жайлармен расталады. Ең алдымен, қазіргі заманғы зорлық-зомбылықтың әлеуметтік-психологиялық салаға белсенді ауысатыны бұл туралы Қазақстанда жыл сайын тіркелетін физикалық және психикалық зорлық-зомбылық жағдайларының саны туралы статистикалық деректер айқын айғақтайды. Соңғы бес жылда, Қазақстан Бас прокуратурасының мәліметтері бойынша, сталинг түрінде тіркелген құқық бұзушылықтар саны екі есеге өсті (1985-тен 3623 жағдайға дейін). Есіңізде болсын, бұл тек тіркелген жағдайлар. Қанша әңгіме белгісіз болып қалады. Сталингтен қорғауға бағытталған нақты норма біздің заңнамада жоқ, сондықтан осы қысымға ұшыраған адамдарды қорғауға тырысқанда, жеке кеңістік үшін күресу өте қиын.

Мысалы 2020 жылдың қаңтарында Қазақстанда жеке адамға қарсы 6 637 қылмыс, оның ішінде 607 қасақана кісі өлтіру және адам өлтіруге оқталу, 1 308 түрлі зорлық-зомбылық түрлерін көрсететін денсаулыққа қасақана ауыр зиян келтіру жағдайлары тіркелген[62].

Өздеріңіз білетіндей, "қылмыс туралы сандар" осы әлеуметтік жүйе аясында ең қауіпті деп танылған және норвегиялық криминолог Н. Кристи дұрыс атап өткендей, қоғамның өзіне қандай қауіп төндіретінін және оған қарсы тұра алатындығын көрсетеді[63, 2 б.]. Осыған байланысты ұсынылған қылмыс туралы статистикалық деректер, кез келген басқа "құрғақ сандар" сияқты, түсіндіруді қажет етеді.

Адамға қарсы қылмыстардағы психикалық зорлық-зомбылықтың статистикалық көрінісі тұрғысынан ең айқын - бұл механизмі таза психологиялық сипаттағы әрекеттерді тіркеу көрсеткіштері. Бұл жағдайда жасағаны үшін ҚР ҚК 105-бабымен (өзін-өзі өлтіруге дейін жеткізу) көзделген әрекеттер туралы сөз жоқ. 2020 жылы Қазақстанда өзіне-өзі қол жұмсау әрекеттерінің саны 4234 болды. Жасалған суицид фактілері 3542. Көбінесе ер адамдар өз-өзіне қол жұмсайды (2804, оның 120-ы кәмелетке толмағандар). Салыстыру үшін, 2019 жылы өзіне-өзі қол жұмсау әрекеттерінің саны 3538, жасалған өзіне-өзі қол жұмсау фактілері 3644 құрады [64].

Айта кету керек, қылмыстарды есептен жасыру шектеулі ауқымда ғана мүмкін болады. С. В. Иншаков атап өткендей, қылмыстың төмендеуі әрқашан өсуден кейін болады[65, 7 б.].

Өмір мен денсаулыққа қарсы қылмыстардың динамикасын талдау (қылмысты статистикалық байқаудың қазіргі жай-күйіне және тиісті криминологиялық ақпараттың сапасына байланысты мәселелерді ескерсе де) [66, 40 б.] зорлық-зомбылық қылмысының кейбір маңызды тенденцияларын осы жұмыстың тақырыбы аясында анықтауға мүмкіндік береді.

Айта кету керек, зорлық-зомбылықтың әртүрлі бағыттарын тексеру құқық қолданушыларды бағалауда да бар. Сонымен, зерттеу барысында практиканың

87 өкілінің сауалнамасы соңғы жылдары елде қудалау, қорқыту жағдайларының саны артып, қатыгездік пен психикалық зорлық-зомбылық деңгейінің жоғарылағанын көрсетті, бұл көбінесе физикалық зорлық-зомбылықпен байланысты. Бұл, атап айтқанда, респонденттердің 76% - дан астамын қамтыды.

Қазіргі заманғы зерттеушілер өткен ғасырдың аяғындағы Қазақстандағы қылмыстық қауіп-қатерлердің көлемі мен қарқындылығының өсуі басқа факторлармен бірге қоғамдық санадағы гуманитарлық құндылықтардың құлдырауына және қалыпты адами қатынастар туралы идеялардың бұрмалануына әкелгенін атап өтті. Бұл процестер орыс қоғамының моральдық жағдайына теріс әсер етті, қоғамның әлеуметтік-психологиялық материясын деформациялады. Өкінішке орай, бүгінде оларды тоқтату мүмкін емес [67, 56 б.].

В. В. Лунеев атап өткендей, қазіргі әлемдегі зорлық-зомбылық саласы өте кең және жан-жақты. Теориялық тұрғыдан алғанда, кез – келген зорлық-зомбылық криминализацияланған немесе криминализацияланбаған криминологиялық тұрғыдан маңызды, ал іс жүзінде-тек ұлттық немесе халықаралық құқық бойынша қылмыстық құқық бұзушылық ретінде анықталған. Бұл қылмыстық-құқықтық мәселеде негізгі тұжырымдамалық қиындықтар шоғырланған [68, 400 б.].

Осы зерттеудің міндеттерін шешу шеңберінде қылмыс жасау тәсілі (құралы) Заңның әрпіне сәйкес психикалық зорлық-зомбылық болуы мүмкін қылмыстарды қылмыстық-құқықтық бағалауға байланысты проблемалардың маңыздылығын төмендетпей, кемсітілмеген (ішінара криминализацияланған) психикалық зорлық-зомбылық проблемаларына назар аудару маңызды деп санаймыз. Сонымен қатар, көптеген еңбектер отандық заң саласындағы соңғы жұмыстарға арналған [69, 21 б.].

Көрсетілген ракурста назардың шоғырлануы қылмыстық құқықтағы психикалық зорлық-зомбылықтың жалпы проблемасын жақсы түсінуге, "өткір бұрыштарды" белгілеуге және қылмыстық-құқықтық реттеудің кемшіліктерін анықтауға көмектеседі.

Сонымен, жоғарыда айтылғандай, сталкингтің Қазақстан қылмыстық заңнамасының мәтінінде жеткіліксіз анықталған көріністерінің қатарына адамды қудалаудың кейбір түрлері, мүліктік және басқа да қауіп түрлері, бопсалаудың кейбір түрлері және ұзаққа созылған психикалық зорлық-зомбылық жатады. Адамға психикалық әсер етудің осы түрлеріне жүгінейік.

1. Анду (сталкинг) – бұл отандық теория мен практика үшін салыстырмалы түрде жаңа құбылыс. Кеңес заманында үлкен тәжірибесі бар практиканың кейбір өкілдері атап өткендей, азаматтар құқық қорғау органдарына қудалау (анду) туралы өтініш берген, бірақ бұл жағдайлар ережеден гөрі ерекше болды, кейде тіпті олардың қудалау туралы мәлімдемелері де ойдан шығарылған болды.

Қазіргі қазақстандық жағдайда обсессивті қудалау өте кең таралған құбылыс болып табылады. Сонымен қатар, мамандар бұл мәселеге тиісті назар

аудармауды "адамның бостандығы, ар-намысы мен қадір-қасиеті" сияқты категорияларға тұжырымдамалық немқұрайдылықпен және лексикада қазіргі заманғы заңгердің (және одан да көп заңгер-практиканың) болмауымен байланысты деп көрсетеді. "өмір сапасы"[69]. Бұған келіспеу қиын.

Шетелде жағдай басқаша. Обсессивті қудалау қылмыс деп танылған елдердің заңнамалық актілерінде тиісті қылмыстық-құқықтық тыйымдар адамның жеке бостандығын қорғауға бағытталған. Қылмыс-стокинг туралы Заңның мәтініндегі алғашқы ескерту 1992 жылы АҚШ-та (Калифорния штаты) кездеседі. Шамасы, бұл жағдай стокингтің ірі ғылыми зерттеулерінің негізінен осы елде жүргізілуіне әсер етті.

Қазіргі қазақстандық жағдайда обсессивті қудалау өте кең таралған құбылыс болып табылады. Сонымен қатар, мамандар бұл мәселеге тиісті назар аудармауды "адамның бостандығы, ар-намысы мен қадір-қасиеті" сияқты категорияларға тұжырымдамалық немқұрайдылықпен және қазіргі заманғы заңгердің лексиконында "өмір сапасы" деген тіркестің болмауымен байланысты деп санайды[70, 170 б.]. Бұған келіспеу қиын.

Шетелде жағдай басқаша. Обсессивті қудалау қылмыс деп танылған елдердің заңнамалық актілерінде тиісті қылмыстық-құқықтық тыйымдар адамның жеке бостандығын қорғауға бағытталған. Жоғарыда айтып өткендей, қылмыс - сталкинг туралы Заңның мәтініндегі алғашқы ескерту 1992 жылы АҚШ-та (Калифорния штаты) кездеседі. Шамасы, бұл жағдай стокингтің ірі ғылыми зерттеулерінің негізінен осы елде жүргізілуіне әсер етті.

Соған қарамастан, ХХІ ғасырдың басында бірқатар шет елдердің (Австрия, Австралия, Бельгия, Ұлыбритания, Германия, Голландия, Үндістан, Италия, Канада, Франция, Жапония және т.б.) қылмыстық заңнамасы әртүрлі дәрежеде егжей-тегжейлі интрузивті (моральдық) қудалауды Қылмыстық деп таниды.

Қудалаудың криминализациясы аймақтық емес (Солтүстік Американдық немесе батыс еуропалық) емес, жаһандық сипатқа ие екендігі тән. Бұл қазіргі Жаһанданған әлемдегі қылмыстың өзгеру тенденциясына назар аударатын мамандармен келісуге және біздің елдегі қудалауға байланысты проблемаларға назар аударуға негіз береді[71, 61 б.].

АҚШ Ұлттық Әділет институтының зерттеу нәтижелері көрсеткендей, стокинг тұрмыстық зорлық-зомбылықтың бір түрі ретінде (билік пен бақылау қылмыстары деп аталатын) дәстүрлі түрде белгілі бір адамға бағытталған дәйекті (жүйелі) мінез-құлықта көрінеді, оған қайталанатын (екі немесе одан да көп) физикалық немесе психикалық сәйкес келмейтін әсерлер немесе тікелей, сондай-ақ жәбірленушіде қорқыныш тудыратын жанама ауызша және жазбаша қауіптер (мүмкін олардың тіркесімі) кіреді[72]. Зерттеушілер жыл сайын әр он үшінші ер адам және әрбір төртінші әйел АҚШ-тағы сталкингтің құрбаны болатынын атап өтті[73].

Ұқсас сандарды басқа елдердің зерттеушілері келтіреді. Бұл сандар қудалауға байланысты қылмыстардың жоғары таралуын көрсетеді.

Жеке адамды психикалық қудалаудан қорғау бөлігінде қазақстандық қылмыстық заңнама шетелдіктен едәуір артта қалып отыр. Тек қауіп-қатердің

және күштеп қудалаудың жекелеген көріністері ғана оларды жасағаны үшін жауаптылық ҚР ҚК-нің 115, 123, 147, 148, 194-баптарында белгіленген қылмыстар құрамдарын құруы мүмкін. Сонымен қатар, О.в. Федорова дұрыс атап өткендей, соңғы композицияны тек қылмыс жасау тәсілдерімен байланыстыруға болады[70, 165 б.].

Басқа жағдайларда, тек сталкингтің нәтижелері ғана қылмыс құрамын құра алады. Алайда, табиғатта обсессивті қудалау әрқашан кісі өлтіру немесе денсаулыққа ауыр зиян келтіру немесе конституциялық құқықтарды бұзу қаупімен байланысты емес[74, 57 б.]. Осыған байланысты, қолданыстағы заңнамаға сәйкес, олар (егер бұл қылмыстар ауыр немесе аса ауыр санаттарға жататын болса) қылмыскердің дайындық әрекеті ретінде баға алуы мүмкін. Бүгінгі таңда қылмыстық іс-әрекеттің даму кезеңдері туралы ілім тұрғысынан мұндай қудалау ниеттің жазаланбайтын ашылуы болып табылады. Теоретиктер мен құқық қорғаушылар қылмыстық ойлар, көңіл-күйлер, тіпті қылмыс жасау ниеті, кем дегенде, қандай-да бір түрде айтылған және бөтен адамдарға белгілі болған болса да, қылмыстық жауапкершілікке тартылмайды[75, 4 б.].

Алайда, бірқатар жағдайларда мұндай "ашылған ниет" айтарлықтай психикалық зиян келтіретінін мойындау керек. Сондықтан, В.Д. Иванов дұрыс жазғандай, қылмыстық жоспарды қарастыру ерекше назар аударуға тұрады[76, 44 б.].

Сонымен қатар, Қазақстан Республикасының аумағында тұратын адамдардың едәуір саны (әйелдер, қарттар, кәмелетке толмағандар, саяси журналистер, жыныстық азшылықтардың өкілдері, мигранттар және т.б.) іс жүзінде күштеп қудалауды және жағымсыз психологиялық әсер етуді ұдайы бастан кешуде[77, 71 б.].

Бұл ретте, байқағанымыздай, олар қазақстандық заң шығарушының үнсіздігі жағдайында тиісті құқықтық қолдау ала алмайды. Өкінішке орай, отандық қоғамдық-саяси және құқықтық ой-пікірлерде бұл тақырып әлемдік қоғамдастықтың халықтың жекелеген топтарын зорлық-зомбылықтан қорғау проблемаларына баса назар аударуына және Қазақстан үшін Конституцияда белгіленген халықаралық қағидаттар мен шарттық міндеттемелерді сақтау қажеттігіне қарамастан, тыйым салынған тақырыптар қатарына жатады.

Айта кету керек, қазіргі әлемде әлеуметтік қауіпті құбылыс ретінде сталкинг көбінесе жыныстық серіктестердің (негізінен еркек) жыныстық қудалауымен байланысты. Арнайы зерттеулерге сәйкес, сталкингтің құрбаны болған әйелдердің шамамен 2/3-і олардың қазіргі немесе бұрынғы жыныстық серіктесі қудалау субъектісі болғанын хабарлады. Респонденттердің төрттен бір бөлігі (24%) олар бұрын таныс адамдар тарапынан жыныстық қудалаудың құрбаны болғанын көрсетті. Сталкинг құрбаны болған 8 әйелдің тек 1-і (13%) оны бейтаныс адам қудалағанын мәлімдеді. Жыныстық қудалау қазақстандық шындыққа да тән[78, 76 б.].

Сонымен бірге, жаңа технологиялардың дамуына байланысты сталкинг проблемалары одан әрі өзекті болуда. Компьютерлендіру, интернет-технологиялардың, мобильді құрылғылардың кең енуі, тұтынушылар үшін

барлық қолайлы функциялары мен ыңғайлылықтары бар әлеуметтік саланы виртуализациялау киберқылмыс деп аталатын сталкингтің жаңа түрінің пайда болуына әкелді. Ол виртуалды да, адамның нақты қудалауында да көрінуі мүмкін. Қудалаудың бұл түрін түсінудің кілті - "қудалау", қорқыныш атмосферасын құру және т. б. мақсатында заманауи технологияларды (және/немесе интернеттен алынған бет туралы ақпаратты) пайдалану. Әдебиеттерде қудалаушының виртуалды кеңістіктегі әрекеттері іс жүзінде жасалғаннан кем емес қауіпті екендігі баса айтылған. Керісінше, заманауи технологияларды қолдану шабуыл жасауға ықпал етеді және шабуылдаушыны табуды қиындату арқылы тапсырманы жеңілдетеді.

Көптеген елдердің (және, атап айтқанда, қазақстандық) қылмыстық заңнамасы, шын мәнінде, азаматтарды жеке басының қауіпсіздігіне төнетін осындай жаңа сын-қатерлерден құқықтық қорғаудан тыс қалдырады.

Қазақстандық өмір шындығы қоғамға қауіпті қол сұғушылықтың сапалық ерекшелігін алдын ала айқындайды. Бұл тұрғыда стокинг те ерекшелік емес. Мамандар атап өткендей, мұндай кең таралған коллекторлық агенттіктердің қызметі көбінесе интрузивті қудалаумен байланысты ("қара коллекторлар"): түнгі және демалыс күндері борышкерлерге (және көбінесе олардың туыстары мен туыстарына) қарызды қайтаруды, ұқсас SMS-хабарламаларды жіберуді, психологиялық қорқытуды, қылмыстық жауапкершілікке тарту қаупін, талап қою мерзімдерін ұлғайтуға қатысты алдауды, интернет-форумдарда, жарнамалық сайттарда және басқа да ақпараттық ресурстарда борышкер туралы теріс ақпаратты, борышкердің іскерлік серіктестеріне берешектің үлкен сомасы туралы ақпарат бар хаттарды тарату және т. б. [70, 171 б.].

Жоғарыда айтылғандар бізге психикалық зиян түрінде белгілі бір салдарға әкелетін психикалық зорлық-зомбылықтың жаңа түрі ретінде сталингтің әлеуметтік қауіптілігі туралы айтуға мүмкіндік береді (біз осындай салдарды жіктеудің бірінші тарауында ұсынған мәліметтерге сәйкес).

2. Мүліктік және өзге де қорқыту түрлері.

Елдегі қазіргі қылмыстық жағдайдың ерекшелігі барлық қылмыстық шабуылдардың басым бөлігі меншікке қарсы қылмыстар болып табылады. ҚР ҚК 6-тарауының үлесіне тіркелетін криминалдық әрекеттердің жалпы санының шамамен 60% - ы тиесілі. В.В. Лунеев атап өткендей, меншікке қарсы қылмыс жасаудың негізі-бұл сөздің кең мағынасында зорлық-зомбылықтың басты терең себебі болып табылады [68, 47 б.].

Меншікке қарсы қылмыстардағы зорлық-зомбылық (тонау, тонау), әдетте, ең қарабайыр нысандарда көрінеді. Алайда, қазақстандық менталитеттің ерекшеліктерін ескере отырып, жеке тұлғаға қол сұғу (оның ішінде оның құқықтары мен мүдделеріне) неғұрлым күрделі сипатқа ие болуы мүмкін. Мысалы, іс жүзінде дауласушы тараптар "қарсыластың" мүлкін жоюға немесе бүлдіруге қауіп төндіретін жағдайлар бар.

Сот тәжірибесін жалпылау нәтижелері көрсеткендей, мұндай қауіптер барлық қылмысқа дейінгі тұлғааралық қақтығыстардың 14%- ында кездеседі. Бұл көрсеткіш 1990 жылдардың екінші жартысынан бастап. ресейліктердің

мүліктік жағдайының жақсару параметрлерімен байланысты. Мұндай қатерлердің едәуір бөлігі нақты жағдайларға байланысты ҚР ҚК-нің 194-бабында немесе 203-бабында көзделген қылмыс белгілері бойынша қылмыстық-құқықтық баға алады не қылмыстық-құқықтық нормалардың күшіне енбейді. Сонымен қатар, мұндай жағдайларда қол сұғушы адам, әдетте, мүлікті жоюдың тікелей мақсатын көздемейді, бірақ жәбірленушіге психологиялық зиян келтіруге, одан қылмыстық заң шеңберінен тыс кез-келген әрекетке қол жеткізуге тырысады. Яғни, мүліктік қауіп-қатерлерді білдіре отырып, адам басқа мақсаттарға ұмтылады және жиі қол жеткізеді.

Бұл психикалық зорлық-зомбылық психикалық зиян келтіру мақсатын көздейтін сталкинг ретінде адамның өміріне немесе денсаулығына қауіп төндіріп қана қоймай, сонымен қатар оның мүлкіне қауіп төндіре отырып, адамның психикасына жанама әсер етуі мүмкін деген қорытындыға келеді[79, 50 б.].

Шынында да, жеке әрекеттер-басқа адамның мүлкін жою немесе бүлдіру қауіпі бүгінде криминализацияланған. ҚР ҚК-нің 123, 194-баптарында қылмысты жасаудың осындай тәсілі тікелей көрсетіледі; ал мүлікті қасақана жою немесе бүлдіру фактілерінің өзі ҚР ҚК-нің 203-бабы бойынша жауаптылыққа әкеп соғады. Алайда, Болгар ғалымы Н. Филчев дұрыс атап өткендей, пайдакүнемдік қылмыс жасау кезінде көптеген басқа әдістер бар[80, 81 б.]. Егер сипатталған мүліктік қауіптер тек меншік қатынастарына ғана емес, сонымен бірге жеке адамның қауіпсіздігіне (оның психикалық денсаулығына) қол сұғатындығын ескерсек, бұл өте маңызды.

Басқаша айтқанда, бұл бөлімде отандық қылмыстық-құқықтық және криминологиялық ғылым үшін классикалық әлеуметтік бақылаудың әлеуметтік қауіпті ауытқулардың динамикасынан артта қалу проблемасын байқауға болады[81, 29 б.].

Бұл жерде қазақстандық заң шығарушы тарихқа қарап, кейбір шет мемлекеттердің тәжірибесіне назар аударып, отандық қылмыстық заңнаманы оның нақты қылмыстық қауіп-қатерлерге сәйкестігі үшін түзетуі керек деп санаймыз.

Сондай-ақ, іс жүзінде зорлау, адам ұрлау, жеке тұлға үшін маңызды ақпаратты тарату қауіпі, жеке адамға психикалық әсердің басқа түрлері сияқты, қоғамға үлкен қауіп төндіретініне қарамастан, көбінесе қылмыстық деп бағаланбайтындығын атап өткен жөн. Мұндай қауіп - қатерлер мүліктік қауіп-қатерлерге қарағанда әлдеқайда аз кездесетініне қарамастан, жеке тұлғаның құқықтарын қорғауды арттыру жағдайында олар да қылмыстық жазалануы керек сияқты.

3. Шантаж. Ол, А.М. Ивахненко дұрыс атап өткендей, психикалық зорлық-зомбылықтың бір түрі ретінде бірқатар қылмыстардың объективті жағына қосылған[82, 120 б.]. Осыған байланысты бопсалауды оның қылмыстық-құқықтық параметрлерін анықтау тұрғысынан мұқият бағалау маңызды.

Заңда сипатталған шантаждың әртүрлі көріністерін саралау мәселелерін жақшадан тыс қалдырып, біз бұл құбылысты қазіргі экономикалық жағдайдағы

функционалды тиімділігі тұрғысынан қарастырып, құқықтық реттеудің кемшіліктері туралы айтылған мәселені ескереміз.

Бұл жағдайда гринмейле[82, 97 б.] – Қазақстан үшін экономикалық саладағы жаңа қауіпті шантаж көрінісі туралы сөз болады.

Айта кету керек, шантаждың заңды шекараларын анықтау оның әлеуметтік құбылыс ретінде билік қатынастарын қамтамасыз ететін әлеуметтік коммуникация процестеріне енуімен қиындайды[83, 75 б.]. Қазіргі әлеуметтік-саяси және философиялық әдебиеттерде тіпті билік ұғымы "кросс және шексіз бопсалау" ретінде анықталған[84, 238 б.]. Д.Ю. Жданухин атап өткендей, билік басқа адамдардың шантажға негізделген мінез-құлқына әсер ету мүмкіндігі ретінде көбінесе ұйымдасқан және сыбайлас жемқорлық қылмысының негізін қалайды[85, 3 б.].

Қазіргі заманғы экономикалық (белоротничті) қылмыстың жоғары ұйымдасқан сипатын ескере отырып, бопсалаудың қылмыстық-құқықтық шекарасы туралы сұраққа жауап қылмыстық-құқықтық доктринада егжей-тегжейлі әзірленген іс-әрекеттерді криминализациялау өлшемдерінің жазықтығында жату керек[86, 47 б.].

Егер бұл немесе басқа әрекет жоғары әлеуметтік қауіп төндірсе, онда оны қылмыс деп тануға болады. Талданған шантаждың әлеуметтік қауіптілігі қандай?

Бұл сұраққа оңай жауап беру екіталай, өйткені қылмыстық-құқықтық доктринада "қоғамдық қауіп"[87, 252 б.] негізгі категориясын түсінуге байланысты проблемалар әлі де шешілген жоқ, сонымен қатар бопсалауға қатысты арнайы (қылмыстың нақты құрамына байланысты емес) зерттеулер жоқ[88, 45 б.]. Сондықтан, зерттеу тақырыбы аясында біз бұрын жұмыста көрсетілген ұстанымға жүгінеміз, оған сәйкес бопсалау мәжбүрлеу мен қауіп-қатерде көрсетілген қылмыс жасау әдісі (психикалық зорлық-зомбылықтың бір түрі) ретінде танылады[85, 46 б.].

Жоғарыда айтылғандарға сүйене отырып, гринмейлдің қоғамдық қауіптілігін кінәліге немесе үшінші тұлғаларға қатысты экономикалық маңызды әрекеттерді жасау мақсатында белгілі бір адамға немесе адамдар тобына қатысты психикалық мәжбүрлеумен байланысты Экономикалық қызмет бостандығына қауіп төндіру деп анықтауға болады.

Гринмейлдің қоғамдық қауіптілігіне осындай көзқараспен қарайтын болсақ, пайдакүнемдік және экономикалық қылмыстар үшін жауапкершілік туралы қолданыстағы қылмыстық-құқықтық нормалар (ҚР ҚК 194, 248-баптары) мұндай әрекеттерді қылмыстық деп тануға мүмкіндік бермейтіні анық.

Аға, - деп хабарлайды қатарына түбегейлі өлшемдерін оны қылмыстық сипаттан арылту керек жатқызуға белгісі таралу әрекеттер. Мамандардың айтуынша, корпоративтік бопсалау қазіргі уақытта кейбір өзгерістерді бастан кешірсе де, Қазақстандағы рейдерліктің ең оңтайлы әдістерінің бірі болып табылады.

О.В.Осипенко жүргізген гринмейлдің Қазақстанда таралуы туралы мәселені арнайы зерттеу әсерлі санды қамтиды-жыл сайын елде бақылау учаскелері мен дербес бизнестерді кемінде 50 000 сатып алу жүзеге асырылады[89, 7 б.].

Теорияда криминализацияның негізгі өлшемдерінің бірі әрекеттердің таралуының белгісі болуы керек делінген. Мамандардың айтуынша, корпоративтік бопсалау қазіргі уақытта кейбір өзгерістерді бастан кешірсе де, Қазақстандағы рейдерліктің ең оңтайлы әдістерінің бірі болып табылады.

Кейбір шетелдік зерттеушілер гринмейлді "корпоративті паракорлықпен" салыстыратыны таңқаларлық емес, өйткені агрессорға психологиялық әсерді тоқтату үшін ақы төленеді. Бұл ретте шетелдік ғалымдардың едәуір бөлігі (Gaughan, Hartnett, Wayne, Karmel) гринмейл бағаның өзгеруіне әсер ете отырып, акция ұстаушыларына тікелей теріс әсер етуі қауіпті деп есептейді[90, 1 б.]. Осылайша, ғалымдар гринмейлдің салдары психологиялық тұрғыдан ғана емес, сонымен бірге экономикалық тұрғыдан да сезілетінін айтады.

4. Ұзаққа созылған және жанасқан психикалық зорлық-зомбылық. Бұл, атап айтқанда, белгілі бір адамға (адамдар тобына) бір қылмыс жасаған кезде қолданылатын психикалық әсерді басқа қылмыс жасау тәсілімен (жағдаймен) тануға болатын жағдайларды түсіну керек, оның құрамының міндетті белгісі зорлық-зомбылық болып табылады. Бұл жағдайда біз қылмыстық заң үшін психикалық зорлық-зомбылықтың жаңа түрін анықтау туралы емес, қолданыстағы қылмыстық-құқықтық ережелер шеңберіндегі саралаудың кейбір мәселелері туралы айтылатынын ескеру керек. Саралаудың тиісті проблемаларын анықтау психикалық зорлық-зомбылықтың қылмыстық-құқықтық маңызы бар ерекше уақытша сипаттамаларын анықтауға мүмкіндік беретінін атап өткен жөн.

Сонымен, біз ұзартылған зорлық-зомбылықты жыныстық қылмыс жасау мысалында психикалық әсердің бір түрі ретінде көрсетеміз, оның басқа жағдайларда көріну мүмкіндігін жоққа шығармаймыз.

Өздеріңіз білетіндей, жыныстық бостандыққа және жеке адамның жыныстық тұтастығына қол сұғатын қылмыстардың дұрыс біліктілігіне әсер ететін ең маңызды жағдайлардың қатарына қылмыстың объективті жағының белгілері жатады. Әдебиетте барлық жыныстық қылмыстарды олардың зорлық-зомбылық пен зорлық-зомбылықсыз жыныстық қылмыстарға жасалуының объективті сипаттамаларына байланысты бөлуге мүмкіндік беретін тәсіл кеңінен қолданылғандығы кездейсоқтық емес[91, 325 б.].

Жалпы ереже бойынша, ҚР ҚК-нің 120, 121-баптарына сәйкес, егер мұндай әрекеттер жәбірленушіге (жәбірленушіге) немесе басқа адамдарға күш қолданып немесе оны қолданамын деп қорқыту арқылы не жәбірленушінің дәрменсіз күйін пайдалану арқылы, сол сияқты кісі өлтіру немесе оның денсаулығына ауыр зиян келтіру қатерімен не егер мұндай әрекеттер адамның жыныстық қатынас, еркек пен еркектің, әйел мен әйелдің актілерін немесе сексуалдық сипаттағы өзге де әрекеттерді жасауы зорлық-зомбылық 2-4 мақала.

Сот практикасының материалдарын талдау көбінесе жыныстық қылмыс жасау кезінде физикалық зорлық-зомбылықтан көрінетін қылмыскердің белсенділігі дұрыс қылмыстық-құқықтық бағалауды табады деген қорытынды жасауға мүмкіндік береді. Сонымен бірге, құқық қорғаушы кінәлі адам жасаған психикалық зорлық-зомбылық белгісін әрдайым біржақты қабылдай бермейді. Бұл ретте қылмыстық-құқықтық қорғаудың әртүрлі объектілеріне қол сұғу кезінде сот қылмыс жасау жағдайы мен жыныстық қылмыс жасау тәсілі ретінде күш қолдану қатері арасында объективті байланыстың болуын анықтауды талап ететін жағдайлар ерекше қиындық туғызады.

Мысалы, Н. ҚР ҚК 123-бабының 1-бөлігі бойынша сексуалдық сипаттағы іс-әрекеттерге мәжбүрлегені үшін сотталған үкімдердің бірінде адам тұрмайтын жерде болғанда, жәбірленуші Н. - мен жыныстық қатынасқа түсуден бас тартқаннан кейін, ол шалбарының белінен тапанша алып, шешінуге бұйрық бергені атап өтілген. Оның қолында муляж емес, нағыз қару екенін растау үшін Н.оны барлық жағынан көрсете бастады, тапаншадан клип алып тастады және жәбірленушіге клипте патрондардың болуын көрсетті. Содан кейін дүкенді тапаншаға салып, оны жәбірленушіге бағыттап, қауіп төндіріп, қайтадан шешінуді бұйырып, атқан.

Шерту естілді, бірақ атыс болған жоқ. Қорқыныштан ол бетін қолымен жауып, жылай бастады. Жәбірленуші қауіп-қатерді өмірі мен денсаулығы үшін шынымен қауіпті деп қабылдады және киімін шешіп алды. Содан кейін Н. мылтықты киім астындағы белбеуіне жасырды. Сондай-ақ іс материалдарынан Н. дәл осы жағдайда жәбірленушіге тиесілі сөмкеден ақша қаражатын жымқырғаны, оны ҚР ҚК 191-бабының 1-бөлігі бойынша тонау деп бағалаған.

Осы сот шешімін талдай отырып, ең алдымен, жасалған әрекетте сексуалдық сипаттағы іс-әрекетке мәжбүрлеу белгілерін тану туралы соттың қате тұжырымына тоқталу керек (ҚР ҚК 123-бабы). Заңның мәтінінен көрініп тұрғандай, қылмыстық маңызды мәжбүрлеу туралы жәбірленушінің жыныстық бостандығына қол сұғу қылмыстық-құқықтық қорғаудың басқа объектілеріне (Ар-намыс, қадір-қасиет, меншік қатынастары) әсер ету арқылы жүзеге асырылатын жағдайларда ғана айтуға болады. Бұл өнердің диспозициясындағы нұсқаудан туындайды. ҚР ҚК 123-і қылмыс жасау тәсілдеріне (бопсалау, мүлікті жою, бүлдіру немесе алып қою қатері, жәбірленушінің материалдық немесе өзге де тәуелділігін пайдалану).

Сот шешімінде, кінәлінің мінез-құлқының сипаттамасынан көрініп тұрғандай, психикалық зорлық-зомбылық арқылы жыныстық еркіндік, сондай-ақ жәбірленушінің өмірі мен денсаулығы зиян келтіру қаупіне ұшырады.

Абсолютті шындықты талап етпестен, біз жалпы теориялық постулаттар мен іс-әрекеттерді қылмыстық-құқықтық бағалау ережелерін негізге ала отырып, зерттеу мақсатында көрсетілген жағдайдың біліктілік алгоритмін модельдеуге мүмкіндік береміз. Н. жасаған әрекетін келесі модельдер түрінде ұсынуға болатын сияқты.

А) егер Н. - ның бастапқы қатерін жәбірленушінің жыныстық еркіндігін бұзуға бағытталған іс-әрекеттер ретінде қарастырсақ (оның шешілген әйел

түрінен жыныстық қозу (ләззат алу) алуға ұмтылысы), онда ҚР ҚК-нің 121-бабының диспозициясын тура түсіндіруге сәйкес оның іс-әрекеттерінде аяқталған зорлық-зомбылық жыныстық қылмысының құрамы бар. Бұл жағдайда жасалған әрекет ҚР ҚК 121-бабы 2-бөлігінің "б" тармағымен толық қамтылады.

Сонымен бірге, қылмыс жасау жағдайын қылмыстық-құқықтық бағалау мәселесі ерекше назар аударуға тұрарлық, оны қолдана отырып, кінәлі адам басқа құқық қорғау объектісіне қасақана қол сұғады. Жоғарыда келтірілген мысалдан, жәбірленушінің жыныстық бостандығына қол сұғу және қысқа уақыттан кейін оның мүлкін кейіннен ашық ұрлау жәбірленушінің өміріне қауіпті зорлық-зомбылық қолдану қаупінің болуымен сипатталатын бір жағдайда жүзеге асырылғандығы көрінеді.

Жәбірленушінің мүлкін ашық түрде алып қоюда көрсетілген Н.іс-әрекеттерін бұл жағдайда кінәлінің мақсатты бағытын өзгерту ережесі бойынша бағалау керек және оларды кенеттен пайда болған ниетпен жасалған жаңа қылмыс ретінде қарау керек.

Осыған байланысты, қылмыскердің мүлкін тәркілеу кезінде сөз сөйленбегендіктен, бірақ іс жүзінде бірнеше минут бұрын айтылған және іс жүзінде көрсетілген, жыныстық бостандыққа қол сұғу кезінде жасалған әрекетті тонау ретінде саралау қажеттілігі туралы сот тұжырымдарын дұрыс деп тану екіталай. Жәбірленушінің өміріне қауіпті күш қолдану қаупі. Құқық қолданушының мұндай қисыны басқа жағдайларда абсурдтық шешімдерге әкелуі мүмкін. Мысалы, қысқа уақыт ішінде бір жәбірленушімен бірнеше жыныстық қатынас жасаған кезде, адам зорлық-зомбылық қаупін бірінші жыныстық қатынас жасамас бұрын ғана білдірді. Бұл жағдайда қазіргі сот тәжірибесімен бағаланатын біртұтас жалғасатын қылмыс бір зорлық-зомбылық жыныстық қатынас ретінде анықталуы керек. Бұрын кінәлі қауіп тудырған жағдайда жәбірленушімен жыныстық қатынасқа түсудің қалған жағдайларының заңды мәні болмас еді. Осы тәсілді ұстана отырып, жәбірленушіге зорлық-зомбылық (зорлық-зомбылық қатерін) олардың алғашқысы ғана қолданған кезде оған бір-бірден кірген жабық үй-жайдағы жәбірленушімен жыныстық қатынасқа кезекпен кірген бірнеше адамның іс-әрекетін зорлау құрамы құрмас еді.

Н. іс-әрекетін бағалау істің барлық мән-жайларын ескере отырып берілуі тиіс. Жоғарыда келтірілген мысалда қауіп пен іс-әрекеттің жағдайы арасындағы объективті байланысқа назар аудару керек. Мұндай байланысты зорлық-зомбылық жасау қатерінің нақты жүзеге асырылу фактісі, жәбірленушінің осы қатерді субъективті қабылдауы, қылмыс жасаудың адам тұрмайтын орны, кінәліде қарудың болуы және оны қолдану мүмкіндігі, қатер мен мүлікті алып қою жөніндегі іс-қимылдар арасындағы болмашы уақыт аралығы, қалыптасқан жағдайға сүйене отырып, ұрлық жасауға кенет пайда болған ниет және т.б. куәландыруы мүмкін, осы мән-жайларды ескере отырып, жасалған әрекетті ҚР ҚК 192-бабы бойынша қарақшылық деп саралау Бұл жағдайда екі еселенуге жол бермеу принципі бұзылмайды деп санаймыз.

Осылайша, Н. жасаған әрекеті ҚР ҚК 121-бабы 2-бөлігінің "б" тармағы және ҚР ҚК 192-бабының тиісті бөлігі бойынша зорлық-зомбылық жыныстық және пайдакүнемдік қылмыстардың жиынтығы ретінде қылмыстық-құқықтық баға алуға тиіс болды.

Б) егер Н. ниеті бастапқыда зорлық-зомбылықпен жыныстық қатынас жасауға немесе жыныстық сипаттағы басқа да әрекеттерге бағытталған болса, онда бұл жағдайда қару қолдану қауіпін жәбірленушінің қарсылығын басу әдісі ретінде қарастырған жөн. Ол (қауіп) оның өмірі мен денсаулығына қауіп төндірді және сонымен бірге жәбірленушіде мұндай қатердің жүзеге асырылуынан қорқуға нақты негіздер болды.

Мұндай жағдайларда жасалған әрекет зорлық-зомбылық қылмысының объективті жағының бір бөлігінің орындалғанын айғақтайды, оны жасағаны үшін жауапкершілік ҚР ҚК 120-бабының 2-бөлігінің "б" - тармағында немесе ҚР ҚК 121-бабының 2-бөлігінің "б" - тармағында көзделген.

Бұдан әрі адамның қандай да бір жыныстық әрекеттер жасамағаны ҚР ҚК 120, 121-баптарының диспозицияларында көрсетілген әрекеттерді жасағаны үшін жауапкершілікті жоққа шығармайды. Сонымен бірге, бұл қылмыстың мотивациясы, қылмыстық заң ережелерінен көрініп тұрғандай және Жоғары Сот инстанциясымен расталған 280, әрекеттің саралануына әсер етпейді.

Сол уақытта несовершенство кінәлі жыныстық байланыста жәбірленушінің кезінде объективті мүмкіндігі, оны жасауға келтірілген жағдайды бағалаған жөн ерікті бас тарту күштеп жыныстық қылмыс. Бұл ретте, ҚР ҚК 26-бабының 2-бөлігімен анықталатын, қылмысты ақырына дейін жеткізуден өз еркімен бас тартқан адам, егер ол іс жүзінде жасаған әрекетте өзге қылмыс құрамы бар жағдайларды қоспағанда, қылмыстық жауаптылыққа жатпайтыны бекітілген, мұндай бас тартуды қылмыстық-құқықтық бағалау шарттары туралы есте сақтау маңызды. Н. жасаған әрекетін бағалау оның іс-әрекеттерінде ҚР ҚК 115-бабында көзделген қылмыс құрамының белгілері (қатер) бар деп пайымдауға негіз береді.

Алайда, қаралып отырған жағдайға қатысты әрекетте басқа қылмыс құрамының белгілері болмауы туралы ереже жәбірленушінің мүлкін Н. ашық түрде алып қою призмасы арқылы сыналады. Алдыңғы модельдегідей, кінәлінің мақсатты бағытының өзгеруін ескеру қажет. Сондықтан кінәлінің жыныстық қылмыс жасаған кезде өз қалауы бойынша қылмыстық мақсатқа (іс жүзінде қол сұғу объектісін айқындайтын) қол жеткізбеуі және осы қылмыс кезінде жасаған жәбірленушіге пайдакүнемдік (осы сөздің қылмыстық-құқықтық мағынасында) ықпал ету жағдайын басқа қылмыстың объективті жағын орындау кезінде пайдалануы қарақшылық ретінде саралауды талап етеді және ҚР ҚК 115-бабын тағу артық болады.

Бұл жағдайда Н. – ның басталған құрамдас қылмысты жалғастырудан өз еркімен бас тартуы және ол жасаған психологиялық қысым жағдайын басқа қылмыс жасау үшін пайдалану бірыңғай қылмыс-қарақшылық деп бағаланып, ҚР ҚК 192-бабы бойынша саралануға жатады.

Белгіленген оқиғаның біліктілік ерекшеліктеріне қатысты айтылған, адам басқа қылмыстық-құқықтық қорғау объектісіне қол сұғуды жүзеге асыру кезінде пайдаланатын зорлық-зомбылық жыныстық қылмыс жасау процесінде туындаған жағдай бірінші қылмысты жасау тәсілін өзектілендіре алатындығы және оның адамның кейінгі әрекеттерін, оның ішінде басқа объектіге қол сұғушылықпен байланысты әрекеттерді саралау үшін заңды мәнін көтере алатындығы туралы жалпы тұжырымға негіз береді. Мұндай жағдайларда кінәлінің іс-әрекетке және істің басқа да мән-жайларына субъективті көзқарасына назар аудару керек. Басқаша айтқанда, ұзаққа созылған психикалық зорлық-зомбылық мұқият және жан-жақты құқықтық бағалауды қажет етеді.

Әртүрлі әрекеттерді (заңды мағынада) жасау кезінде психикалық зорлық-зомбылықты егжей-тегжейлі талдау қажеттілігін көрсету ҚР ҚК 4-бабының ережелеріне қайшы келетін сияқты көрінуі мүмкін, оған сәйкес қылмыстық жауаптылыққа тек ҚР ҚК көзделген қылмыс құрамының белгілері бар әрекеттер ғана жатады. Алайда, қылмыстық жауапкершіліктің заңды негізі туралы қылмыстық-құқықтық ережелерді түсінудегі мұндай шамадан тыс формализмнен ескерту психикалық зорлық-зомбылықтың табиғатын және оның уақытша сипатын дұрыс түсіну ғана емес, сонымен бірге бір рет қолданылатын зорлық-зомбылық әртүрлі қылмыс құрамының белгісі ретінде бағаланатын қылмыстарды саралаудың бұрыннан қалыптасқан тәжірибесі болады.

Осылайша, ҚР ҚК-де ескерілмеген психикалық зорлық-зомбылық түрлеріне және ұзаққа созылған және ұштасқан психикалық зорлық-зомбылықты саралаудың проблемалық мәселелеріне қатысты айтылған пікірлер заңның әрпін және құқық қолдану практикасын жетілдіру қажеттілігі туралы мәселені қоюға мүмкіндік береді.

2.2 Қазақстандық қылмыстық заңнаманы сталкинг (аңду) үшін жауапкершілікті регламенттеу бөлігінде жетілдірудің негізгі бағыттары

Белгілі бір қажеттілікпен қоғамдық қатынастардың дамуы қылмыстық-құқықтық реттеу параметрлерінің өзгеруіне әкеледі, өйткені қылмыс әлеуметтік құбылыс. Осыған байланысты қылмыстық заңнаманың қылмысқа қарсы күрестің тиімді құралы болуы маңызды.

Алайда, мұндай қылмыстық заң тиімді деп танылуы мүмкін, ол типтік және ең қауіпті әрекеттерді мүмкіндігінше дәл сипаттап қана қоймайды, сонымен қатар жаңа қауіптерден қорғаудың толық жиынтығын қамтиды; ол болашаққа белгілі бір болжаммен дайындалған кезде. Сонда ғана ол жеке адамның, қоғамның және мемлекеттің қауіпсіздігіне жаңа қауіп-қатерлерге уақтылы жауап бере алады, азаматтарда қауіпсіздік сезімін қалыптастырады және заңдылық пен заңдылықты қамтамасыз етеді.

Алдыңғы зерттеу бөлімінде айтылғанды ескере отырып, соңғы онжылдықтағы қылмыстық-құқықтық саладағы белсенді заң шығармашылық белсенділігіне және ҚР ҚК –гі [61, 35 б.] көптеген өзгерістерді қабылдаудың

"жылдамдық режиміне" қарамастан, қазақстандық қылмыстық заң психикалық зорлық-зомбылықтан қорғаудың аса тиімді құралы болып табылатынын мойындау қиын. Осы жұмыс шеңберінен тыс қылмыстық-құқықтық реформалау проблемаларын талқылауды қалдыра отырып, біз зерттеудің осы бөліміндегі психикалық зорлық-зомбылықтың жаңа нысандары үшін жауапкершілікті регламенттеу бөлігінде қылмыстық құқықты жаңғыртуға қатысты мәселелерге (стокинг, мүліктің бүліну қаупі, гринмейл) негізгі назар аударамыз.

Сонымен бірге, психикалық зорлық-зомбылыққа қарсы қылмыстық-құқықтық құралдарды анықтау әлеуметтік даму процесіне байланысты екенін тағы бір рет атап өтеміз. Қазіргі қоғамға арналған барлық дерлік аналитикалық және болжамдық еңбектерде оның дамуының негізгі бағыты өндірістің индустриалды түрінен және оған негізделген қатынастардан ақпараттық қатынастарға сөзсіз және қайтымсыз ауысу екендігі туралы идея егжей-тегжейлі сипатталған. Сондықтан бұл ауысу адамдар арасындағы қарым-қатынастың барлық деңгейлерінде, соның ішінде зорлық-зомбылық формаларында, қылмыс жасау тәсілдерінде және т. б. көрінеді.

Сонымен, біз осы зерттеу барысында анықталған психикалық зорлық-зомбылықтың жаңа түрлерін реттеу тұрғысынан қылмыстық заңнаманы жетілдіру проблемаларына дәйекті түрде талдау жасаймыз.

1. Анду (сталкинг). Бұған дейін стокинг ХХІ ғасыр қоғамының өзекті мәселелерінің біріне айналғаны атап өтілді, осыған байланысты шетелдік мамандардың бұл проблемаға ерекше назар аударуы байқалды.

Көптеген шетелдік ғалымдардың пікірінше, ұлттық қылмыстық заңнамада интрузивті қудалау үшін жауапкершілік белгілеу жеке адамның қауіпсіздігіне кепілдікті арттыруға, оның құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз етуге, теріс әсерден (психологиялық қысымнан) қорғауға көмектеседі. Бұл мәселеге отандық қылмыстық-құқықтық доктринада және тұтастай алғанда (жекелеген әлсіз жақтарынан айырылмаса да) шетелдегі стокингпен күрес мәселелеріне қарапайым көңіл бөлу шетелдік тәжірибеге жүгінуді орынды етеді. В. Н. Додонов дұрыс атап өткендей. Қазіргі жағдайда қылмыстық-құқықтық жүйелерді салыстырмалы зерделеу қылмыстық заңнаманы белгілі бір біріздендіруді талап ететін жаһандану процестеріне байланысты аса маңызды мәнге ие болуда, бұл қылмысқа қарсы күрес саласындағы мемлекетаралық ынтымақтастықты жеңілдетуге мүмкіндік береді [92, 3 б.]. Оған И.Э. Звечаровский, қоғамдық қатынастарды қылмыстық-құқықтық реттеудің шетелдік тәжірибесі отандық заң ғылымы үшін қызықты екенін, Қазақстанның қылмыстық құқығы жаңғырту кезеңін бастан кешіре отырып, қылмыстық заңнаманы дамыту тұжырымдамасын іздеу сатысында тұратынын атап өтті [93, 32 б.]. Қылмыстық құқықтағы психикалық зорлық – зомбылыққа қарсы күрестің жалпы тұжырымдамасының жекелеген элементтері негізінен теориялық еңбектерде орналасқандығын және қылмыс жасаудың бұл әдісі тек құқық қолданушылардың жеке шешімдерінде көрсетілетінін ескере отырып, психикалық зорлық-зомбылық туралы мәселе заңда көрініс таппаған кезде,

сталкингпен күрес проблемасын әзірлеуді кірпіш жасау процесімен салыстыруға болады, ол кейіннен негіз элементтерінің бірі бола алады-психикалық зорлық-зомбылықтың қылмыстық-құқықтық теориясы. Осыған байланысты, жоғарыда айтылғандай, құқықтық компаративистика үлкен рөл атқара алады.

Сонымен қатар, кез-келген салыстырмалы-құқықтық зерттеу жүргізудегі белгілі қиындықтар туралы айту мүмкін емес. Ең алдымен, олар әртүрлі құқықтық отбасы елдеріндегі қылмыстық-құқықтық нұсқамаларды баяндаудағы терминологиялық және мәдени-тілдік ерекшеліктерге (айырмашылықтарға) қатысты. Сондықтан салыстырмалы зерттеу жүргізу кезінде механикалық қарыз алудан аулақ бола отырып, басқа елдердің заңдарының белгілі бір ережелерін аналитикалық түсіну маңызды. Ю. А. атап өткендей, құқықтық салыстырудың дәл мақсаты. Тихомиров ең қиын және маңызды, өйткені ол заңды нысандарды сыртқы, "визуалды" салыстыруға емес, мазмұнды құқықтық шешімдерге назар аударады[94, 39 б.].

Бельгия, Ұлыбритания, Германия, Испания, Нидерланды, Словения, Финляндия және басқа елдердің жетекші зерттеушілері "анықтамалардың дәйектілігі" мәселесіне назар аударады. ЕО Еуропалық комиссиясы үшін арнайы дайындалған стокинг үшін жауапкершілік мәселелерін салыстырмалы талдау бойынша ірі жұмыстардың бірінде қылмысты сипаттау үшін қолданылатын (немесе тікелей сталкингке қарсы заңнамада) ағылшын тіліндегі "сталкинг" терминінің аудармасы болып табылатын сөз немесе өрнек Еуропалық одақтың тек 8 елінің заңнамаларында қамтылған. Көбінесе шетелдік заңдар басқа терминдермен жұмыс істейді, әр түрлі дәрежеде стокингті сипаттайды (тұрақты қудалау, қорқыту, ізге түсу және т.б.).

Мысалы, 2007 жылы Германияның қылмыстық заңнамасына (ГФР ҚК-нің "жеке бас бостандығына қарсы қылмыстар" XVIII бөлімі) қудалауды сипаттайтын дербес құрам енгізілді:

§238. Аңду (Nachstellung).

(1) адамды жүйелі түрде аңдатын адам:

1. Оның кеңістіктік жақындығын іздейді,
2. Телекоммуникация құралдарын, басқа байланыс құралдарын немесе үшінші тарап арқылы онымен байланыс орнатуға тырысады,
3. Жеке деректерін теріс пайдалану, ол үшін тауарларға немесе қызметтерге тапсырыс береді немесе онымен байланыс орнату үшін үшінші тұлғаларды тартады,
4. Оған өзінің немесе оған жақын адамның өміріне, дене тұтастығына, денсаулығына немесе бостандығына зиян келтіру немесе
5. Ол басқа ұқсас әрекеттерді жасайды, бұл оның өмір сүру сапасын айтарлықтай бұзады, –
үш жылға дейін бас бостандығынан айыруға жазаланады.

Көптеген жағдайларда, стокингтің заңды шеңберіне қатысты бұл жағдай әртүрлі елдердегі обсессивті қудалау құбылысын дәл түсінбеуге байланысты. Мысалы, англо-саксондық құқықтық отбасы мемлекеттерінде (тарихи себептер

мен тілдік жақындыққа байланысты стокинг сөзі, әдетте, құқықтық актілердің мәтіндерінде қолданылады) стокинг әрекетінің доктриналық сипаттамасы жәбірленушінің реакциясын бағалауды қамтиды (оның тітіркенуі, қорқынышы, мазасыздығы, толқуы, күйзелісі және т.б.). Романо-германдық құқықтық жүйе елдерінің заңнамасында белгілі себептерге байланысты басты назар іс-әрекеттің сипаттамасына-қудалау мен оның белгілеріне аударылады.

О.В.Федорова атап өткендей, стокинг терминін әртүрлі түсіну, ең алдымен, жәбірленушіге қандай рөл берілетіндігімен, оның тәжірибесі, алаңдаушылығы мен қорқынышы қаншалықты маңызды екендігімен байланысты. Мысалы, егер кейбір анықтамаларда қозу, стресс сияқты ұғымдар қолданылса, басқаларында жәбірленушінің реакциясына сілтемелер болмайды[70, 167 б.].

Мұнда қылмыстық зиянды бағалауға деген мұндай тәсіл ("жәбірленушінің көзімен") тұтастай алғанда Қазақстанның қылмыстық-құқықтық ғылымы мен заң шығару дәстүріне тән емес екенін байқауға болмайды. Бұл жәбірленушінің қазақстандық қылмыстық және қылмыстық іс жүргізу құқығындағы рөлін бағаламаумен ғана емес, сонымен бірге тірі адамның белгілері теорияда көбінесе материалдық әлемнің жансыз затының (қылмыс объектісінің) сипаттамасымен анықталатындығымен түсіндіріледі.

Дегенмен, қазіргі заманғы сарапшылар мұндай көзқарастарды қайта қарау қажеттілігін көрсетеді. Р.Е.Токарчук атап өткендей, қылмыс құрамы туралы ілімде жәбірленушінің іс-әрекеттерге және олардың салдарына психикалық қатынасы ескерілмейді. Сонымен бірге, нақты адамдар зорлық-зомбылықтан зардап шегеді. Заңның әрпі деңгейінде олардың психикалық тәжірибелерінің фактісін ескермеу өте таңқаларлық[95, 94 б.]. Осыған байланысты автор жәбірленушінің психикалық қабылдауы мен пікірі – оның қауіп – қатерлерге субъективті қатынасы-іс-әрекет пен қылмыс құрамы арасындағы сәйкестікті анықтайтын белгілердің бірі, сондай-ақ қылмыс құрамын құрудың негіздерінің бірі болуы керек деп санайды. Ол жәбірленушінің қауіп-қатерді қабылдау дәрежесін ескеруді ұсынады (мұндай қауіп жағдайында психикалық мәжбүрлеу орын алды – әрекет аяқталды, бірақ егер оны қабылдау шындығы болмаса, онда әрекет аяқталды деп танылмайды, бірақ қылмысқа оқталу орын алады). Сонымен қатар, психикалық мәжбүрлеудің ауырлығы мен қауіптілік дәрежесін анықтаған кезде, деп жазады Р.Е. Токарчук, кінәлінің мінез-құлқының сипатына ғана емес, оның психикаға белгілі бір зиян мен нақты келтірілген зиян келтіруге бағытталғандығын, сонымен қатар жәбірленушінің қауіп-қатерін, оның тәжірибесін және т. б. тікелей қабылдауынан бастау керек[95, 97 б.]. Бұл тәсіл белгілі бір назар аударуға лайық сияқты.

Сонымен қатар, қабылданған қаулылардың мәтіні бойынша ҚР Жоғарғы соты осындай көзқарасты (саралауға қатысты, бірақ норма шығарушылыққа қатысты) соңғы жылдары ұстана бастады. Атап айтқанда, ол соттарға қылмыстық-құқықтық бағалау кезінде жәбірленушінің өзіне қатысты қолданылатын психикалық зорлық-зомбылықты қабылдауын ескеруді ұсынады.

Сталкингтің қоғамдық қауіптілігі туралы айтылғанды ескере отырып, сондай-ақ жеке тұлғаға теріс әсер ету саласындағы жаңа Қылмыстық трендтерді

ескере отырып және шетелдік тәжірибені назарға ала отырып, Қазақстанда стокингті криминализациялауды ұсынуға болады деп санаймыз[96, 17 б.]. Сонымен бірге, обсессивті қудалау үшін қылмыстық жауапкершілікті енгізу жәбірленушінің жасаған әрекетін қабылдауды ескеру туралы жалпы идеяның тартымдылығына қарамастан, қолданыстағы қылмыстық заңнамаға енгізілген идеяларды ескере отырып жүзеге асырылуы керек деп санаймыз. Осыған байланысты стокингтің криминализациясы германиялық және отандық қауіпке жақын кісі өлтіру немесе денсаулыққа зиян келтіру (ҚР ҚК 115-б.) сияқты нормативтік конструкцияны алуы мүмкін еді. Шынында да, дәл осы қылмыстың объективті жағы психикалық зорлық-зомбылықпен сипатталады[97, 120 б.].

Баяндалғанға байланысты қудалау (сталкинг) үшін жауапкершілік туралы қылмыстық-құқықтық норманың мынадай редакциясы ұсынылады.

... бап Сталкинг (анду)

Жәбірленушіге психикалық әсер етуден көрінетін, жүйелі түрде қорлау, бопсалау, агрессияны немесе өзге де әрекеттерді көрсету арқылы жасалатын және жәбірленушіге адамгершілік азап келтірген қудалау, -

бір жылдан екі жылға дейінгі кезең үшін айлық есептік көрсеткіштің бес жүзден бір мыңға дейінгі мөлшерінде немесе сотталған адамның жалақысы немесе өзге де табысы мөлшерінде айыппұл салуға, не бір жылға дейінгі мерзімге түзеу жұмыстарына, не сол мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады.

2. Дәл сол әрекеттер:

а) көпшілік алдында не байланыс құралдарын немесе ақпараттық-телекоммуникациялық желілерді, оның ішінде "Интернет" желісін пайдалана отырып;

б) саяси, идеологиялық, нәсілдік, ұлттық немесе діни өшпенділік немесе дұшпандық не белгілі бір әлеуметтік топқа қатысты өшпенділік немесе араздық себептері бойынша;

в) адамдар тобының алдын ала сөз байласуы бойынша;

г) қызмет бабын пайдалана отырып жасалса, -

екі жылдан төрт жылға дейінгі кезең үшін айлық есептік көрсеткіштің бір мыңнан екі мыңға дейінгі мөлшерінде немесе сотталған адамның жалақысы немесе өзге де табысы мөлшерінде айыппұл салуға, не екі жылға дейінгі мерзімге түзеу жұмыстарына, немесе үш жылға дейінгі мерзімге бас бостандығын шектеуге немесе сол мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады.

3. Осы баптың бірінші және екінші бөліктерінде көзделген, дәл сол әрекет:

а) кәмелетке толмаған адамға;

б) екі және одан да көп адамға қатысты жасалса, -

екі жүз қырық сағатқа дейінгі мерзімге қоғамдық жұмыстарға, немесе үш жылдан бес жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады.

ҚР ҚК 115-бабы бойынша істер бойынша қылмыстық қудалауды жеке айыптау санатына жатқызған жөн, бұл жәбірленушінің психикалық зорлық

көріністеріне психикалық көзқарасының ерекшеліктерін ескеруге және мұндай ықпал ету адамгершілік азап шеккен жағдайларда жеке адамды психикалық денсаулыққа заңсыз әсер етуден қылмыстық-құқықтық қорғауға кепілдік беруге мүмкіндік береді. Басқаша айтқанда, мұндай қылмыстық іс жүргізу тетігі "артық" қылмыстық қудалауды болдырмауға, сондай-ақ жәбірленушінің өзінің басқа адамдар тарапынан оған жағымсыз психикалық әсер ету фактілеріне қатынасын ескеруге, сонымен бірге дәлелдеу ауыртпалығын жеке айыптаушыға аударуға және татуласудың құқықтық мүмкіндігін жасауға мүмкіндік береді.

Жәбірленуші қылмыстық деп субъективті түрде қабылдаған әлеуметтік қолайлы мінез-құлықты қылмыстық қудалау әрекеттерінен ажыратуға мүмкіндік беретін критерийлер ретінде белгілі бір мақсат қоюға толы кінәлінің мінез-құлқының объективті сипаттамалары және жәбірленушінің өзінен кейінгі әрекеттер (қудалаудың қылмыстық емес құқықтық салдары) болуы мүмкін.

Алғашқылар қатарына (ҚР ҚК 115-бабының диспозициясында аталмаған өзге әрекеттер қатарынан), мысалы, жәбірленушінің атынан әлеуметтік желілерде жалған аккаунт құруды және оның атынан жағымсыз мазмұндағы хабарламаларды достық және/немесе іскерлік қатынастардағы басқа тұлғаларға таратуды жатқызуға болады.

Жәбірленушінің қудалаудан болған мінез-құлқының сипаттамаларына мыналарды жатқызуға болады деп ойлаймыз: жәбірленуші тұрғылықты жерін, жұмыс немесе оқу орнын ауыстыруға мәжбүр болады; дәрігерлерге жүгінеді, соның нәтижесінде оған психо-неврологиялық аурулар (невроздар, депрессия және т.б.) диагноз қойылады; құқық қорғау органдарына үнемі жүгінеді, өз балаларының, қарт ата-аналарының немесе оған жақын өзге адамдардың қауіпсіздігі үшін бірнеше рет алаңдаушылық білдіреді және т. б.).

Қылмыстық әрекетті - сталкингті (қылмыстық-құқықтық норманың ұсынылған редакциясында) қылмыстың аралас құрамдарынан (кісі өлтіру немесе денсаулыққа ауыр зиян келтіру қаупі немесе өзін-өзі өлтіруге жеткізу, өзін-өзі өлтіруге көндіру немесе өзін-өзі өлтіруге жәрдемдесу) ажырату олардың белгілері заңда сипатталғандай негізде жүргізілуі керек. Мысалы, қудалау кезінде қылмыстық әрекетті сипаттау ерекшеліктері (өнер. Әрекеттер мен қылмыс жасау тәсілдерінің көптігін (жүйелілігін) көрсетуді қоса алғанда, стокингті жәбірленушіні өмірден айыру немесе оған ауыр зиян келтіру қатерінен айтарлықтай ерекшелендіреді (ҚР ҚК 115-б.). Бұл ретте, осы қылмыстардың белгілерін сипаттаудағы бар айырмашылықтардан көрініп тұрғандай, адамды қудалау түріндегі психикалық зорлық-зомбылық, оның ішінде жәбірленушінің өлтіру немесе денсаулығына ауыр зиян келтіру қаупі түрінде көрінетін жекелеген жағдайларда жасалған әрекет қылмыстардың жиынтығын жоққа шығармайды.

Қудалауды шектеу (ҚР ҚК 115-бабы) және өзін-өзі өлтіруге дейін жеткізу (ҚР ҚК 105-бабы) туралы мәселеге келетін болсақ, бұл жағдайда келесі ережені ескерген жөн. Жәбірленушінің қауіп-қатері, қатыгездігі немесе адамдық қадір-қасиетін жүйелі түрде қорлау арқылы жасалған қудалау нәтижелері оның өзін-өзі өлтіруі немесе өзін-өзі өлтіруге оқталуы болған жағдайларда, кінәлінің

осындай зардаптарға тиісті субъективті көзқарасы болған кезде, жасалған әрекет ҚР ҚК 105-бабымен толық қамтылады.

Жәбірленуші өз – өзіне қол жұмсауға немесе өзін-өзі өлтіруге әрекет жасаған басқа қасақана әрекеттер (басқа психикалық әсер) жасалған жағдайда, бұл әрекет қылмыстық-құқықтық новелламен қамтылған. Егер бұл салдар туындамаса, басқа белгілер болған кезде адамға әртүрлі психикалық әсер ету қылмыс деп танылуы мүмкін және ұсынылған бап бойынша жауапкершілікке тартылуы мүмкін.

Стокингті криминализациялау идеясының қосымша негіздемесі осындай қылмыстық-құқықтық нормалардың алдын-алу функциясымен байланысты белгілі постулаттар болуы мүмкін.

"Әр түрлі қылмыстық-құқықтық нормалардың ақпараттық-профилактикалық әсерінің дамуы бірдей емес екенін мойындау керек", – деп жазды А.Э.Жалинский. Сонымен қатар, көптеген жағдайларда нормадан белгілі бір әрекетке тыйым салу ғана алынуы мүмкін. Кейде бұл жеткілікті, бірақ кейбір жағдайларда қылмыстық заңның ақпараттық-профилактикалық әсері күшейтуді қажет етеді. Пайдалану әрбір жеке жағдайда талқылануы тиіс мұндай интенсивтендірудің құралы қылмыстық заңға мінез-құлық қағидаттары не заң шығарушының белгілі бір мінез-құлыққа қатынасы көрсетілген нормаларды енгізу болуы мүмкін"[98, 649 б.].

Оларға жеке адамға психикалық зорлық-зомбылыққа тыйым салатын норманы жатқызуға болады. Алдын алу әлеуеті оны құру кезінде қылмыстық заңның нормасына "енгізілген". Алайда, егер жаңадан құрылған нормада оның профилактикалық қасиеті жүзеге асырылатын құралдар болмаса, бұл мінсіз болмайды. Бұл жағдайда оны көптеген басқа "өлі туылған" қылмыстық-құқықтық нормалар[99, 5 б.] сияқты тағдыр күтеді.

Сонымен қатар, сталкинг үшін жауапкершілік туралы баптың ұсынылған редакциясы құқық қолданушыны жеке адамның қауіпсіздігіне кепілдік беретін негізгі, конституциялық бекітілген идеяға бағыттайтынын көрсету керек. Шын мәнінде, қудалау үшін жауапкершілік туралы ұсынылып отырған қылмыстық-құқықтық норма қылмыстық-құқықтық жолмен адамның психикалық саулығын сыртқы қатерлерден жақсы қамтамасыз етуге мүмкіндік береді.

2. Мүліктік және өзге де қауіп түрлері. Қазіргі заманғы зерттеулердің нәтижелері Қазақстанда жасалатын барлық пайдакүнемдік-зорлық-зомбылықтың кемінде 16% - ы психикалық зорлық-зомбылық арқылы жүзеге асырылатындығын айғақтайды. Психологтардың пікірінше, мүліктік зиян келтіру қауіпі, кез-келген басқа қауіп сияқты, адамның психикасын бұзады. Сондықтан қауіп - қатер арқылы жасалған меншікке қарсы шабуылдардағы қылмыс объектілерінің бірі әрқашан психикалық тұтастық болып табылады[100, 24 б.].

Алайда, бұл жағдайды түсіну үшін арнайы қылмыстық-құқықтық және психологиялық зерттеулер қажет емес. Орыс заң ғылымының классиктерінің бірі Н.Д. Сергеевский XIX ғасырдың соңында былай деп жазды: "қауіп ... ол әрқашан оған ұшыраған адамға ерекше, кейде өте маңызды зиян келтіруі

мүмкін. Бұл зиян адамның психикалық белсенділігіне қорқыныш пен қорқыныш сезімін оятуға, содан кейін оны сол сезімдердің әсерінен өмір салтына қысуға немесе тіпті сақтық пен қауіпсіздік шараларын қабылдауға тура келеді". Қауіптің осындай мәніне байланысты, ол атап өткендей, "қылмыстық заңда оны *delictum sui generis* ретінде жазалауға толық негіз бар" [101, 115 б.].

Бұрын жұмыста көрсетілгендей, әртүрлі сипаттағы қауіптер бірқатар қылмыстық-құқықтық нормалардың ережелеріне енгізілген. Алайда, 1960 жылғы РСФСР Қылмыстық кодексінен айырмашылығы, мүлікті жою немесе бүлдіру қаупі (егер біз арнайы құрам туралы айтпасақ) Қылмыстық деп танылмайды (олар тәуелсіз қылмыс емес, бірақ қылмыс жасау тәсілі).

1960 ж. РСФСР Қылмыстық кодексінің 207 – бабында (10-тарау "қоғамдық қауіпсіздікке, қоғамдық тәртіпке және халықтың денсаулығына қарсы қылмыстар") қауіптің жалпы құрамы анықталғанын еске түсіру керек, егер оны жүзеге асырудан қорқуға негіз болса. Осылайша, Кеңес заң шығарушысы мұндай қауіпті бағалаудың бірнеше критерийлерінің болуын атап өтті және қылмыс жасау тәсілдерін нақты шектеді.

Н. Ф. Кузнецова жазғандай, одақтық республикалардың Қылмыстық кодексінде қауіп - қатер үшін қылмыстық жауапкершілік орнату азаматтардың қауіпсіздігін жақсартуға, сондай-ақ кісі өлтіру, ауыр дене жарақаттары мен өртеу сияқты ауыр қылмыстардың алдын алуға мүмкіндік береді. Басқаша айтқанда, Кеңес заң шығарушысы қауіп-қатер үшін жауапкершілік нормасының екі есе алдын-алу мәніне үлкен мән берді.

Сонымен бірге, жеке тұлғаның мүліктік құқықтарын қорғауға және оның психологиялық қауіпсіздігіне қатысты кеңестік республикалық қылмыстық заңнама сәтті болғанын атап өткен жөн. Мысалы, Грузия КСР Қылмыстық кодексінде және Тәжік КСР-де мүлікті кез-келген жалпы қауіпті тәсілмен (жарылыс, өрт, су басу және т.б.) жою қаупі үшін жауапкершілік белгіленді.

Одақтас республикалардың Қылмыстық кодекстерінде тиісті қылмыстық-құқықтық тыйымның (қауіптің) орналасуы да әртүрлі болды. Егер РСФСР ҚК-де бұл қылмыс Кодекстің құрылымындағы баптың орналасуына сүйене отырып, қоғамдық тәртіп пен қоғамдық қауіпсіздікке қол сұғса, онда УССР, ӨзбССР, ҚазССР, ГрузССР, АзССР-де қауіп жеке адамға қарсы қылмыстар қатарына жатқызылды.

Шамасы, бұл жағдай жеке құқықтардың үстемдігінің қазіргі жағдайында Украинаның заң шығарушылары (Украина Қылмыстық кодексінің 195-бабы), Қазақстан (Қазақстан Қылмыстық кодексінің 115-бабы), Грузия (Грузия Қылмыстық кодексінің 151-бабы), Беларусь (Беларусь Қылмыстық Кодексінің 186-бабы), Армения (Армения Қылмыстық кодексінің 137-бабы), Тәжікстан (Тәжікстан Қылмыстық кодексінің 134-бабы) және басқа елдер өздерінің Қылмыстық кодекстеріне басқалардың мүлкін жою немесе зақымдау қаупі үшін жауапкершілік туралы ережені сақтағанына немесе енгізгеніне әкелді [102]. Бұл ретте қазақстандық заң шығарушы жекелеген қылмыстық-құқықтық нормаларда ғана қылмыс жасау тәсілі ретінде мүліктік қатерді іріктеп көрсетумен шектелді.

Қазіргі жағдайда қауіп үшін жауапкершілік туралы жалпы қылмыстық-құқықтық норма қажет, оның ішінде психиканы мүліктік қауіп-қатерден қорғау проблемаларына ерекше назар аудару керек. Мұндай норма бірден бірнеше маңызды міндеттерді шешеді: адамның әртүрлі қауіп-қатерлерден жақсы психикалық қорғалуын қамтамасыз ету, меншік құқығына қол сұғылмаушылықты қамтамасыз ету және басқа да ауыр, зорлық-зомбылық пен пайдакүнемдік қылмыстардың алдын алу.

Мүліктік қауіп-қатердің әсерінен қалаған нәтижеге оңай қол жеткізуге болады. Л.В. Сердюктің жіктелуіне сәйкес мүліктің жойылу немесе бүліну қаупі белгілі қатарына жатады. Онда қылмыскердің нақты зиян келтіру ниеті айқын көрсетілген. Оның адам психикасына әсер ету механизмі ақпараттық түрде көрінеді және әрқашан адамның санасы мен еркіне теріс әсер етеді, ал кейбір жағдайларда тіпті психикалық белсенділіктің бұзылуына әкелуі мүмкін[103, 38 б.]. Сондықтан қауіптердің мұндай түрлері ҚР ҚК-де жалпы норма түрінде кеңестік баға алуы тиіс деп ойлаймыз.

Әдебиеттерде ауыр қылмыстар жасауға ықпал ететін қылмыстар шеңбері үнемі кеңейіп отыруы керек. Қылмыстық-құқықтық тыйымдарды құрудың мұндай тәсілі қылмыстық заңнаманы және оның әрбір нормасын неғұрлым дамыған және жұмысқа қабілетті етеді, қылмысқа қарсы қылмыстық-құқықтық күрестің тиімділігін, оның алдын алуды арттырады.

Мүліктік қауіп – қатерден келетін залал ең алдымен адамның психикасына келтірілетінін ескере отырып (кінәлінің мақсатты нұсқауы да осы ережеден тұрады), бөтеннің мүлкін жою немесе бүлдіру қаупі үшін жауапкершілік туралы жалпы норманы ҚР ҚК-нің VIII бөлімі - "жеке адамға қарсы қылмыстар" бөліміне орналастырған дұрыс.

Мұндай шешім, басқалармен қатар, қылмыскердің мінез-құлқының ерекшелігін көрсететін, тұтастай алғанда, криминологиялық постулаттарға сәйкес келеді, қауіп-қатер арқылы жасалған меншікке қарсы қылмыстар зорлық-зомбылық пен пайдакүнемдердің қатарына жатады. Бұл ретте қатер үшін жауапкершілік туралы қылмыстық-құқықтық новелла жасау адамның психикасына қол сұғудың өзге де қауіпті нысандарын ескеруге тиіс.

Баяндалғанға байланысты ҚР ҚК бабының мынадай редакциясы ұсынылады:

115 бап. Қорқыту

1. Бөтен адамның мүлкін жою, ұрлау немесе бүлдіру не мүліктік залал келтіруге әкеп соғуы мүмкін өзге де қоғамға қауіпті іс-әрекеттер жасаймын деп қорқыту, егер адамда осындай қатердің орындалуынан қорқуға негіздер болса, - бес жылға дейінгі мерзімге..

2. Жәбірленушіге немесе оның жақындарына қатысты адамды ұрлау, зорлау немесе сексуалдық сипаттағы өзге де күш қолдану әрекеттерін жасаймын деп қорқыту, -

бес жылға дейінгі мерзімге...

3. Осы баптың бірінші немесе екінші бөліктерінде көзделген, абайсызда ауыр зардаптардың туындауына әкеп соққан дәл осы әрекет, -

үш жылға дейінгі мерзімге...

3. Гринмейл (корпоративтік бопсалау). Экономикалық қызметті жүргізу үшін оңтайлы құқықтық жағдай жасау қажеттілігін бүгінде барлық заңгерлер мен экономистер мойындайды, осыған байланысты экономикалық саладағы адамның мінез-құлық әрекетінің заңдылықтары мен параметрлері арасындағы өте қиын байланыстарды дұрыс бағалау маңызды. Қылмыстық қуғын-сүргін қаражатын үнемдеудің объективті қажеттілігін түсіне отырып, мамандар экономикалық тиімді әрекеттерді криминализациялау саласында бірқатар маңызды факторларға назар аудару керек екенін айтады:

а) қолданыстағы заңнаманы тікелей бұзушылықтардың таралуы;

б) оның тиімділігінің, атап айтқанда, әртүрлі әлеуметтік топтардың мүдделеріне, әсіресе үстем жағдайға, мемлекеттік биліктің, ең алдымен құқық қорғау жүйесі мен соттың жағдайына тәуелділігі; азаматтық қоғамның әлсіздігі мен құрылмауы, сондай-ақ қазіргі кезеңде қалыптасқан қоғамдық сана мен мінез-құлық стереотиптері[104, 125 б.].

Қазіргі заманғы қазақстандық гринмейлді зерттеу нәтижелері көрсеткендей, корпоративтік бопсалауды жүзеге асыратын тұлғалар, әдетте, "құқықтық өріс" шеңберінде әрекет ете отырып, заңнаманы (әсіресе қылмыстық) тікелей бұзушылықтар жасамайды. Дегенмен, бұл олардың жеке және заңды тұлғалардың құқықтары мен заңды мүдделеріне, соның ішінде сыбайлас жемқорлық тетіктерін пайдалана отырып, елеулі зиян келтіруіне кедергі келтірмейді. Гринмейлер кейде жасайтын әлеуметтік қауіпті әрекеттер (соның ішінде немесе қылмыстық-құқықтық нормалардың қолданылуына жатады не мәжбүрлеп қудалағаны үшін жауаптылық туралы ұсынылып отырған қылмыстық-құқықтық нормамен қамтылуы мүмкін.

Экономистер нарықты институционалдық шектеулер жүйесі ретінде дамытудың негізгі міндеті (заң қандай) ресурстарға қол жетімділіктің қалай жүзеге асырылатындығын, шаруашылық объектілерінің қызметіне бақылау жасауды, олардың билік өкілдерімен және күштік (оның ішінде қылмыстық) құрылымдармен қандай қарым-қатынас жасайтындығын, қарым-қатынас желілері қалай құрылатынын қадағалау[105, 75 б.]. Осыған байланысты корпоративті бопсалауға қарсы күрестің құқықтық мүмкіндіктерін, оған қарсы қылмыстық-құқықтық құралдардың ерекшелігін бағалау маңызды.

Отандық қылмыстық-құқықтық және криминологиялық ғылымда, өкінішке орай, қазақстандық заң шығарушы жиі ұмытып кететін догма бар: жағымсыз құбылыстарға қарсы қылмыстық-құқықтық құралдарды басқа құқықтық құралдар тиімсіз болған жағдайда ғана пайдалануға (енгізуге) болады. Сіз сұрақ қоя аласыз: корпоративті бопсалауға қарсы қылмыстық-құқықтық тәсілдер жоқ па? Оған жауап беру үшін біз тағы да шетелдік тәжірибеге жүгінеміз. Әлемдік тәжірибе қылмыстық құқыққа тікелей қатысы жоқ корпоративтік бопсалауға қарсы күрестің жеткілікті тиімді тәсілін біледі. Бұл-фискалдық сипаттағы шаралар. Гринмейлердің негізгі міндеті, әдетте, акцияларды нарықтық бағадан жоғары бағамен сату болғандықтан, шетелдік тәжірибеде акциялардың осы түріне арнайы салық режимі қолданылады. Мәселен, мысалы, американдық

заңдарда мұндай операция бойынша пайданың 80% - ын салықтық алу қарастырылған. Осындай талаптар американдық салық заңнамасына гринмейлмен күресу үшін арнайы енгізілген[106]. Осыған байланысты американдық заң шығарушы Нобель сыйлығының лауреаты Г.С. Беккердің "қылмыстық" мінез-құлықтың экономикалық пайдасы туралы идеясын басшылыққа ала отырып, экономикалық арам мінез-құлықпен күресу үшін таза экономикалық тәсілді қолданды. Тәжірибе өкілдері атап өткендей: "гринмейлді мүлдем экономикалық тұрғыдан мағынасыз ету жақсы. Содан кейін олар сотқа жүгінеді-олар сирек кездеседі"[106]. Гринмейлмен күресу үшін экономикалық құралдарды пайдалану, шетелдік тәжірибе көрсеткендей, нақты нәтижелерге қол жеткізуге мүмкіндік берді. Сонымен қатар, бұл нәтижелер құқық қорғау жүйесінің қаншалықты тиімді жұмыс істейтініне және қылмысқа қарсы күрестің қаржыландырылуына байланысты емес. Заңға экономикалық көзқарас идеясының алғашқы бастаушыларының бірі Г. С. Беккер бұл тәсіл "моральдық құлдырау, психологиялық теңгерімсіздік немесе туа біткен бейімділік сияқты арнайы түсіндірулерден бас тартуға және қарапайым экономикалық таңдауды талдау аясын кеңейтуге мүмкіндік береді"деп атап өтті"[107, 45 б.]. Бұл пайымдаулар отандық криминологиялық дәстүрге тән емес қылмыспен күрес мәселелерінде шамадан тыс полярлықты байқаса да, гринмейлмен күресудің осындай экономикалық әдісі бұл құбылысты жояды және қылмыстық құқықтың ресурсын үнемдейді.

Әрине, қазақстандық жағдайда корпоративтік бопсалау проблемасын кейбір салық шараларымен шешу екіталай. Мұнда қоғамдық қатынастарды реттеудің азаматтық-құқықтық тетігін баптау және түзету (адалдық критерийлерін әзірлеу, құқықты теріс пайдалану туралы ҚР АҚ 10-бабын қолдану және т. б.), сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрестің құқықтық құралдарын жетілдіру (лауазымды адамдар үшін негізсіз баю үшін жауапкершілікті енгізу) және т. б. талап етіледі.

Сонымен бірге, гринмейлерлердің психикалық зиян келтіретін, қолданыстағы қылмыстық-құқықтық ұйғарымдардың әрекетіне жатпайтын өзге де іс-әрекеттер жасауы стокингті криминализациялау және/немесе бөтеннің мүлкін жою немесе бүлдіру қаупі бөлігінде ұсынылған шешімдермен толық қамтылуы мүмкін екенін тағы да атап өткім келеді.

Экономикалық қылмыс пайдакүнемдік-зорлық-зомбылыққа және жай зорлық-зомбылыққа айналған жағдайларда, Ю.М. Антонян[10, 117 б.] ерекше назар аударады, оның қылмыстық-құқықтық бағасы қолданыстағы заңнамамен толық қамтылған. Осы мақсаттар үшін қылмыстық кодексте әр түрлі ауырлықтағы адам өлтіру және адам денсаулығына зиян келтіру, тонау, бопсалау, қарақшылық және т. б. үшін жауапкершілік туралы ережелер бар.

Жоғарыда айтылғандардың негізінде, әлемдік тәжірибе оған қарсы басқа да құқықтық құралдармен күресу мүмкіндігін (және ең бастысы тиімділігін) айғақтайтын жағдайларда корпоративтік бопсалау үшін Қазақстанда қылмыстық жауапкершілікті енгізу орынсыз деп қорытынды жасауға болады. Сонымен қатар, ғылыми ойдың дамуының қазіргі кезеңінде ғалымдардың

психикалық зорлық-зомбылықтың осы түрі туралы көзқарастарының палитрасын ескере отырып, қылмыстық заңның мәтінінде гринмейл (қылмыс) ұғымын барабар (ауызша) бекіту міндеті әлі қол жетімді емес сияқты.

Осылайша, психикалық зорлық-зомбылықтың аталған түрлерін регламенттеу бөлігінде қазақстандық қылмыстық заңнаманы жетілдіру тек күштеп аңду (сталкинг) және мүліктік және жеке сипаттағы қауіп-қатер үшін қылмыстық жауапкершілікті белгілеу арқылы ғана мүмкін болады.

Қорытынды

Қылмыстық құқықтағы психикалық зорлық-зомбылық құбылысын зерттеу мынадай негізгі тұжырымдары мен ұсыныстарын тұжырымдауға мүмкіндік берді.

Қолданыстағы қылмыстық заңнаманың ережелерін талдау нәтижесінде мыналар анықталды:

1) қылмыстық жазаланатын психикалық зорлық-зомбылықтың жалпы белгілерінің қатарына мыналарды жатқызған жөн:

- психикалық зорлық-зомбылық сыртқы ортада көрінеді;
- ол адам мінез-құлқының нақты саналы актілерінде көрінеді, қасақана жүзеге асырылады;
- белгілі бір нысандарда көрінеді (қорлау, қорқыту, бопсалау), жәбірленушіге ақпараттық әсер етеді, тікелей (жәбірленушіге бағытталған) және жанама (оның жақындарына қарсы, болашаққа бағытталған мүлік және т. б. сипатқа ие болуы мүмкін);
- нақты адресаты бар;
- белгілі бір мақсаттарды көздейді (физикалық, материалдық зиян немесе моральдық зиян келтіру, ерік бостандығын шектеу);
- қылмыс жасау тәсілі ретінде әрекет етеді немесе қылмыс жағдайын сипаттайды;
- невротикалық және/немесе психотикалық жағдайлар түрінде салдары болуы мүмкін.

2) қылмыстық-құқықтық шеңберде зерделенетін сталкинг феномені жан-жақты, қабылдау қиын және қылмыс құрамының қандай да бір белгісіне оңай жатқызыла алмайды. Сондықтан қылмыстық құқықтағы психикалық зорлық-зомбылық оның сыртқы белгілеріне байланысты, оның көрінуінің нақты жағдайларына байланысты қылмыс жасау тәсілі бола алады, сонымен қатар жасалған әрекеттің жағдайын сипаттай алады. Оның жиынтығында екеуі де әрекетті орындау тәсілін құрайды.

3) сталкингті қылмыс жасау жағдайының сипаттамасы ретінде түсіндіру оны іс-әрекет түрінде де, әрекетсіздік түрінде де білдіруге мүмкіндік береді (мысалы, адам кәмелетке толмаған баланы тәрбиелеу жөніндегі міндеттерді орындамаған кезде). Егер психикалық зорлық-зомбылық қылмыс жасаудың тәсілі болса, онда негізінен кінәлінің белсенді әрекеттері туралы айту әділетті. Бұл жағдайда қылмыстық психикалық әсер белгілі бір психоэмоционалды мазмұнмен сипатталатын заңсыз және әлеуметтік қауіпті мінез-құлықтан тыс көрінуі керек.

4) қылмыстық жазаланатын сталкинг – бұл тікелей ниетпен жасалатын және психикалық, физикалық немесе материалдық зиян (нұқсан) келтіретін, өз еркінен тыс немесе оған қарсы басқа адамның (немесе адамдар тобының) психикасына құқыққа қарсы қоғамға қауіпті әсер ету (іс-әрекетті орындау тәсілі).

5) қазіргі жағдайда зорлық-зомбылық неғұрлым күрделі формаларға ие болады. Дәстүрлі физикалық зорлық-зомбылық психикалық компонентпен айтарлықтай толықтырылған. Сонымен, соңғы онжылдықта жалғасып келе жатқан физикалық зорлық-зомбылықтың тіркелген көрсеткіштерінің төмендеуі психикалық зорлық-зомбылықты қолдану арқылы орындалатын қылмыстық әрекеттер санының салыстырмалы түрде өсуі, сондай-ақ қылмыстық-құқықтық шеңберде қамтылмаған жаңа әлеуметтік қауіпті көріністердің пайда болуы аясында болды. Олардың ішінде салыстырмалы түрде таралуы: обсессивті қудалау(стокинг), мүліктік және жеке қауіптер, корпоративті бопсалау, ұзаққа созылған психикалық зорлық-зомбылық және т. б.

б) психикалық зиян әртүрлі қылмыстардағы психикалық ықпал ету нәтижесі ретінде іс-әрекеттің сипаттамасы (әрекет ету тәсілі) бола алады немесе психикалық зорлық-зомбылықтың салдары түрінде көрінуі мүмкін. Сонымен қатар, ол қылмыстық-құқықтық норманың диспозициясында оған немесе оны келтіру мүмкіндігіне тікелей көрсетілген кезде ғана тәуелсіз қылмыстық-құқықтық маңызға ие болады. Бұл психикалық зиян келтіру заңда қылмыс жасау тәсілі ретінде (мысалы, ҚР ҚК 194-бабында), салдары ретінде сипатталғанын білдіреді (мысалы, ҚР ҚК 110-бабында). Сонымен қатар, психикалық зиян жазаны ауырлататын жағдайдың рөлін атқаруы мүмкін. Мәселен, ҚР ҚК-нің 54-бабында жазаны ауырлататын мән-жайлардың бірі ретінде аса қатыгездікпен, садизммен, қорлаумен, сондай-ақ жәбірленуші үшін азаптаумен қылмыс жасау көрсетіледі. Психикалық әсер ету нәтижесінде қылмыс жасау, өз кезегінде, жазаны жеңілдетеді (ҚР ҚК 53-бабы 1-бөлігінің "е" тармағы).

1) жоғары әлеуметтік қауіптілікпен сипатталатын сталкинг жағдайларының салыстырмалы түрде таралуы, ең алдымен, қазіргі әлемдегі сталкингтің криминализациясының факторларының бірі болып табылатын адамға психикалық зиян келтіру түріндегі жағымсыз салдарларда көрінеді.

Зорлық-зомбылыққа қарсы күрестің шетелдік тәжірибесін және қылмыстық-құқықтық саладағы құқық шығармашылықтың отандық ерекшелігін ескере отырып, жеке адамды психикалық зорлық-зомбылықтан қорғаудың құқықтық кепілдіктерін арттыру мақсатында ҚР ҚК-не қудалау (сталкинг) үшін жауапкершілік туралы қылмыстық-құқықтық норманы енгізу ұсынылады.

2) стокинг үшін қылмыстық қудалауды жеке айыптау істерінің санатына жатқызған жөн, бұл жәбірленушінің психикалық зорлық-зомбылықты психикалық қабылдау ерекшеліктерін ескеруге және мұндай ықпал ету адамгершілік азап шеккен жағдайларда жеке адамды оның психикалық денсаулығына құқыққа сыйымсыз ықпал ету нысандарынан қылмыстық-құқықтық қорғалуына кепілдік беруге мүмкіндік береді. Мұндай қылмыстық іс жүргізу тетігі артық қылмыстық қудалауды болдырмауға, сондай-ақ жәбірленушінің өзіне басқа адамдар тарапынан оған жағымсыз психикалық әсер ету фактілеріне қатынасын ескеруге мүмкіндік береді деп санаймыз.

3) қазіргі жағдайларда мүліктік және жеке қауіп-қатерлер жәбірленушіге теріс психикалық әсер етудің салыстырмалы түрде кең таралған тәсілі болып табылатыны (мүлікті жою немесе бүлдіру қаупі неғұрлым кең таралған) анықталды. Жеке тұлғаның психикалық қол сұғылмаушылығын қамтамасыз ету мақсатында тарихи тәжірибе мен шетелдік тәжірибені ескере отырып, жалпы қылмыстық-құқықтық норма түрінде қауіп үшін жауапкершілікті белгілеу қажеттілігі теориялық тұрғыдан негізделген.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1 «Жаңа жағдайдағы Қазақстан: іс-қимыл кезеңі»: Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың Қазақстан халқына Жолдауы. 2020 жылғы 1 қыркүйек. // <https://www.kasym-zhomart-tokaevtyyn-kazakstan-halkyna-zholdauy-2020-zhylgy-1-kyrkuiek>

2 Классен А.Н., Анохин А.Ю. Физическое и психическое насилие в уголовном праве: Учеб. Пособие. – Челябинск: Издательство ООО «Полиграф-Мастер», 2006.

3 Поднебесный А.Н. Поднебесный А.Н. Психическое насилие как вид преступного насилия // XI Нижегородская сессия молодых ученых. Гуманитарные науки: тезисы докладов. – Н. Новгород: Изд. Гладкова О.В., 2007.

4 Панов Н.И., Щур Б.В. Об изучении способа совершения преступления в науках криминального цикла: междисциплинарный подход // Криминалист первопечатный. – 2013. – №6.

5 Шарапов Р.Д. Физическое насилие в уголовном праве. – СПб.: Изд-во «Юридический центр Пресс», 2001.

6 Сердюк Л.В. Насилие: криминологическое и уголовно-правовое исследование. / Под ред. Заслуженного деятеля науки РФ, докт. юрид. наук, профессора С.П. Щербы. – М.: ООО Издательство «Юрлитинформ», 2002.

7 Веселов Е.Г. Физическое или психическое принуждение как обстоятельство, исключающее преступность деяния. Дис. ... канд. юрид. наук. – Краснодар, 2002.

8 Полупан Г.Ю. Уголовная ответственность за создание опасности. Дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2013.

9 Стельмах Т.А. Уголовно-правовая и криминологическая характеристика способа совершения убийства. Дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2012.

10 Векленко В.В., Бархатова Е.Н. Психическое насилие как средство совершения преступлений: проблемы квалификации // Современное право. – 2013. – №7.

11 Галкин Д.В. Жестокое обращение: проблемы толкования и доказывания // Lex Russica. – 2016. – №4.

12 Громов В.Г. Некоторые вопросы насилия над личностью // Уголовно-правовая охрана личности и ее оптимизация: Научно-практическая конференция, посвященная памяти профессора А.Н. Красикова, Мин-во образования Российской Федерации. Саратов. госуд. академия права, 20 - 21 марта 2003 г. / Под ред. Б.Т. Разгильдиева. - Саратов: Изд-во Саратов. госуд. академии права, 2003.

13 Рарог А.И. Настольная книга судьи по квалификации преступлений: практ. пособие. – М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2006.

14 Зарипов В.Г. Физическое и психическое принуждение в уголовном праве: понятие, виды, ответственность. Дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2007.

- 15 Фаргиев И.А. Учение о потерпевшем в уголовно праве России. Дис. ... д-ра юрид. наук. – М., 2005.
- 16 Шарапов Р. Психический вред в уголовном праве // Уголовное право. – 2004. – № 2.
- 17 Воробьев С.В. Эволюция института компенсации морального вреда в российском праве (теоретико-правовое исследование). Дис. ... д-ра юрид. наук. – М., 2014.
- 18 Гребенкин Ф.Б. Уголовно-правовое значение психического насилия в преступлениях против собственности: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2004.
- 19 Краткий психологический словарь. – Электронный доступ: http://shp.by.ru/psy/lit/psy_enc/
- 20 Громов В.Г., Гамаюнова Е.А. Некоторые виды классификации насилия // Общество; Культура; Преступность: Межвузовский сборник научных трудов. Вып. 5. - Саратов: Изд-во Саратов. ун-а, 2003.
- 21 Коновалова А.Б. Террористический акт в форме угрозы и заведомо ложное сообщение об акте терроризма как проявления информационного терроризирования. Дис. ... канд. юрид. наук. – Киров, 2008.
- 22 Шарапов Р.Д. Физическое насилие в уголовном праве. – СПб.: Изд-во «Юридический центр Пресс», 2001. – С. 120-127.
- 23 Шейнов В.П. Психология обмана и мошенничества. – М.: Издательство «АСТ», Мн.: Харвест, 2001.
- 24 Майсак Н.В. Личностные особенности младшего подростка с девиантным поведением: Дис. ... канд. психол. наук. – М., 2002.
- 27 Mullen, P. E., Pathe, M., Purcell, R., & Stuart, G. Study of Stalkers // American Journal of Psychiatry, 1999, no. 156(8).
- 28 Барышева К.А. Преследование как новый вид уголовно-наказуемого деяния / К.А. Барышева // Пробелы в российском законодательстве. - 2016. - № 8.
- 29 Гишинский Я. И. «Преступления ненависти»: история, теория, реальность // Современные тенденции мировой криминологии. - 2012. - № 3.
- 30 Мюллен П. Организация помощи сталкерам // Обзор современной психиатрии. 2003.- № 18.
- 31 Сталкинг // Юридическая психология и не только... : сайт. URL: <http://yurpsy.com/files/ucheb/enc/s7.htm>
- 32 California Penal Code 646.9 (West, 1990; suppl. 1994).
- 33 Скотт Дж. Гендер: полезная категория исторического анализа // Введение в гендерные исследования. Ч. II: Хрестоматия. Под ред. С.В.Жеребкина. Харьков, СПб, 2001.
- 34 Meloy J.R. The psychology of stalking. San Diego. California. Academy press. 1998.
- 35 О судебной практике по делам о хулиганстве// Нормативное Постановление Верховного Суда Республики Казахстан от 12 января 2009 года №3 <http://adilet.zan.kz/rus/docs/P09000003S>

36 Мальцев В.В. Оценка следователем общественной опасности посягательства: учеб. пособие / В.В. Мальцев. - Волгоград: Изд-во ВСИШ МВД СССР, 1986.

37 M. J. Breiding et al., Prevalence and Characteristics of Sexual Violence, Stalking, and Intimate Partner Violence Victimization - National Intimate Partner and Sexual Violence Survey, United States, 2011, Centers for Disease Control and Prevention Morbidity and Mortality Weekly Report, Vol. 63, No. 8 (2014)

38 European Union Agency for Fundamental Rights Violence against women: an EU-wide survey Survey methodology, sample and field-work Technical report, 2013.

39 Collins P.I., The Psychiatric Aspects of Stalking in J. Cornish, K.Murray, P.I. Collins, eds., The Criminal Lawyers' Guide to the Law of Criminal Harassment and Stalking. Aurora, Ontario: CanadaLawBook, 1999.

40 <http://yourlaws.ca/criminal-code-canada/264-criminal-harassment>

41 Code of Laws of the United States of America, Title 18 § 2261A, 18 U.S.C. § 2261A(2)(B), 18 U.S.C. § 2261A(2)(A).
<https://www.law.cornell.edu/uscode/text/18/2261A>

42 Storm L. M. Criminal Law by Sform. Lulu Publishing Service. 2015.

43 Голонка А. Упорное преследование как новый тип запрещенного деяния // Уголовное право и современность. Сборник статей. Вып. 4. Том 2. М.: Национальный исследовательский университет «Высшая школа экономики»: Издательство «Юрист», 2012. С. 4659.

44 DziennikUstaw№ 72, poz. 381

45 Байков, В.Д. Англо-русский русско-английский словарь: 45 000 слов и словосочетаний // В.Д. Байков. М. - 2013.

46 Уголовный кодекс штата Калифорнии, США 1872 г. ст. 646.9 (электронный ресурс):
https://leginfo.ca.gov/faces/codes_displayText.xhtml?lawCode=PEN&heading2=TITLE%20OF%20THE%20ACT.

47 Уголовный кодекс Республики Польша 1997 г. ст. 190а (электронный ресурс):
<http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19970880553/U/D19970553Lj.pdf>. (дата доступа 11.03.2020 г.)

48 Уголовный кодекс штата Квинсленда, Австралия 1899 г. ст. 359В (электронный ресурс): <https://www.legislation.qld.gov.au/view/pdf/2019-05-07/act-1899-009>. (дата доступа 10.03.2020 г.)

49 Уголовный кодекс Германии 1899 г. ст. 238 (электронный ресурс): http://www.gesetze-im-internet.de/englisch_stgb/englisch_stgb.html#p2181. (дата доступа 10.03.2020 г.)

50 Конвенция Совета Европы о предотвращении и борьбе с насилием в отношении женщин и домашним насилием от 11 мая 2011 г. ст. 34 (электронный ресурс): <https://www.coe.int/en/web/istanbul-convention/text-of-the-convention>. (дата доступа 10.03.2020 г.)

51 Van der Aa S. (2010). Stalking in the Netherlands: Nature and prevalence of the problem and the effectiveness of anti-stalking measures. Apeldoorn/Antwerpen/Portland: Maklu

52 Van der Aa S. (2014). Stalking as a form of (domestic) violence against women: two of a kind?. Italian Journal of Criminology, 6(3).

53 Sheridan L., & Lyndon A. E. (2012). The influence of prior relationship, gender, and fear on the consequences of stalking victimization. Sex Roles, 66(5-6), 340–350

54 Nijdam-Jones A., Rosenfeld B., Gerbrandij J., Quick E., & Galietta M. (2018). Psychopathology of Stalking Offenders: Examining the Clinical, Demographic, and Stalking Characteristics of a Community-Based Sample. Criminal Justice and Behavior, 45(5).

55 Meloy J. R. (1998). The psychology of stalking. In The psychology of stalking (pp. 1–23).

56 McEwan T. E., MacKenzie R. D., & McCarthy J. (2014). The problem behavior program: Threat assessment and management in a community forensic mental health context

57 Siepelmeyer O., Gladow J., Hille H., Jankowski M. & Ortiz-Müller W. (2017). 13 Die Beratung von Stalkingbetroffenen bei Stop-Stalking. Stalking-das Praxishandbuch: Opferhilfe, Täterintervention, Strafverfolgung

58 Бабаев М.М., Пудовочкин Ю.Е. Провокативная роль уголовного закона // Общественные науки и современность. – 2013. – №4.

59 Ключенко Л.Н. Преследование (стокинг) как вид психического насилия // Библиотека криминалиста. – 2015. – №4.

60 Сапранкова Т.Ю. К вопросу о совершенствовании направлений уголовно-правовой охраны неприкосновенности частной жизни // Пробелы в российском законодательстве. – 2018. – №3.

61 Бабаев М.М., Пудовочкин Ю.Е. Изменения российского уголовного закона и их уголовно-политическая оценка // Государство и право. – 2012. – №8.

62 <https://mk-kz.kz/articles/2017/08/09/v-obikhod-sovremennogo-cheloveka-voshel-novyy-termin-kharassment.html>.

63 Кристи Н. Удобное количество преступлений. – СПб.: Алетейя, 2006.

64 Названы самые часто совершаемые в Казахстане уголовные правонарушения// <https://www.zakon.kz/4954057-nazvany-samye-chasto-sovershaemye-v.html> /дата обращения: 30.05.2021 г./

65 Теоретические основы исследования и анализа латентной преступности / под ред. С.М. Иншакова – М.: ЮНИТИ-ДАНА: Закон и право, 2011.

66 О проблемах современной уголовной статистики – См., подробнее: Бабаев М.М., Пудовочкин Ю.Е. Проблемы российской уголовной политики. – М.: Проспект, 2014.

67 Гиреев Ш.Т. Уголовно-правовая и криминологическая характеристика корыстных убийств. Дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2013.

68 Лунеев В.В. Преступность XX века: мировые, региональные и российские тенденции. – М.: Волтерс Клувер, 2005. – С. 400.

69 Шадрина Л.В. Уголовно-правовая и криминологическая характеристика угрозы убийством или причинением тяжкого вреда здоровью. – М.: Юрлитинформ, 2013.

70 Федорова О.В. Уголовная ответственность за преследование (stalking) // Актуальные проблемы уголовного права и криминологии: Сборник научных трудов кафедры уголовного права. Вып. 4 / под ред. А.В. Бриллиантова. – М.: РАП, 2014.

71 Рахманова Е.Н. Права человека. Преступность. Глобализация. Опыт комплексного криминологического исследования: Монография. – М.: Российская академия правосудия, 2009.

72 Tjaden P., Thoennes N. Stalking in America: Findings From the National Violence Against Women Survey. – Washington, D.C. Department of Justice, National Institute of Justice, 1998: URL: <https://www.ncjrs.gov/pdffiles/169592.pdf>

73 Black M.C., Basile K.C., Breiding M.J. et al. The National Intimate Partner and Sexual Violence Survey: 2010 Summary Report. – Atlanta, GA: National Centre for Injury Prevention and Control, Centers for Disease Control and Prevention, 2011: URL: http://www.cdc.gov/violenceprevention/pdf/nisvs_executive_summary-a.pdf

74 Клоченко Л.Н. Преследование (стокинг) как вид психического насилия // Библиотека криминалиста. – 2015. – №4.

75 Решетников А.Ю. Неоконченное преступление: лекция. – М.: Академия Генеральной прокуратуры РФ, 2013.

76 Иванов В.Д. Предупреждение замышляемых преступлений (Учебное пособие). – Караганда: НИ и РИО Карагандинской ВШ МВД СССР, 1989.

77 Варчук Т.В., Вишневецкий К.В. Виктимология / под ред. С.Я. Лебедева. – М.: ЮНИТИ-ДАНА: Закон и право, 2008.

78 Рамазанов И.Р. Как суд квалифицировал убийство, совершенное при защите от сексуального домогательства // Уголовный процесс. – 2011. – №11.

79 Клоченко Л.Н. Угроза уничтожения или повреждения чужого имущества как разновидность психического насилия // Вестник Краснодарского университета МВД России. – 2016. – №2.

80 Филчев Н. Способ на извършване на престъплението. – София: Университетско издателство Климент Охридски, 1990.

81 Коган В.Н. Социальный механизм уголовно-правового воздействия. – М.: Наука, 1983.

82 Ивахненко А.М. Квалификация бандитизма, разбоя, вымогательства: проблемы соотношения составов. Дис. ... канд. юрид. наук. – М., 1996.

83 Поляков А.В. Общая теория права: Феноменолого-коммуникативный подход. Курс лекций. – СПб.: Издательство «Юридический центр Пресс», 2003.

84 Фуко М. Интеллектуалы и власть. Избранные политические статьи, выступления и интервью. – М.: Праксис, 2002.

85 Жданухин Д.Ю. Уголовно-правовая характеристика шантажа. Дис. ... канд. юрид. наук. – Екатеринбург, 2005.

- 86 Антонов А.Д. Теоретические основы криминализации и декриминализации. Дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2001
- 87 Жалинский А.Э. Уголовное право в ожидании перемен: теоретико-инструментальный анализ. – М.: Проспект, 2009.
- 88 Ганченко О.И. Уголовная ответственность за шантаж: теоретические и прикладные аспекты. Дис. ... канд. юрид. наук. – Краснодар, 2013.
- 89 Осипенко О.В. Российский гринмейл. Стратегия корпоративной обороны. – М.: ЮРКНИГА, 2006.
- 90 Crngorčević J. Greenmail in Takeover Law of the United States: Lessons for the Emerging Serbian Market. In partial fulfillment of the requirements for the degree of Master of Law. – Budapest, 2012.
- 91 Современное уголовное право. Общая и Особенная части: учебник / под ред. А.В. Наумова. – М.: Илекса, 2007.
- 92 Додонов В.Н. Сравнительное уголовное право. Общая часть / под ред. С.П. Щербы. – М.: Юриспруденция, 2009.
- 93 Звечаровский И.Э. О концепции развития уголовного законодательства России // Уголовное право. – 2005. – №3.
- 94 Тихомиров Ю.А. Курс сравнительного правоведения. – М.: Норма, 1996.
- 95 Токарчук Р.Е. Некоторые аспекты психического переживания угроз потерпевшим и его значение для квалификации преступлений // Психопедагогика в правоохранительных органах. – 2006. – №3 (27). – С. 94.
- 96 Бархатова Е.Н. Преступления против собственности, совершаемые с применением психического насилия. Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Омск, 2015.
- 97 Комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации / Отв. ред. В.И. Радченко, науч. ред. А.С. Михлин. – М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2008.
- 98 Жалинский А.Э. Профилактическое воздействие уголовного закона / Избранные труды. Т.1. Криминология. – М.: Издательский дом Высшей школы экономики, 2014.
- 99 Бабаев М., Пудовочкин Ю. Мертвые нормы в Уголовном кодексе: проблемы и решения // Уголовное право. – 2010. – №6.
- 100 Рузевич О.Р. Угроза в преступлениях против собственности (уголовно-правовое и криминологическое исследование). Дис. ... канд. юрид. наук. – Владимир, 2009.
- 101 Сергеевский Н.Д. Русское уголовное право. Пособие к лекциям: Часть Особенная / Отв. ред. Лукьянова И.В., Чучаев А.И. – Калуга: Полиграф-Информ, 2008.
- 102 Уголовный кодекс Украины: принят 5 апреля 2001 г.: URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/page6> ; Уголовный кодекс Казахстана: принят 3 июля 2014 г. (вступил в силу с 1 января 2015 г.): URL: http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31575252#sub_id=1150000 ; Уголовный кодекс Грузии: принят 22 июля 1999 г.: URL: <http://www.law.edu.ru/norm/norm.asp?normID=1241370&subID=100095257,10009>

5259,100095266,100095432,100095488#text ; Уголовный кодекс Республики Беларусь: принят 2 июня 1999 г.: URL: http://etalonline.by/?type=text®num=НК9900275#load_text_none

103 Крашенинников А.А. Угроза в уголовном праве. Дис. ... канд. юрид. наук. – Казань, 2002.

104 Жалинский А.Э. Коррупционная и организованная преступность в сфере гражданско-правовых отношений // Предупреждение организованной и коррупционной преступности средствами различных отраслей права. – М.: Юрист, 2002.

105 Радаев В.В. Основные векторы институциональных перемен в российской экономике // Инвестиционный климат и перспективы экономического роста в России / под ред. Е.Г. Ясина. – М.: ГУ-ВШЭ, 2001.

106 Германов К. Прозрачнее, еще прозрачнее // Политэкономика.ру. Политико-деловой журнал : URL : <http://politekonomika.ru/dec2011/prozrachnee-eshhe-prozrachnee/>

107 Беккер Г.С. Человеческое поведение: экономический подход. Избранные труды по экономической теории – М.: ГУ-ВШЭ, 2003.

108 Криминология / под ред. В.Н. Кудрявцева и В.Е. Эминова. – М.: Норма, 2014. – С. 117.